

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ABDÜRRAÛF MUHLİS EL- HEREVÎ'NİN
“TECELLÎY-İ KUR'ÂN DER ASR-I'İLM” ADLI
ESERİNİN BİLİMSEL TEFSİRİ METODU
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

FAİZULLAH NAFAS
21810601116

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. AYŞE BETÜL ORUÇ

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faizullah NAFAS		
	Numarası	21810601116		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
Tezin Adı	ABDÜRRAVÛF NUHLİS EL- HEREVÎ'NİN “TECELLÎY-İ KUR'AN DER ASR-I İLM” ADLI ESERİNİN BİLİMSEL TEFSİR METODU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faizullah NAFAS
	Numarası	21810601116
		Temel İslam Bilimleri / Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez	Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ
	Tezin Adı	ABDÜRRAÛF MUHLİS EL-HEREVÎ'NİN "TECELLÎ-Yİ KUR'AN DER ASR-I İLM" ADLI ESERİNİN BİLİMSEL TEFSİR METODU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Abdürraûf Muhlis Herevî'nin "Tecellî Kur'an Der Asrı İlim" başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Ayşe Betül ORUÇ Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
2	Prof. Dr.	Ali AKPINAR Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
3	Prof. Dr.	Burhan BALTAÇI Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	

Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
Enstitü Müdürü

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faizullah NAFAS		
	Numarası	21810601116		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	ABDÜRRAÛF MUHLİS EL-HEREVÎ'NİN "TECELLÎY-İ KUR'AN DER ASR-I İLM" ADLI ESERİNİN BİLİMSEL TEFSİR METODU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ			

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez hazırlama kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını ve bu kaynakların kaynaklar listesine eklendiğini beyan ederim.

Faizullah NAFAS

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faizullah NAFAS		
	Numarası	21810601116		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	ABDÜRRAÛF MUHLİS EL-HEREVÎ'NİN “TECELLÎY-İ KUR'AN DER ASR-I İLM” ADLI ESERİNİN BİLİMSEL TEFSİR METODU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ			

Yüce Allah Âdemoğullarını doğru yola sevk etmek için onlara yol gösterici olarak yüce Kur'an'ı göndermiştir. Gönderilen ayetler ilk olarak Hz. Peygamber'e ve onun vasıtasıyla ümmetine ulaşmıştır. Hz. Peygamber, inen ayetleri ilk muhatapları olan sahabeye okumuş ve açıklamıştır. Hz. Peygamber'in vefat etmesi ve İslam'ın yayılmasıyla birlikte Kur'an'ın tefsire daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Böylece tefsirlerin ilk nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak farklı sebeplerden dolayı bu çalışmalar günümüze ulaşamamış veya üzerinde yeterli çalışma yapılamamıştır. Tefsir alanında en çok çalışmalar Horasanda yapılmıştır. Önce Moğol sonra Ruslar'ın işgali neticesinde bu eserler ortadan kaldırılmıştır. Zor zamanlarda bile imandan ve İslâm'dan taviz vermeyen Müslümanlar, âlimler yetiştirmeye gayret etmişlerdir. Bu âlimlerden birisi de Herevî'dir. Kendisi Kur'an tefsiri ve bilimsel tefsir alanında önemli eserler vermiştir. Bu çalışmada Abdürraûf Muhlis Herevî'nin “Tecellî Kur'an Der Asrı İlim” adlı eserin bilimsel tefsir metodu bağlamında incelenmiştir. Giriş kısmında ilmi tefsiri tanıtıcı bilgilere ek olarak Herevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları ve görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde pozitif bilimlere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise psikolojik bilimler kapsamında yorumlamalar aktarılmıştır. Çalışmanın, edindiği amaçlar doğrultusunda literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Bilimsel Tefsir, Pozitif Bilimler, Psikoloji, Herevi

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Faizullah NAFAS		
	Student Number	21810601116		
	Department	Basic İslamic Sciences/Tefsir		
	Study Programme	Master's Degree	X	
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ		
Title of the Thisis/Dissertation	EXAMINATION OF ABDÜRRAÛF MUHLIS EL-HEREVİ'S WORK TITLE "TECELLÎY-İ KUR'AN DER ASR-I ILM" IN CONTEXT OF SCIENTIFIC INTERPRETATION METHOD			

In order to guide the sons of Adam to the right path, Almighty Allah sent them the supreme Qur'an as a guide. The verses that were sent were firstly sent to Hz. He reached the Prophet and his ummah through him. Hz. The Prophet read and explained the descended verses to his first addressees, the Companions. Hz. With the death of the Prophet and the spread of Islam, there was a greater need for the interpretation of the Qur'an. Thus, the first cores of tafsir began to appear. However, due to different reasons, these studies could not reach the present day or sufficient studies could not be done on them. Most studies in the field of tafsir were done in Khorasan. These artifacts were destroyed as a result of the occupation of the Mongols and then the Russians. Muslims, who did not compromise their faith and Islam even in difficult times, tried to train scholars. One of these scholars is Herevî. He has given important works in the field of Qur'an exegesis and scientific tafsir. In this study, Abdürraûf Muhlis Herevî's work named "Tecellî Kur'an Der Asrı İlim" was examined in the context of scientific interpretation method. In the introduction part, information about Herevî's life, scientific personality, works, teachers and duties are given in addition to the information about the scientific commentary. In the first part of the study, positive sciences are included. In the second part of the study, interpretations within the scope of psychological sciences are given. It is thought that the study will make a meaningful contribution to the literature in line with its aims.

Keywords: Commentary, Scientific Interpretation, Positive Sciences, Psychology, Herevi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KAPSAMI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2
3. HEREVÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	3
3.1. Herevî'nin Yer Aldığı Görevler ve Eserleri	4
3.2. “Tecelliy”i Kur’an Der Asrı İlim” Adlı Eserin Mahiyeti	6
4. BİLİMSEL TEFSİRİN TANIMI	8
4.1. Bilimsel Tefsirin Tarihi Süreci	8
4.2. Bilimsel Tefsirin Delilleri	10
4.3. Bilimsel Tefsir Hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN TEFSİRİNDE POZİTİF BİLİMLERLE BAĞLANTILI YORUMLAR

1. BİYOLOJİ	17
1.1. Genlerin Özellikleri	18
1.2. Hücrelerin Özellikleri	19
1.3. Ceninin Cinsiyeti ve Oluşum Süreci	24
1.4. Kemikler	30
1.5. Kadınların Adet Günleri	34
2. ASTRONOMİ	36

2.1. Göklerin Görülmeyen Direkleri	36
2.2. Gökteki Gezegenlerin Hareket Düzeni.....	38
2.3. Denizlerin Ortasındaki Berzahlar	40
2.4. Kâinatın Yaratılışı	42
2.5. Yerin Oluşumu	45
2.6. Kâinatı Oluşturan Madde ve Son Oluşu.....	46
2.7. Yer Küresindeki Eşsiz Denge.....	50
2.8. Gökten Dinlemek	51
2.9. Gökte Hayat.....	55
2.10. Kâinatın Genişlemesi	56
2.11. Kameri Takvim.....	58
2.12. Yerin Sabitleyici “Kazığı”	59
3. JEOLJİ	60
3.1. Yerin Küre Şeklinde Olması	61
3.2. Dünyanın Dönmesi ve Dağların Hareketi	62
3.3. Denizler	64

İKİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN TEFSİRİNDE PSİKOLOJİ'Yİ ESAS ALARAK YAPILAN YORUMLAR

1. UYURKEN RUHUN ÇIKMASI	66
2. BÜYÜ VE NAZAR	68
3. CİN VE İNSAN VESVESESİ	70
4. RUH SAĞLIĞI	71
SONUÇ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.73
KAYNAKÇA.....	78

KISALTMALAR

b. :bin, ibn(oğlu)

Bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

Hız. : Hazreti

ö. : Ölüm Tarihi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik Eden

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. : vesaire

ÖNSÖZ

Yüce Allah Âdemoğullarını doğru ve iyi yola sevk etmek için onlara yol gösteren kitap olarak yüce Kur'an'ı göndermiştir. Hz. Peygamber inen ayetleri sahabeye okumuş ve açıklamıştır. Hz. Peygamber'in vefat etmesi ve İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde Kur'an'ın tefsir edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle tefsirlerin ilk nüveleri oluşmaya başlamıştır. O zamandan günümüze kadar ulema tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar farklı sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan bazı tefsirler üzerine yeterince çalışılmamıştır. Tefsir çalışmalarının önemli bir kısmı da İslam'ın önemli şehirlerinden biri olan Horasan'da gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Moğol istilalarında yok edilmiş, geri kalanlar ise Rusların saldırıları ve işgalleri sebebiyle büyük zarar görmüştür. Bu durumdan etkilenen Afganistan'daki alimler talebe yetiştirmeye özen göstermiştir. Böylece önemli isimlerin gün yüzüne çıkması sağlanmıştır. Bunlardan biri de Abdürrauf Muhlis el-Herevî'dir.

Abdürraûf Muhlis el-Herevî tefsir alanında büyük hizmetler vererek Kur'an tefsiri ve bilimsel tefsir alanında eserler ortaya koymuştur. "*Abdürraûf Muhlis el-Herevî'nin Tecellî-i Kur'an Der Asr-ı İlm Adlı Eserinin Bilimsel Tefsir Metodu Bağlamında İncelenmesi*" adlı çalışmada bu alimin tefsiri ele alınmıştır. Çalışma giriş ve iki bölümde toplandı. Giriş kısmında ilmi tefsiri tanıtıcı bilgilerin yanında Herevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları, yapmış olduğu görevlere yer verilmektedir. Birinci bölümde pozitif bilimlere ikinci bölümde de psikolojik bilimlere işaret edilmektedir. İlgili bölümlerde Herevî'nin ayetleri bilimsel yönden açıkladığı bölümlere yer verilmektedir. Böylece ilgili alimin bilimsel tefsir sahasındaki farklı değerlendirmelerine ve tefsir külliyatına katkısına yer vermek amaçlanmaktadır.

Çalışma esnasında görüşlerini ve fikirlerini benden esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ hocama teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Aynı zamanda kıymetli değerlendirmelerini bizimle paylaşan

Prof. Dr. Ali Akpınar ve Prof. Dr. Burhan Baltacı hocalarıma teşekkür ederim. Çalışma hakkında bizimle röportajı kabul ederek değerli bilgileri bize aktaran Abdürraûf Muhlis el-Herevî'ye de şükranlarımı arz ederim. Ayrıca, Necmettin Erbakan Üniversitesi bünyesinde görev yapan tüm öğretim kadrosuna ve diğer personellere de teşekkür etmek istiyorum. Eğitim hayatım boyunca bana sundukları fırsatlar ve bilgi birikimleri, bu tez çalışmasının oluşumunda büyük bir etki yarattı. Son olarak, aileme, sevdiklerime ve dostlarıma teşekkür etmek istiyorum. Sabır, destek ve motive edici sözleriyle beni her zaman cesaretlendirdiler.

FAİZULLAH NAFAS

2023

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE KAPSAMI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından her zaman ve her koşulda bize yol gösterici olarak gönderilen kutsal kitabın adıdır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e indirildiği günden bu yana anlaşılmaya çalışılmaktadır ve bunun için çok sayıda tefsir yapılmıştır. Tarihi süreç içerisinde Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden kişiler arasında anlayış farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, yaşanan coğrafyada ve zamanın ilmi birikimi açısından çeşitli görüşlere ve yorumlara yol açmıştır. Bu neticede farklı tefsir çeşitleri meydana gelmiştir. Bu tefsirlerden birisi de bilimsel tefsirdir.

Kur'an'ın içeriğine bakıldığında, fizik, biyoloji, tıp, astronomi gibi alanlara ait genel bilgilerin yer aldığını görülmektedir. Bu bilgiler, farklı bir niteliğe sahip oldukları için diğer kitaplardaki bilgilerle aynı olmadığı görülmektedir. Kur'an, ilgili bilim dalına ait bazı bilgileri ele almakla birlikte bütün bilgileri içermemektedir. Kur'an'ın farkı, ayrıntılı değil genel bilgiler içermesidir. Yani Kur'an-ı Kerim bu bilgileri ilgili ilim dalına ait bir kitap gibi ele almamaktadır.

Kur'an, evrensel bir kitap olduğunu her dönemde ortaya koymuştur. Yüce Allah, Hz. Peygamber aracılığıyla insanlığa armağan olarak gönderdiği bu kutsal kitabın sadece belirli bir çağa veya topluma hitap etmediğini, tüm çağları ve milletleri kapsayan bir kitap olduğunu ifade etmiştir. Kur'an'ın iniş döneminde muhatapları tarafından farklı şekillerde anlaşılan ayetler günümüzde farklı yorumlanabilmektedir. Örneğin, “*Onun göğsünü göğe çıkıyormuş gibi daralttık.*”¹ ayeti, o dönemde farklı yorumlara tabi tutulmuş olabilir. Ancak günümüzde bu ayetten anlaşılan, atmosfer basıncının varlığı şeklinde yorumlanmıştır.

¹ el-En'âm 6/125

Kur'an'ı anlamak, yorumlamak yani tefsir etmek, dinamik bir süreçtir. Bu süreç, Hz. Peygamber'in zamanından günümüze kadar devam etmiştir. Sonucunda birçok tefsir çeşidi ortaya çıkmıştır. İşârî tefsir, fihri tefsir, ilmi ve sosyolojik tefsirler bu şekilde ortaya çıkan ekollerdendir. Bilimsel tefsir de bu çeşitlerden birisi olarak görülmektedir. Ayetleri düşünerek tefekkür ederek manalar elde etmek her zaman aynı olmamıştır, çünkü farklı zamanlarda, o çağın gereksinimlerine ve şartlarına bağlı olarak ayetlere bakış açısı değişmiştir. Eski dönemlerde daha çok dini ilimler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak kevnî ayetlerde yer alan bilimsel ve ilmi ayetler de her zaman merak konusu olmuştur. Bilimin henüz yeterince ilerlemediği ve uygun imkânların olmadığı dönemlerde bu ayetler üzerinde yoğunlaşmamıştır. Sonraki dönemlerde, âlimler bilimin ilerlemesiyle birlikte ayetleri bilimsel ve ilmi konular açısından yorumlamaya başlamışlardır. Ancak bazı âlimler, bilimin Kur'an'ı aşma endişesiyle bu konuya yaklaşmamışlardır. İnkâr edilemez bir gerçek vardır ki o da Kur'an ile bilim arasında inanılmaz bir ilişkinin bulunduğuudur. Kur'an'ın bilimsel yönünü anlamak, çağımızın gelişen bilimsel ve teknolojik keşifleriyle uyumlu hale getirmek ve Kur'an'ın evrenselliğini ortaya koymak, günümüzdeki birçok insan için önemli bir konudur. Bu çalışma, bilimsel tefsirin Kur'an'ın mesajını anlama ve anlamlandırma sürecindeki rolünü daha iyi anlamamıza yardımcı olmayı, Kur'an'ın bilimsel tefsirinin önemini ve etkisini vurgulamayı amaçlamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Konunun belirlenmesinin akabinde tefsir sahasında genel okumalar gerçekleştirilmiştir. Ardından “*Tecellî-yi Kur'an Der Asr-ı İlm*” tefsiri incelenmiştir. Müfessirin tefsiri, sadece bilimsel ayetleri kapsadığı için baştan sona incelenerek okunmuştur. Her konunun önemine değinilmiştir, ancak çalışmanın amacının sınırlarını aşmayacak şekilde ilgili meselelere odaklanılmıştır. Müfessirin astronomi, biyoloji, psikoloji ve jeoloji sahasındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmada tefsir sahasında bilimsel yönden izahlarıyla dikkat çeken isimler dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Bu çerçevede klasik dönemde Kur'an ayetlerinin bilimsel yönü hakkında geniş bilgi sunan Râzî'nin (ö. 606/1210) “*Mefâtîhu'l-ğayb*” tefsirine, modern dönemde ise Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1358/1940) “*el-Cevâhir fi*

tefsir'i Kur'an'ı Kerim” isimli eserlere yer verilmiştir. Aynı zamanda klasik dönem müfessirlerinin konuyla ilgili yorumları ve son dönem müfessirlerin bilimsel konulara dair tefsirlerine de başvurulmuştur. Bu çerçevede özellikle ayetler hakkındaki genel değerlendirmeleri sunmak amacıyla klasik dönem tefsir kaynakları ele alınmıştır. Bununla birlikte modern dönemde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) “*Hak Dini Kur'an Dili*”, Seyyid Kutub'un (ö. 1386/1966) “*Fî Zılâli'l-Kur'ân*” tefsiri, Celal Yıldırım'ın “*İlmin Işığında Kur'an'ın Tefsiri*” ve Süleyman Ateş'in “*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*” gibi eserler de kaynak olarak kullanılmıştır.

3. HEREVÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Abdürraûf Muhlis el-Herevî 1961 yılında Afganistan'ın Herât² vilayetinin Nukra köyünde dünyaya gelmiştir. Herevî mütevazı bir aile yaşantısı sürmüştür. Babası Herat'ın ileri gelen âlimlerinden birisi olarak bilinmektedir. Herevî küçük yaşlarında medresede talebe iken Kur'an'ın bazı sûrelerini ve medresede tedris edilen bazı dini metinleri ezberlemiştir. Örneğin; Sarf, Şemme ve el-Fıkhü'l ekber gibi eserleri daha küçük yaşta ezberlemiştir. Liseyi Herat'ta tamamladıktan sonra Kabil Üniversitesi'nin Şeriat Fakültesi'ne başlamıştır. Okulu daha tamamlamadan Mısır'ın El-Ezher Üniversitesi'ni kazanarak Mısır'a taşınmıştır. Mısır'da Şeriat ve Kanun Fakültesi'nde öğrenimini bitirdikten sonra Pakistan'ın Peşaver vilayetinin Peşaver Üniversitesi'nde Mearif-i İslâmî Bölümü'nde yüksek lisansını tamamlamıştır.

Herevî öğrenim hayatı boyunca önde gelen âlimlerden çeşitli dersler almıştır. İlk hocası olan babası, Mevlevî Mir Muhammed Yusuf'tur. Ayrıca amcası Âk Mir Abdurrahman, Camii Kebir İmam Hatibi Mevlevî Abdülâzîz, Mevlevî Abdurrahman Mehterî, Mevlevî Gulam Muhammed Salihî, Mevlevî Abdülvâhid Fakirî, Mevlevî Âli Muhammed el- Kadisî, Mevlevî Gulam Sahi el-Kadisî gibi isimlerden ders almıştır.

² Eskiden Horasan günümüzde Afganistan içinde yer alan Herirut Irmağı'nın kenarında çok eski zamanlarda kurulmuştur. Adına eski çivi Farsça yazılarında Haravia denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, 1998), 17/215-218.

Kendi döneminde Medine’de öne çıkan çeşitli âlimlerden de dersler aldığı bilinmektedir.³

3.1. HEREVÎ’NİN YER ALDIĞI GÖREVLER

24 Aralık 1979 tarihinde Afganistan’ın Ruslar tarafından işgal etmesi nedeniyle ülke genelinde ayaklanmalar meydana gelmiş ve Ruslara karşı cihat ilan edilmiştir. Rusların zulmünden kaçan Afganistan halkı Pakistan ve İran’a hicret etmiştir. Gurbette farklı zorluklarla karşılaşan halk hem maddi hem de manevi gerilim yaşamıştır. Dini konular üzerine eğitim alan Herevî, muhacir Afganlara hizmet etmek düşüncesiyle İran’a taşınmıştır. İran’ın Cam şehrinde Afgan muhacirlerin eğitim sorumlusu olmuştur. Afganistan’da mücahitler cihadı kazandıktan sonra Herât’ta yayıncılıkta dört sene müdür olarak çalışmıştır. Sonra Herat Devlet Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak atanmıştır. Bakanlığın isteği ile aynı üniversiteye rektör olarak 2002 ile 2006 yılları arasında görev yapmıştır. Özel üniversite olan Camii Üniversitesi’nde 2010 ile 2013 yılları arasında rektör olarak görev almıştır. Şimdi ise (2023) Herât Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak vazifesine devam etmektedir. Aynı zamanda Kur’an-ı Kerim isimli 92.02 frekanslı radyonun müdürü ve kurucusudur. Yedi seneden bu yana millete hizmet vermektedir. Çalışmaları incelendiğinde aşağıdaki eserler görülmektedir.

- *Tefsiri Envârü’l-Kur’an* bu tefsir 6 ciltten oluşup, Farsça dilde yazılmıştır. Farsça konuşan ülkeler arasında en önemli tefsir olarak görülmektedir. Afganistan, İran, Tacikistan ve Pakistan’da sade ve okunması kolay olduğundan dolayı rağbet gören tefsirler arasında yer almaktadır. Müfessir bu tefsiri ile ilgili bize şu bilgileri vermektedir: “Yayınevi sahibi Şeyh Ahmet Cami’nin isteği ve Mevlâna Muhammed Server Serbûzî’nin gözetmenliğinde ele alınmıştır. Ben cihat zamanında İran’da muhacir iken, onlar benden Ehl-i sünnete uygun, okunması kolay ve sade bir tefsir elimizde bulunmamaktadır, diye bu tefsiri yazmamı istediler. Gerçi ben kendimi Kur’an tefsiri yazacak kabiliyette görmüyordum ama yine Allah’ın yardımı ile başladım.

³ Müellifin hayatı ve ilmi kişiliğine dair bilgileri kendisi ile gerçekleştirilen telefon görüşmesinden derlenmiştir.

Elhamdülillah 1375-1380 hicri yılları arasında yazımı gerçekleştirdim. Bu tefsirin yazımında İbn Kesîr'in (ö. 748/1373) Tefsiri'nden, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fethü'l-Kadîr'inden*, Vehbe ez-Zühaylî'nin (ö. 1436/2015) *Tefsîru'l-Münîr'inden* ve diğer tefsir çalışmalarından istifade edilmiştir."⁴ Tefsirinde ilk olarak sûre isimlerinin tercümesini ve adlandırılma sebebini vermektedir. Sonra her ayetin tercümesini vererek ayet ayet tefsir etmektedir. Sonra sûre ve ayetlerin faziletlerinden bahsedilmektedir.

- *Fethi'l- Mülhim Şerhi Sahihi Müslim*'in Farsçaya tercümesi, 5 cilt Pakistanlı âlim Şebbîr Ahmed Osmânî'nin eserini Farsçaya çevirmiştir.
- *Tecelliy-i Kur'an Der Asr-ı İlm* bu tez çalışmasına konu olan eseridir. Yazım dili Farsçadır.
- *Allah ve en-Nefsü'l Beşeriyye* isimli kitabımı "*Huda ve Revan'i insan*" adı altından Farsçaya tercümesi. Bu eser şeyh Muhammed Mütevellî eş-Şâ'ravî'nin 1997 yılında yazdığı on iki sayfadan oluşan ve din felsefesini konu edinen bir kitaptır.
- *Fesad'i idari ve mukabele bâ ân'ez menzeri Şeriat'i İslami* Herevî'nin kendisinin kaleme aldığı ve devlet idarelerinde rüşvet olayına İslam şeriatı açısından cevaplar vermektedir. Böylece rüşvetle mücadeleden bahsetmektedir.
- *Müşkü'li Fakır ve Çügüneği'yi ilac'ı ân der İslam* Herevî'nin İslam'da yoksulluğun ilacı olarak adlandırdığı maddelerden oluşan bir kitaptır.
- *Tefsiri Münîr fi'l-akide ve's-Şeria* isimli eserin Farsçaya çevirisi. Vehbe Zuhaylî'nin ilgili tefsirini Farsçaya çevirmiştir.
- *Fıkh'ı umdet'ü el-kari, min riyad sahihi'l Buhârî* iki ciltli Farsça eser olup Hanefî fıkıh konularını içine almaktadır.

⁴ Müellifin hayatı ve ilmi kişiliğine dair bilgileri kendisi ile gerçekleştirilen telefon görüşmesinden derlenmiştir, Herevî ile yapmış olduğumuz röportaj çalışmanın ek-1 kısmında mevcuttur.

- *El-fıkhı'l-Hanefibi edilletihî* Mustafa Dib'l Begâ'nin eserinin Farsça çevirisidir. Bu eserin tercümesi, 2 cilt, nikah ve ehvâl kısmının bölümüdür.
- *Müdiriyyet'i namaz* Herevî'nin namaz kurallarından bahseden eseridir.
- *Fıkhı Meysir* adlı eserin Farsça çeviridir. Eser Raşir Hüseyin en-Nedvî'ye aittir. Hanefî fıkhının kurallarından bahsetmektedir.
- *Sahihi el-Buhârî*'nin iman ve ilim kitaplarının Farsça tercümesi ve şerhi.
- *Menâkibi imam Ebû Hanife* adlı risalenin Farsça tercümesi.
- *Tevcid'i Kur'an* Herevî'nin İran'da muhacirken ortaokul öğrencileri için yazdığı bir risaledir.

3.2. “Tecelliy-i Kur'an Der Asr-ı İlm” Adlı Eserin Mahiyeti

Bu çalışmada incelemesi yapılan *Tecelliy-i Kur'an Der Asr-ı İlm* eseri Herevî'nin Kur'an ayetlerini bilimsel açıdan ele aldığı ilk eserdir. Altı ciltlik Kur'an tefsirini tamamladıktan sonra Kur'an'ın bilimsel ayetlerini yorumlayan bu eserine başlamıştır. Bu eseri kendisinin doçentlik çalışmasıdır. Herevî'ye bu eseri ile ilgili sorulduğunda kısaca şu cevapları vermektedir; “Bu eser aslında bir inceleme kitabıdır. Bu eseri yazmam bir seneden biraz fazla zamanımı aldı. Eserin ilk konularını makaleler şeklinde rûznâme’i Herat Gazetesi’nde yayınladık. Sonra makaleleri topladık ve yeni eklemelerde bulduk. Esere kaynak olarak en muteber kaynaklarından istifade ettik.” Herevî, fen bilimlerine hâkim olmadığını, bu nedenle eserlerinde yer verdiği konuları bilimsel tefsir kaynaklarından ve bilim insanlarının eserlerinden yararlanarak ele aldığını belirtmektedir. Eserde konular bu çalışmada yer verildiği gibi değildir. Bu çalışmada anlaşılmasının kolay olması amacıyla konular bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Herevî'nin eserinde atıfta bulunduğu kaynakların asıllarına ulaşmaya çalışıldı ve ulaşılabilen kaynaklar dipnot olarak belirtildi. Ulaşılamayan kaynaklar ise “Herevî eserinde şöyle nakletmektedir” denilerek devam edildi. Herevî ayetlerin bilimsel yönlerini ele almanın beş önemli noktası olduğunu ifade etmektedir.

- 1- Kur'an'ın bilimsel ayetlerini öğrenmek ve anlamak Müslümanların kalplerinde tesir uyandırmaktadır. Çünkü bu muazzam bilimsel deliller onların iman ettikleri mukaddes kitapta yer almaktadır. Bu sebepten ötürü Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'e ona daha çok önem vermektedirler.
- 2- Bilimsel gelişmeleri yakından takip etmek bilgi erişiminin çok kolay ve hızlı olduğu 21. yüzyılda İslam dininin yayılmasına büyük katkı sağlamakla birlikte İslam karşıtı düşüncelere cevap vermektedir. Aynı zamanda ümmi bir peygamberin yüzyıllar öncesinden böyle bilgiler sunmasının mümkün olamayacağından dolayı Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğunu göz önüne sermektedir. Böylece Hz Peygamber'in ve getirdiği dinin hak olduğu ispat edilmektedir.
- 3- Kur'an'ın bilimsel yönlerini ele almak aslında bütün yüzleri İslam'ın aydınlık yüzüne çevirmek olacaktır. Bu dinin tek kitabı olarak bilinen Kur'an ve onda var olan bu olağan üstü bilgiler, okuyucuların ve araştırmacıların dikkatlerini çekecek ve İslam'ın bir ilim dini olduğu anlaşılacaktır.
- 4- Kur'an'ın bilimsel yönleriyle ilgilenmek Müslümanların Kur'an'a daha çok rağbet göstermelerine vesile olacaktır. Bilimsel araştırmalar sonucu Müslümanların diğer dinde olan insanlardan teknolojik olarak geride olduğundan şikâyetçiyiz. Kur'an'ın bilimsel yönden değerlendirildiği bu çalışmalar sayesinde İslam'ın ilk çağlarında olduğu gibi Müslümanlar hem maddi hem de manevi olarak bütün dinlerin önüne geçecektir.
- 5- Kur'an'ın bilimsel yönleri Müslüman olmayanların İslam'ı tanımalarına en büyük sebep olacaktır. Yaşadığımız asır ilim asırındır. O zaman mücadelemiz de ilim ile olmalıdır. Amacımız ilim ile insanları dine davet edip İslam'ın korku dini değil de samimiyet dini olduğunu göstermektir.⁵

⁵ Abdurraûf Muhlis Herevî, *Tecelli'yi Kur'an Der Asrı İlim*, (Tahran: Matbea'i Akâit, 2015), 38.

Müfessir bu eserinde Kur'an ile ilmî nazariyeleri karşılaştırmış, başka bir ifade ile Kur'an naslarından ilmî nazariyeler çıkarmaya çalışmıştır. O yüzden eserinde klasik ve modern dönem tefsirlerine pek atıfta bulunmamaktadır. Bu eser Orta Asya'da ve özellikle Farsça konuşan ülkelerde rağbet görmektedir.

4. BİLİMSEL TEFSİRİN TANIMI

21. yüzyılda Kur'an'ın bilimsel yönden tefsiri oldukça ilgi görmektedir. Bilimsel/ilmî Tefsir ismi verilen bu çalışmalar farklı şekillerde izah edilmektedir. Kimilerine göre bu tefsir çeşidi, Kur'an ayetlerindeki ilmî ıstılahları izah etmeye çalışan tefsirdir.⁶ Diğer bir tanıma göre Kur'an'da tıp, astronomi, psikoloji vs. gibi ilimleri araştıran tefsir çeşididir.⁷ Bu tefsir çeşidinde amaç, ayetleri bilimsel veriler ışığında açıklamak, ayetteki bilimsel gerçekleri gün yüzüne çıkarmak ve i'caz yönlerini göstermektir.⁸ Bilimsel verilerle Kur'an ayetlerinin delaletleri arasındaki uyumu ele alan ve açıklamaya çalışan tefsire bilimsel tefsir denilmektedir,⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'an aslında birçok yerde insanları okumaya araştırmaya ve tefekkür etmeye davet etmektedir.¹⁰ Kur'an'ın içinde bu ayetlerin yer alması âlimlerin bilimsel tefsire yönelmelerine sebep olmuştur.

4.1. Bilimsel Tefsirin Tarihi Süreci

Kur'an'ın tefsir çalışmaları Kur'an indiği zamanda başlamıştır. Her dönemin kendi bilgi ve kültür düzeyi oranında tefsir yapılmıştır. Teknoloji ve ilmî konulardaki gelişmeler Kur'an ayetlerinin yorumunda kendilerini hissettirmiştir.¹¹ Bütün ayetler gibi Kur'an'ın bilimsel yorum içeren ayetleri son zamanlarda ortaya çıkan bir tefsir değildir. Asr-ı saâdetten beri bu fikri savunanlar olmuş ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. Âlimler, bilimsel tefsirin tarihinin girişimlerini ilk olarak sahabeye kadar

⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010), 2/349.

⁷ Harun Ögmüş, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 129.

⁸ Veysel Güllüce, "Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi", *Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, (Haziran 2010), 379.

⁹ Celal Kırcı, "Bir Anlama Sorunu Olarak Kur'an Yorumlarında Rasyonalizasyon, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar", *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*, (2010), 193.

¹⁰ el-Bakara 2/164; er-Ra'd 13/3; el-Fâtır 35/28; ez-Zümer, 39/9.

¹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 113.

dayandığını söylemektedirler. Onlardan nakledilen sözler bizlere bizzat bilgi vermektedir. Abdullah İbn Mes'ud (ö 32/652) Abdullah İbn Abbâs (ö 68/687) ve Hz. Ali'den (ö 40/661) nakledildiğine göre Kur'an'da her şeyin bulunduğu ve ayetlerin birçok veçhi olduğu hakkında zikrettiğimiz sahabeler tarafından açıklamalar mevcuttur. Bilimsel tefsiri derli toplu bir şekilde ilk ele alan kişi ise İmam-ı Gazzâlî (ö. 505/1111) olmuştur.¹² İmam-ı Gazzâlî rivayetlere dayanarak Kur'an'daki kelimelerin çeşitli manalara delalet ettiğini ifade etmektedir.¹³ Kur'an'daki ilimlerin sayısını Gazali 77 200 olduğunu ifade etmektedir. Kur'an zâhiri, bâtını, had'di ahk'amı, gayesi ve matlaı va'dı ve ve'idi vardır.¹⁴ “*Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*”¹⁵ Suyûtî (ö 911/1505) ise bu ayetten yola çıkarak Kur'an'ı bütün ilimlerin kaynağı olarak görmektedir.¹⁶ Şâtıbî'ye (ö.790/1388) göre Kur'an bazı ilimleri kendinde barındırmaktadır. Ancak bunlar sadece Arapların bildikleri ilimler ve akıl sahiplerini hayrete düşüren, hatta üstün bilgi sahiplerinin bile kavrayamayacağı türdendir.¹⁷

Abdullah İbn Mes'ud (ö. 30/650) ilim isteyenlerin Kur'an'ı derinlemesine incelemesi gerektiğini, Kur'an'da önceki ve sonraki ilimlerinin var olduğunu söylemektedir.¹⁸ Gazzâlî'den sonra bu metodu tefsirinde uygulayan Fahreddin Râzî gelmektedir.¹⁹ Bilimsel gelişmelerden faydalanarak tefsir yazan Râzî, ayetleri derinlemesine incelemiş zamanının bilimsel birikiminden hareketle ayetleri

¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/371-372.

¹³ Hücceti'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010), 1/289.

¹⁴ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ezZerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâ'it Tûrâsi'l-'Arabî, 1957), 1/17.

¹⁵ el-En'âm 6/38.

¹⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü li'l-Kitâb, 2010), 4/28

¹⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Dâru İbn Affân, 1997), 2/127-128.

¹⁸ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, (Beyrut: Darü'l İhya Yayınları, 1985), 9/136.

¹⁹ Abdussamed Söyler, “*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri İsimli Eserde Bilimsel Tefsir Anlayışı*”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 6.

yorumlamıştır. Razi bilimsel tefsir anlayışını tefsirine yansıtan ilk müfessir olmuştur.²⁰ Örnek olarak “*Yeryüzünü düzenleyip yaşamınıza elverişli hale getirdi.*”²¹ ayetini tefsir ederken dönemin bilimsel birikiminden faydalanıp dünyanın küre şeklinde yuvarlak olduğunu ifade etmiştir.²²

Tefsir tarihinde Kur’an’ı bilim hakkında konuşurma serüveni başta İmam Gazâlî, Fahreddin er-Râzî ve Ebü’l-Fâdıl el-Mürsî (ö 655/1257) ve Celalettin es-Suyûtî gibi isimlere dayanmaktadır. Bilimsel tefsir anlayışının ekolleşmesi modern döneme ait bir olgudur.²³

El-Mürsî ayetlerden hareketle ziraat, gemicilik, örme, dokuma vs. gibi mesleklerin temelini bulmuştur. Örnek olarak, “*Ağaç yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar*”²⁴ ayetinden terzilik, “*Ona demiri işlemeyi öğrettik*”²⁵ ayetinden gemicilik, “*Bizim nezaretimizde gemiyi yap*”²⁶ ayetinden marangozluk mesleklerini örnek göstermiştir. Bunların yanı sıra bazı âlimlerin bilimsel tefsire karşı olduklarını açıkça söylemelerine rağmen Seyyid Kutub “*Fizilâli’l-Kur’an*” adlı tefsirinde, bilimsel harekete yönelmiş ve kevnî ayetlerin izahında pozitif ilimlerden sıklıkla faydalanmıştır.²⁷ Benzer şekilde Mustafa el-Merâğî (ö. 1365-1945) “*Tefsiru’l-Merâğî*” adlı tefsirinde bilimsel gelişmelerden faydalanmıştır. Bu gelişmelerin tefsir ilminde doğru şekilde ele alınabilmesi için bilim adamlarına danışılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸

4.2. Bilimsel Tefsirin Delilleri

İnsanlık tarihinde özellikle de semavi diye adlandırılan dinlerin mensupları, her zaman kendi düşünce ve ideolojilerini temellendirmek için kutsal kitaplardan deliller

²⁰ Ahmet Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Mart 2016), 7/ 80.

²¹ en-Nâziât 79/30.

²² Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîru’l-fahri’r- Râzî-Mefâtihu-l-gayb*, (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1981), 8/48.

²³ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Tefsir ve Usul Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 32-33.

²⁴ el-Â’raf 7/22.

²⁵ es- Sebe 34/10.

²⁶ Hûd 11/37.

²⁷ Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’an*, (İstanbul: Tayf Yayınları, 2020), 1/379.

²⁸ Ahmet Mustafa Merâğî, *Tefsiru’l merâğî*, (Kahire, Darü’l-fikir, 1969), 1/15.

sunmuşlardır. İslam dininde de Müslümanlar, kendi fikirlerini ortaya koyup temellendirebilmek için Allah kelamı olan Kur'an'dan deliller getirmektedirler. Bilimsel tefsir âlimleri de konu hakkında hem akli hem de nakli deliller getirmişlerdir. Aşağıda aktarılan ayetler bilimsel tefsiri savunan âlimlerin nakli delil olarak öne sürdüğü ayetlerdir.

*“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet hepsi toplanıp Rablerinin huzuruna getirileceklerdir.”*²⁹

*“Gaibin anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”*³⁰

*“O gün her ümmetin içinden kendilerine birer şahit göndereceğiz. Seni de hepsinin üzerine şahit olarak getireceğiz. Ayrıca bu Kitabı da sana her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”*³¹

*“Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından buna yedi deniz daha eklenseydi, Allah'ın sözleri yine de yazmakla tükenmezdi. Muhakkak ki Allah karşı konulmaz bir kuvvete sahiptir, her işi de yerli yerince yapar.”*³²

Aktarılan ayetler esas olarak bilimsel tefsire delil olarak gösterilebilecek ayetlerdir. Bunların dışında da Allah deveyi, göğü ve başka da birçok konuyu Kur'an'da zikredip onlardan öğüt alınmasını emretmiştir.

²⁹el- En'âm 6/38.

³⁰el- En'âm 6/ 59.

³¹en-Nahl 16/89.

³² Lokmân 31/27.

Tantâvî Cevherî, tefsirinde “Kur’an’da yüz elli yerde fıkıh konusu varken evrenle alakalı ise yedi yüz elli ayet mevcuttur.”³³ diyerek bilimsel tefsirin önemine vurgu yapmaktadır. (Fıkıhî ayetlerin 150 ayeti geçmeme konusu tartışmalı bir konudur. Bununla ilgili farklı görüşler vardır. Gazzâlî ve Râzî bu ayetlerin sayısı 500 demektedirler. Yine bu sayıyı 800’ün üzerine çıkaranlarda olmuştur. 200’e kadar indirenlerde olmuştur.)³⁴ Fakat İslam ulemasının hemen hemen hepsi fıkıhla ilgili eserler yazıp evrenle alakalı az eser yazdıklarını ifade etmektedir. Cevherî eski âlimlerin fıkıh konusunda eser yazdığını ancak çağdaş âlimlerin evrenle alakalı eser yazmaları gerektiğini vurgulamaktadır.³⁵ Ona göre Kur’an’da evrenle alakalı ayetlerin çok olması Müslümanları evrenle çok ilişkili olmaları ilimde teknikte çok ilerlemeleri gerektiğine işaret etmektedir. Bu konuya iki farklı perspektiften bakılabilir. Birincisi, tabiata bakarak nasıl mükemmel bir şekilde yaratıldığı konusunda tefekkür edilerek yaratının tek ve kudretli olduğunun akıl edilir. İkincisi ise evren ve tabiatla alakalı konuların incelenmesini teşvik edilerek onda gizli olanı bulabilmek için çabalamaktır. Bu ayetler Müslümanları bilimsel araştırma yapmaya yöneltmelidir.³⁶

Bu konuda akli deliller aslında temelini nakli delillerden almaktadır. Kur’an’ın lafzının anlaşılması Kur’an’ın bilimsel tefsirin yönünü açmış zemin hazırlamıştır. Bu akli delil de evrensellik ve icaz düşüncesi şeklinde iki başlıkta ele alınabilmektedir. Aslında Kur’an’ın bilimsel yorumu üzerinde duranlar Kur’an’ın daha çok mucizevi yönüne vurgu yapmaktadırlar. Kur’an eğer günümüz icatlarından bahsediyorsa o bir mucizedir. Said Nursi (ö. 1379/1960) icazın vecihlerini sayarken “*Kur’an’ın takat-ı beşeriye fevkinde ulûm ve hakikati ihata etmesini*” Kur’an’ın icaz vecihlerinden saymaktadır. Ama bunun yanında Said Nursî, Kur’an’ın en büyük mucizesi olarak onun belâgat olduğunu ifade etmektedir.³⁷

³³ Tantâvî Cevherî, *el-Cevahîr fî tefsiri’l Kur’an’il kerim*, (Kahir: Mekteet’ü Mustafa el-banî el-halebî, 1350), 1/3.

³⁴ Yakup Yüksel, “*Fıkıhî Tefsir Geleneğinde Ahkâm-ı Kur’aniyye’nin Yeri*”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2015), 163.

³⁵ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2017), 96-97.

³⁶ Cevherî, *el-Cevahîr fî tefsiri’l Kur’an’il kerim*, 1/5.

³⁷ Said Nursi, *İşârâtü’l-İ’câz*, (İstanbul: Sözlere Yayınevi, 1987), 109.

Kur'an insanlara hidayet ve icazı sunarken onları akıllarını kullanmaya çağırırken aynı zamanda bakışlarını evrene, evrende bulunan gökyüzü, yeryüzü, karalara, denizlere ve onlarda bulunan bilimsel ilkelere çevirmiştir.³⁸ Yine Kur'an'ın icaz ve meydan okuma vecihleri vardır. Kur'an indiği zamanda belagat ve fesâhât'ta ileri seviyede olan Araplara 23 yıl gibi uzun bir süre meydan okumuş, Araplar herhangi bir çelişki ve tutarsızlık bulamamışlardır. “*Böylelikle Kur'an inkârcularını kendi silahları ile vurmaktadır.*”³⁹ Bilimsel tefsircilere göre Kur'an'ın icaz konularının sadece belagatta ve edebi şekilde olmaması onun ilmi yönde de icaz olduğunu söylemektedirler. Çünkü birçok inkârcının günümüzde yabancıların Müslüman olmalarına Kur'an'ın bilimsel yönü sebep olmuştur.⁴⁰

Bu durumlardan dolayı Kur'an'ın bilimsel tefsirinin yapılması büyük önem taşımaktadır. Hem evrenin sırlarının çözülmesinde hem de dünyada gerçekleşen olayların anlaşılmasında Kur'an'ın bilimsel tefsirinden faydalanılması bilimsel gelişmelere katkı sağlayacaktır.

4.3. Bilimsel Tefsir Hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler

Bu hareket aslında dirayet tefsirinin bir dalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bilimsel tefsirin faaliyetleri de dirayet tefsiri ile başlamaktadır. Sonra Abbâsiler döneminde ilmi hareketlerin çoğalması neticesinde Kur'an'ın da pozitif bilimlere giren ayetleri yorumlanmaya başlamıştır. Bu faaliyetlerin sahabe dönemine kadar uzandığını söylemektedirler.⁴¹

Bu çalışma müfessirler tarafından iki şekilde değerlendirilmiştir. Birincisi Kur'an'da her türlü ilmin bulunduğu anlayışı ile ayetleri yorumlayanlardır. Gazzâlî ve İbn Ebi'l Fadl Mursî (ö. 655/1257)'nin yorumları bu anlayışı desteklemektedir. İkincisi ise Kur'an'ı bilimsel gelişmeler ışığında Kur'an'la yorumlamak şeklindedir. Bu görüş Fahreddin Râzî, Tantâvî Cevherî gibi son dönem müfessirleri tarafından

³⁸ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'an ilimleri Menâhilü'l- irfan Tercümesi*, çev, Halil Aldemir, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 51.

³⁹ en-Nisa 4/82.

⁴⁰ Güllüce, “*Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi*”, 386.

⁴¹ Akbaş, “*Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*”, 7/ 75-93.

savunulmuş ve Kur'an ansiklopedik bir eser, bilimsel bir laboratuvar olarak görülmüştür.⁴²

Fahreddin Râzî ile aynı zamanda yaşamış olan İbn Rüşd (ö. 595/1199) yazdığı eserlerinde “*Faslü'l-makal*” ve “*el- Keşf an minhacü'l-edille*” adlı eserlerinde din ile bilimin uzlaşması konusuna değinmektedir. Dinin bilime, bilimin de dine aykırı olmadığını söylemektedir.⁴³ Bilimsel tefsiri ilk defa eserinde uygulayan müfessir ise Fahreddin Râzî'dir.⁴⁴ Bilimsel tefsiri savunanların en meşhurları, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, Ebu'l-Fadl el-Mursi, ez-Zerkeşî (ö. 794/1391) ve es-Suyûtî'dir. Günümüze yakın müfessirlerden Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1832-1919), Tantavi Cevherî, zikredilebilir.⁴⁵ Muhammed Abduh (1323/1905), Reşid Rıza (1354/1935), Mustafa el-Merâğî (ö. 1364/1945) ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi müfessirlerin tefsirlerinde ve Hasan Basri Çantay (ö. 1384/1964) tarafından kaleme alınan meal de bilimsel izahlar yer almaktadır.⁴⁶

Bütün zamanlarda olduğu gibi her fikrin savunucuları olduğu gibi eleştirenleri de olmuştur. İlk olarak Kur'an'ın bilimsel yönünü kabul etmeyenler Kur'an'ın Arapça olmasında ve Kur'an dilinin belli kültürü temsil etmesinde toplanmaktadır. Yine de ilk muhataplarının zihni durumları ve dünyayı algılama biçimleri de en temel eleştirilerden birisi ve en önemlisidir.⁴⁷

Bilimsel tefsiri en şiddetli eleştirenlerin başında ise Şâtıbî gelmektedir. Ona göre öncekilerin ve sonrakilerin ilimleri izafe etmek doğru değildir. Dayandığı en önemli ilke ise ümmilik prensibidir. Yani Kur'an indiği zaman ümmi Arapların anladığı şekilde anlaşılması gerekmektedir.⁴⁸ Kur'an'a matematik, fizik, kimya, vs. gibi ilimleri ilave etmeyi, haddi aşmak olarak görmektedir. Kur'an'ı en iyi anlayan

⁴² Mehmet Kaya, “*Bilimsel Tefsir ve Değişim*”, Mütefekkir, (2016), 206.

⁴³ Kırcı, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, 202.

⁴⁴ Nurettin Turgay, *İlmi Tefsir, Diyanet İlmi Dergi*, (2002), 95.

⁴⁵ Cüneyt Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 567.

⁴⁶ Yunus Emre Gördük, *Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli*, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, (2014), 181-214.

⁴⁷ Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, (İstanbul: Kitap Yurdu Yayınları, 2005), 45.

⁴⁸ Burhan Baltacı, “*Şâtibi'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*”, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 43-46.

sahabe, tabiin ve tebe-î tabiinden bu konuda bilgiler nakledilmemiştir ifadelerini kullanmaktadır. Şâtîbî'ye göre Kur'an sadece Arapların bildiği bilime temas etmektedir. Bu bilime temas etmesindeki amaçta toplumu küfürden kurtarıp iman ve İslam etrafında toplamaktır.⁴⁹ Onun buradaki eleştirisinin ana fikri Kur'an'ın anlam alanının sadece Arapların anlayışı seviyesinde sınırlı tutulmasıdır. Emin el-Hûlî (ö. 1385/1966), Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 748/1348), Abbâs Mahmud el-Akkad (ö. 1383/1964) ve Aişe Abdurrahman (ö. 1419/1998) gibi isimler de eleştirenler tarafında yer almaktadırlar.⁵⁰ Muhammed Hüseyin ez Zehebî eleştirilerini Kur'an'ın belagat, lügat ve itikadî konularda ifade etmiştir.⁵¹ Abbâs Mahmud el-Akkad bilimsel tefsir konusunda eleştirilerini şöyle ifade etmektedir. “*Kur'an ayetleri ile bilimsel sonuçları arasında bağlantılar kurulabilir ancak bunu Kur'an'ın bir emriymiş gibi görmek doğru değildir. Çünkü bilimde bir tarafı kesin doğruymuşçasına gösterilen sonuç birkaç zaman geçtikten sonra yanlış olduğu ortaya çıkabilir. O zaman Kur'an'ında yanlış bilgi verdiği şeklinde bir algı oluşur.*” Bilimsel tefsiri eleştirenlerin en hassas noktaları şunlardır:⁵²

- a) Kur'an'ın önceki ve sonraki ilimleri kapsadığını, söylemek yanlıştır. Kur'an ilimler ansiklopedisi değil, onun muhtevası dini öğretiler üzerinedir.
- b) Bilimsel açıdan Kur'an'ın indiği zaman Araplar tarafından bilinmeyen kelimelerin olduğunu ifade etmek doğru değildir. Kur'an'ın indiği zamanda Araplar bilimsel açıdan kelimelerin manasından habersizdir. Bu durum ise Kur'an'ın belagatine uygunsuzdur. Asıl anlam ise Arapların anladığı manadır.
- c) Kur'an'ı kesinleşmemiş fikirlerle yorumlamak Kur'an hakkında şüpheye yol açmaktadır.

⁴⁹ Akbaş, “*Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*”, 81-82.

⁵⁰ Şehmus Demir, “*Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*”, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2010), 415.

⁵¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010), 2/387.

⁵² Yunus Emre Gördük, “*Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli*”, 181-214.

d) Kur'an fen bilimler kitabı değil, din kitabıdır. Buna göre doğal olarak inanç kitabından bütün ilimleri içermesi değil, dini konuları kendinde barındırmasıdır.

Kur'an'ın icaz yönünü ortaya koymada kesin ifadeler kullanmadan kurallar çerçevesinde ilerlendiği sürece bilimsel tefsirin İslam lemine faydalı olacağı görülmektedir. Bu zamanda İslam'a davetin en etkili yollarından birisi de Kur'an'ın bilimsel gerçekleridir. Bilimsel tefsir muhatabı eğer mülhit ise imana gelmesine vesile olmakta, eğer Müslüman ise iman ve Kur'an'a daha çok sarılmasına vesile olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN TEFSİRİNDE POZİTİF BİLİMLERLE BAĞLANTILI YORUMLAR

Kur'an evrensel bir kitaptır. Diğer indirilen kitaplardan farklı olarak belli bir kavim ya da topluma hitap eden bir kitap değil bütün evrene ve bütün zamanlara hitap eden bir kitaptır. Bu durum Kur'an'ın sürekli gündemde olmasını beraberinde getirmiştir. Bu özelliğini kıyamete kadar korumaya devam edecektir. Kur'an nâzil olduğu zamandan beri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bazı ayetleri ilk okunuşta anlaşılabilir bazı ayetleri özellikle de kevnî ayetlerin anlaşılması zaman almıştır veya şartlara göre değişiklik göstermiştir.

Bu bölümün pozitif bilimler açısından kevnî ayetlere ve işaret ettiği bilimsel hakikatlere yer verilmiştir. Kur'an ve bilim arasındaki ilişki, özellikle de Herevî'nin kendi ve eserinde nakil ettiği âlimlerin görüşlerine yer verilerek ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Pozitif ilimler “delillere dayandırılarak, aksinin doğru olduğu gösterilinceye kadar kesinlik kazandırılmış bilgiler içeren ilimler”⁵³ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu ilimler matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi gözlem ve deneye dayanan tabiat ilimlerini içermektedir.

1. BİYOLOJİ

İnsanın yaratılışı, elementer yaratılış safhalarından başlayarak vasıtalı yaratılışa geçişle devam eden bir süreç olarak ele alınmaktadır. İnsanın yaratılış süreci, Kur'an ayetlerinde geçen kavramlarla açıklanmakta ve bu kavramlar tefsirlerle desteklenmektedir. Kur'an, insanı Allah'ın en güzel biçimde yarattığını ifade etmektedir.⁵⁴ İnsanı evrende var olan diğer şeylerden farklı ve üstün kılan faktör ise akıldır. Bu özelliğin üzerinde Kur'an sıklıkla durmaktadır. İnsana başta kendi yaratılışı olmak üzere çevresindeki bütün varlıkların nasıl yaratıldığı hakkında araştırma yapmaya ve düşünmeye çağırıştır. Bu ayetleri okuyup dikkate alanlar, ayetlerde işaret edilen noktaları araştırma yoluna gitmişlerdir. Örneğin insanın

⁵³ Ahmet Yüksel Özemre, “*Kur'ân ve Astrofizik (Yaratılış Teorileri)*”, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II, Ensar Neşriyat, (2001), 2/300.

⁵⁴ “*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışız.*” (et-Tin 95/4)

yaratılış şekli ve oluşumu hakkında Kur'an en ince ayrıntıya kadar bilgi vermektedir. O yüzden müfessirlerde eserlerinde bu konuya yer vermişlerdir.

1.1. Genlerin Özellikleri

Anne karnına düşmüş olan cenin, daracık yerde kendi gıdasını nasıl temin ediyor? Nasıl nefes almayı başarıyor? Hayatta kalma ihtiyacını nasıl gideriyor? İnsanları yaratan yaratıcı ceninin teşekkül ettiği o yeri o kadar muntazam düzenlemiş ki yavrunun gelişmesi için lazım olan hiçbir şey eksik kalmamıştır. Bugün ilim ana rahmine düşen yavrunun hayat seyrini merhale merhale bize anlatabilmektedir. Bu anlatılanlar Kur'an'ın bize anlattıkları ile çelişkili değildir.⁵⁵ Eski düşünörlere göre çocuk, annenin herhangi bir katkısı olmadan tüm özelliklerini babadan almaktadır. Bir diğer görüşe göre ise çocuk özellik ve sıfatlarının yarısını babadan, yarısını da dededen almakta olduğu düşüncesidir. Bu düşünce anne tarafının hiç etkisinin olmadığını ifade etmektedirler. Her iki görüşün de kendine göre delilleri sunulmuştur. Fakat insanların ilgisini çekmediği için bir teori olarak kalmıştır.

Kur'an'ın açıklamasına göre insanın yaratılışı bir tek erkeğin sperminden değil, bir karışımdan meydana gelmektedir. Yani erkeğin saldığı meni ile kadının saldığı yumurtaların birleşip karışmasından meydana gelmektedir. Bu konuda bize Allah bilgi verdiği zaman embriyoloji ve tıp gelişimi henüz bu kadar gelişmiş değildi.⁵⁶

Yukarıdaki görüşler, Francis Galton (ö. 1911) şu ifadeleri kullanana kadar toplumun içinde az da olsa kabul edilen görüşler arasında olmuştur. Ona göre “Çocuk sıfat ve özelliklerinin yarsını babadan, yarısını da anneden almaktadır. Çocukta oluşan her hücrenin çekirdeğinde kırk sekiz tane kromozom olmakta bunların yirmi dört tanesi baba tarafından gelirken diğer yirmi dördü de anne tarafından gelmekte olup erkekten gelen sperm ile kadından gelen yumurtaların birleşmesi sonucu kırk sekiz sayısını tamamlamaktadırlar.” Francis'in bu görüşü bulunduğu dönemde oldukça ilgi

⁵⁵ Abdürezzak Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, çev. Âkif Nuri, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), 1/110.

⁵⁶ Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 2/185.

görmüş ve herkes tarafından kabul edilmiştir. Kur'an ise bu konuya 1400 sene öncesinde açıklama getirmiştir.⁵⁷

يَا اَخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ اَمْرًا سَوًّا وَمَا كَانَتْ اُمُّكَ بَغِيًّا “*Ey Harun'un kız kardeşi, baban, fena bir adam değildi, anan da kötü bir kadın değildi.*”⁵⁸ Herevî bu ayeti delil olarak getirdikten sonra yakın akrabalar ile neden evlenmenin yasak olduğu konusuna değinmektedir. Birinci derece yakın akraba ile evlilik hem felsefi hem de ahlaki olarak uygun görülmemektedir. Bilimsel açıdan da birinci derece akraba ile evlilik genlerin zayıflayıp ikinci ve üçüncü nesilde üremekten kaldığını, fiziki ve biyolojik olarak zayıflığa ve bozuntuya uğramakta olduğunu ifade etmektedir. Bunun için birinci derece akrabalar ile evlenmek İslam'da kesinlikle haramdır.⁵⁹ Bu konuyu çağdaş müfessirler eserlerinde bilimsel olarak ele almamışlardır.⁶⁰

Son bilimsel çalışmalarla keşfedilen bilgilerin aslında Kur'an'da mevcut olduğu ve Kur'an'ın bir mucize olduğu açıkça görülmektedir.

1.2. Hücrelerin Özellikleri

Hayatın başlangıcı bir hücredir. Bu bahsedilen hücre mikroskopla incelendiğinde eşsiz bir sanat ile düzenlendiği görülmektedir. Hayatın ilk numunesi bu hücrelerdir. Hücre, bölünmesiyle yeni hücreler meydana gelmekte ve hücreler çoğalmaktadır. Anne karnında başlangıçta bir hücre iken hücre bölünerek değişik doku ve organları oluşturmaktadır. Bu hücrelerin bir kısmı kemik dokuyu oluştururken bir kısmı da kıkırdakları diğer bir kısmı kan dokusunu oluşturmaktadır. Hücreler birleşerek dokuları, dokular birleşerek organları, organlar birleşerek sistemleri ve sistemler birleşerek organizmayı oluşturmaktadır.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ “*İnsan neden yaratıldığına bir baksın.*”⁶¹ Herevî bu ayeti Allah'ın kullarına çağrısı olarak adlandırmıştır. Hatta açık bir şekilde insana neden yaratıldığını anlaması için araştırmasına destur verdiği vurgu yapmaktadır. Allah

⁵⁷ Herevî, *Tecellî-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 122.

⁵⁸ Meryem 19/ 28.

⁵⁹ Herevî, *Tecellî-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 123.

⁶⁰ Cevherî, *el-Cevâhîr fî tefsiri'l Kur'an'il kerim*, 10/9.

⁶¹ et-Târik 86/5.

bize düşünmemize destur verdikten sonra kendisi insanın neden yaratıldığı hakkında 6. ayette bilgi vermektedir. خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ “İnsan bir sudan yaratılmıştır.”⁶²

Bilim insanları yukarıda bahsedilen suyun sperm olduğunu belirtmektedirler. Spermiler canlı hücrelerdir, Arapçada “hâliyye” İngilizcede “cell” olarak adlandırılan hücrenin tıp biliminde “cytology” olarak isimlendirilmektedir. Bu canlı hücreler aslında insanın cevher maddesidir. Herhangi bir yerde bir canlılık belirtisi varsa orada mutlaka canlı hücrelerin de ayak izleri vardır.⁶³

“Sulb’un” erkeğe ve “terâib’in” de kadına nispet edildiğinde, erkekten gelen sperm hücresi ile kadından gelen yumurta hücresinin oluştuğu yer belli olmaktadır. Sulb daha çok omurga, omurga nahiyesine denilmektedir. Köken olarak katı ve şedid manasına gelmektedir. Terâib ise birkaç mana ifade etmektedir. Bu anlamlar, göğüs, gerdanlık yeri, kadının iki eli iki ayağı ve iki gözü arası şeklindedir. Bu anlamlardan anlaşılan erkekte meni kadında yumurta oluşmasına bütün vücut rol olsa da daha çok omurga ve göğüs hizalarında yer alan hücrelerin aktif rol aldığını görülmektedir.⁶⁴

Günümüzde bilimsel araştırmacılar meni ve yumurtanın oluşumu konusunda şu sözleri söylemektedirler. Meni, bir kısım sıvı ile sperma hayvancıklarının karışımından meydana gelmektedir. Bu hayvancıklar erbezleri tarafından üretilmektedir. Prostat bezinin salgısı meni sıvısının beşte dördünü oluşturmaktadır. Yumurta oluşumu ise yumurtalık dokusunda bir graaf folikülünün olgunlaşması ve o olgunlaşan maddenin patlaması ile içerdiği yumurtanın follop borusuna düşmesi ile gerçekleşmektedir. Yumurtalıkta binlerce graaf folikülü bulunmaktadır. Küçük kesecikler görünümünde olan graaf foliküllerinin her birinde sonradan yumurtayı meydana getirecek olan büyük bir hücre bulunmaktadır. Hipofizden salgılanan folikül uyarıcı hormonun etkisi ile folikülün çeperindeki hücreler artmakta, içi bir sıvı ile dolmakta ve yumurta olgunlaşmaktadır. Sonunda folikül patlamakta ve yumurtayı atmaktadır. Serbest kalan yumurta follop borusundan geçerek dölyatağına

⁶² et-Târık 86/5.

⁶³ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 133.

⁶⁴ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 135.

ulaşmaktadır. Her ay bir folikül olgunlaşarak âdet görmenin 14. günü dölyatağına bir yumurta bırakılmaktadır.⁶⁵

Râzî ise ayeti yanlış yorumlamak olmaz diyerek şu cümleler ile ifade etmektedir. “Eğer bu ayetten meninin bu bölgeden ayrılıp çıktığı kastediliyorsa bu doğru değildir. Zira meni dördüncü hazım yani sindirim fazlalarından oluşmaktadır. Bu meniden her uzuv karakter ve özelliği taşıyabilmesi için istifade etmektedir. Delil olarak da aşırı cima yapanların uzuvlarında zayıflama meydana gelmektedir. Yok eğer meniyi oluşturan uzuvların büyük kısmının bu kemiklerden oluştuğu kastediliyorsa da bu da zayıf bir görüştür. Aksine meniyi oluşturan cüzlerin çoğu beyinde oluşmaktadır. Delil ise meninin şeklinin beyne benzemesidir.” Râzî’ye göre meninin oluşmasında en büyük desteği sağlayan şeyin beyin olduğunda hiç şüphe yoktur. Fakat beynin de yardımcıları vardır. Bu da omurgaların içinden beyne kadar uzanan sinirlerdir. Bunlar arka kemiğin “sulb” içinde yer almaktadır. Bunun beden başlangıcına kadar uzanan pek çok kollar vardır ki işte bunalar “terâib”dir. İşte bu sebepten dolayı yüce Allah bu iki yeri zikretmektedir.⁶⁶

Cevherî ise bu ayetin tefsirinde erkek ile kadından meydana gelen su olarak tefsir etmiştir. Aynı şekilde şöyle bir görüşte beyan etmektedir. “Şüphesiz insan beyni kavrama merkezidir. Aynı şekilde beyinden saulb’a doğru çok ince ve gizli damar mevcuttur. Bu damar vücudun bütün organlarına sinyal verecek kabiliyettir. Erkek kadınla birlikte olacağı zaman bu damar bütün vücut organlarına haber salmaktadır.⁶⁷

Seyyid Kutub bu ayetin tefsiri hakkında şöyle buyurmaktadır. “Bu sperm ya hücre akıldan, şekilden ve kudretten arınmış bir zat, kendisinin uzun yolculuğunda tuhaf bir yaratıktır. Kendi içinde o kadar ilginçlikleri var ki insanın doğumundan ölümüne kadar onlarla hep yüzleşir. Hamile kalan hücreler o kadar küçüktür ki mikroskoplar bile görülmesini zor sağlayabilmektedir, çünkü insanın bir damla menisinde milyonlarca canlı sperm hücresi bulunmaktadır.” Bu bahsettiğimiz hücre kadının rahminde yer almadan önce nasıl oluyor da canlı kalmayı başarıyor? Herevî

⁶⁵ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986), 13/6708.

⁶⁶ Râzî, *Mef'atih'l-gayb*, 23/57.

⁶⁷ Cevherî, *el-Cevahîr fi tefsiri'l Kur'an'il kerim*, 25/114.

devamında yine Seyyid Kutub'dan nakletmektedir. “*O epey çabadan sonra kendine yiyecek temiz bir kan bulmakta, kendini o temiz kandan besledikten sonra çoğalmaya ve bölünmeye başlamaktadır. Bu bölünme sonucu başka da hücreler meydana gelmektedir. Bu akıldan ve kudretten uzak olan hücre kendisinin ne yapacağını ne işlemler göreceğini biliyor, çünkü Allah onu marifet ve kudretle silahlandırmaktadır.*”⁶⁸ Bu bölünme işlemi bir tek hücreden meydana gelmektedir. Tamamlandıktan sonra her biri kendi bölümüne ve bu büyük cisimli insanı oluşturmaya başlamaktadır. Bunlardan bir kısmı insanın heykelini yapmaya başlarlar, bir diğer kısmı ise kasları, elleri, ayakları ve parmakları oluşturmaya başlamaktadırlar.

Bu konuya izahı basit yaklaşılsa da meydana gelişi hayret vericidir. Onlar her biri çok ince ve dikkatli şekilde işlemlerini devam ettirmektedirler. Çünkü insanın kemik yapısı kaslarının yapısının ve hatta sinir sistemimin birisi diğerine benzeyen bir şey değildir. O yüzden her birisi çok dikkatli bir şekilde işlemektedir. Bakıldığında çok tuhaf ve şaşıracak bir şeydir ki ancak mikroskoplar görülebilen küçük hücreler her biri kendi yolunu şaşırmadan kendi istikametine devam etmektedirler. Örneğin gözleri oluşturan hücreler biliyor ki göz denilen şey insanın yüz kısmında oluşmalıdır. Onlar her biri kendi işlemini kendi yerinde yapmaktadır. Eğer o hücrelerden gözü oluşturanlar alınıp başka bir bölgeye nakledilse acaba o yerleştiği yerde gözleri meydana getirir mi? Cevap tabi ki hayır şimdi buradan bunları yönlendiren ve yol gösteren bir güç yok mudur? Bu hücreleri yönlendiren ve onlara kuvvet veren zatın Allah olduğunu şüphesiz bir şekilde Kur'an ortaya koymaktadır. Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır. *سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى* “*Yüce Rabbinin adını tesbih et. Ki O, yarattı, 'bir düzen içinde biçim verdi', Takdir etti ve ona göre yol gösterdi.*”⁶⁹ Daha ilginç olanı hücreler kendilerine vazife olan organları oluşturmak haricinde de yapmış olduğu vazifeleri vardır. Bunlar tabi insan genlerinin özellik ve sıfatlarıdır. Hücreler insanların organlarını oluştururken ona babadan ve ecdadın da özellikleri ve sıfatları da geçirmekte ve oluşturmaktadır. İnsanın sicilini oluşturan her hücrenin de vazifesi ayrıdır.⁷⁰

⁶⁸ Kutub *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/436.

⁶⁹ el-A'lâ 87/1-2-3.

⁷⁰ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 137.

Mesela gözleri oluşturan hücreler kendi aralarında o gözü oluşturabilmek için birkaç bölüme ayrılırlar. Bunun yanında o gözlere babadan ve ecdadından gelen göz şeklini de verirler. Hücrelerde mevcut olan ve sıfatları oluşturan özellik sayesinde Darwin'in (ö. 1882) teorisi iptal olmuştur. Hücreler kendi özelliklerini bozmadan günümüze kadar devam ettirmektedirler. Kendilerine verilen çizgiden çıkmadan işlemlerine devam ederler. Mesela bir kedi ilk yaratılışında da bir kedidir ve onun hücreleri değişmeden günümüze kadar devam etmiştir. Aynı şekilde köpek, İnek, At, vd.⁷¹

Bu konu hakkında Seyyid Kutub şu ifadeyi kullanmaktadır. “Her canlı hücrede birçok kromozom mevcuttur. Kromozom insanın sıfat ve özelliklerini taşıyan maddedir. Kromozom ve genler yaratılanların şeklini oluşturmak için en etken şeylerdir, buna insan da dâhil. Canlı hücrelerin etrafında oluşan kimyasal maddeler, genleri ve kromozomları kapsamaktadır. Aslında bütün organlarda çalışan genleri toplasak bir parmak ucu kadar da etmez. Ama onların vazifesi insanın şeklini, rengini ve bütün özelliğini, hatta sadece insanların değil hayvanların ve bitkilerin de özelliklerini oluşturan maddelerdir.”⁷²

Herevî konunun devamında alttaki bilgilerin görüşlerine yer vermektedir. Klowan Coclitel diyor; “Biz bir büyük şehirde farklı insanlar ve farklı renkleri görüp de o şehrin nizamının nasıl sabit kaldığını düşünmemiz çok normaldir. Şehrin huzuru, polis memuru, belediye çalışanları, transport, fabrika çalışanlar vs. tarafından sağlanırken, insanın ve her canlının oluşumunda belki bundan daha çok dikkatli çalışan hücreler vardır ve mevcuttur.”

Ratcliffe (d. 1954) diyor ki; “Kadınlar hamileyken meydana gelen her hücre çok dikkatli bir şekilde çalışmakta olup, onların gözünden insanın gözü ve saç renkleri bile kaçmamaktadır. O yüzden şimdiye kadar bilim, kadının yumurtacıklarının nasıl erkeğin menisi ile karıştığını açıklamaktan acizdir. Düşündüğümüzde anlıyoruz ki on milyonu bir gram olan hücrelerin sadece on beş tanesi insanın gözü ile görülmeyecek kadar küçük olmasına rağmen hamilelik süresinin sonunda üç kiloya yakın bir bebek

⁷¹ Kutub, *Fî zılâli'l-Şur'ân*, 8/254.

⁷² Kutub, *Fî zılâli'l-Şur'ân*, 7/56.

dünyaya gelmesine vesile olmaktadır. Yani bir tek hücre anne karnında çoğalıp iki yüz milyar hücre haline gelmektedir.”⁷³

En küçük canlı birimi olan hücreler birleşince dokuları, dokular birleşince organları, organlar birleşince sistemleri ve sistemler birleşince organizmayı oluşturmaktadır. Hücrenin yapısı ve özellikleri keşfedilip bunların Kur’an’da belirtilen bilgilerle örtüşmesi araştırmacıları bir kez daha şaşırtmıştır. İlim uzmanları olan biyologlar, bu âlemin yaratıcısı olan zatın azametini ve kudretini ikrar etmişlerdir.

1.3. Ceninin Cinsiyeti ve Oluşum Süreci

Bilinmeyen konulardan birisi de çocuğun erkek mi yoksa kız mı olacağı meselesidir. Bilim ve teknolojinin bu kadar ilerlemesine rağmen olacak çocuğun erkek mi, kız olacağını daha öğrenilemedi. Seyyid Kutub tefsirinde bu konuya şöyle değinmektedir. “İnsanın yaratılışının yine bir ilginç olaylarından birisi de çocuğun erkek mi yoksa kız mı olacağıdır. Çünkü erkek ve kız ikisi de çok benzer yumurtalardan meydana gelmektedir. Hem de erkekten gelen binlerce spermin içinde hiçbir özelliğin kız ya erkek olacağına dair bir şey yoktur. Aynı şekilde kadının yumurtalarının hiç birisinde de kız ya da erkek olacak bir özellik yoktur. Böylelikle erkeğin spermi kadının yumurtaları ile birleşince erkek de olabiliyor kız da. Bu tamamı ile Allah’ın iradesinde olan bir şeydir. İnsan kesinlikle bu konuda bir şey yapamıyor.”⁷⁴

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَآءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَآءُ الذُّكُوْرَ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ
ذُكْرًا اَوْ اِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَآءُ عَقِيْمًا اِنَّهٗ عَلِيْمٌ قَدِيْرٌ

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.”⁷⁵

⁷³ Herevî, *Tecellî-yi Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 139.

⁷⁴ Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 9/97.

⁷⁵ eş-Şûra 49-50.

Râzî'ye göre bu konuda bazı sorular gündeme gelmektedir. Mesela Allah ayette kızı erkekten önce zikrederek “*dilediğine kızlar dilediğine de erkek çocuklar verir*” buyurmuştur. Ama bir sonraki cümlede ise erkeği kızdan önce zikretmektedir. “*Yahut erkekler ve kızlar olarak çift de verir.*” Bu önce ve sonra zikretmenin sebebi nedir? Allah kızı nekire ile erkeği ise marife olarak zikretmiştir. Bu farkın sebebi nedir? Allah sadece kız veya erkek zikrederken hibe (lütfetme) olarak ama ikisini birden zikrederken bu lafzı kullanmamaktadır. Bunun sebebi nedir? Dördüncü olarak da çocuk Allah tarafından bir hibe olduğuna göre, birisine çocuk nasip etmemek ona hibe etmediği anlamına gelmektedir. Ama çocuğu meydana gelmeyi anlatmak için “*dilediğini kısır bırakır*” demesine ne lüzum vardır? Son olarak da ayette geçen bu hükümle belli kimseler mi kastedilmektedir, yoksa mutlak olarak herkes mi?⁷⁶

Soruların cevaplarını sırasıyla aktaracak olursak; kerim olan zat neticenin hayır, rahat, huzur ve mutluluk olmasını diler ve gayret eder. Buna göre Allah bir kimseye önce kız çocuğu verip sonra erkek çocuk verdiğinde onu gamdan mutluluğa geçirmiş olur ki bu son derece keremli bir iştir. Yine aynı şekilde kişiye kız çocuğundan sonra erkek çocuk hibe ederek onu mutlu eder. İşte kereme uygun düşün budur. Allah erkeğin kadından daha efdal olduğuna vurgu yapmaktadır. “Hüm” zamiri birinci ifadede geçen kızlar ve erkeklere racidir. Buna göre mana, Allah kız ve erkeği birlikte verir ve böylece onları çift kılar. Âkim çocuğu olmayan demektir. Doğurmayan erkek, doğurmayan kadına âkim denilir. O yüzden hibe ile alakalı olmadığı için âkim kelimesi kullanılmıştır. Aktarılan ayetten kastedilen Hz. Peygamberdir denilmektedir. Çünkü onun hem dört tane erkek hem de kız çocukları vardı. Yalnız müfessirlerin çoğu bu ayetin muhatabı bütün insanlardır demişlerdir.⁷⁷ Cevherî ise bu konuyu bilimsel olarak ele almamıştır ve sadece kelimelerin manalarını vererek yetinmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Râzî *Mefâtiḥ 'l-gayb*, 19/17.

⁷⁷ Râzî *Mefâtiḥ 'l-gayb*, 19/18-19.

⁷⁸ Cevherî, *el-Cevâhîr fi tefsiri 'l Kur'an 'il kerim*, 20/13.

Taberî ise bu konuda erkeğin marife ve kızın nekire zikredilmesinin sebebi, erkeğin kadından üstün olmasıdır diye yorumlamıştır. Yine “*bir kadının erkek çocuk doğurmadan önce kız doğurması o kadının bereketindedir*” demektedir.⁷⁹

Aslında bir noktadan baktığımızda Allah tarafından kullarına karşı bilimsel açıdan bir meydan okuma vardır. Allah bu cümleler ile insanın elini kolunu bağlamaktadır. Hiçbir güç şimdiye kadar kesin bu konuda görüş beyan etmeye kadir değildir. Hem geçmişte hem de günümüzde farklı kıssalar anlatırlar. Hatta geçmişte sultanlar, kahinler ve münecimler hiç birisi de bu olayı çözmeye kadir olamamışlardır. Herevî Abdurrezzak Nevel’in el-Kur’an ve İlmü’l Hadis adlı eserinde nakletmektedir. Bu olay İran eski padişahi Muhammed Rıza Pehlevi’ye (ö. 1400/1980) aittir. Şah Melike Feruh (ö. 2001) ile evlenmeden önce kendisi çok sevdiği bir kızla evlenmiştir. İlk evlendiği geceyi tamamen gelenek ve göreneklere uyarak düğünü tamamlandı. Yanına peynirden pastalar ve iki metre büyüklüğünde bir ekmek (İran da erkek evlat isteyen birisin yapması gereken gelenek) ve başka bir kap da ise tavuk yumurtası ve nane bulunuyordu, bunları birlikte yemesi gerekiyordu, yapılması gereken bütün şeyleri yapmıştır. Ancak tam üç yıl beklemişler ama ne erkek ne de kız hiçbir evladı olmamıştır. Bu nedenle sultan ve prenses bütün doktorların tek tek kapılarını çalmışlardır. ABD de günlerce en iyi doktorların muayenesinde kalmışlar, sonra Rusya da Elich Sısrano ve Saint Petersburg Ivanovich ve başka da birçok doktora muayene olurlar ancak ellerinden geleni yapmalarına rağmen bir netice görememişlerdir. Sonra padişah duaya başlamıştır. Endonezya’nın meşhur Hristiyan din insanına dua ettirmiştir. Ama onun da bir faydasını görmemiştir. Sonra padişah çocuk olmadığından dolayı hanımı boşamış ve başka bir kadınla evlenmiştir.⁸⁰

Bunun gibi binlerce olay meydana gelmiştir. Ama tıp ve bilim erkeğin spermi ve kadının yumurtasını birleştirerek bir çocuk olmasına çözüm bulamaz. Hem de daha olacak çocuğun erkek mi kız mı olacağını da öğrenemediler. Burada bizim dikkatimizi çeken şey dünyada birçok toplumda erkekler eşlerine, erkek çocuk dünyaya getirmediikleri için onlara baskı ve dil işkencesi yapmaktadırlar. Ama buradan

⁷⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*, (Kahire, Mektebet’ü Mustafa el-Banî, 1954), 24/44.

⁸⁰ Herevî, *Tecelliy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 143.

anlıyoruz ki ister erkek olsun ister kadın evladın kız ya erkek olacağı konusu onların elinde değil, onları kendi tasarrufunda tutan bir gücün elindedir.

Dünyanın, 21. yüzyıldan önce embriyoloji hakkından fazla bilgisi yoktu. 17. yy. da insanlar anne karnının mükemmel bir surat olduğunu inanıyorlardı. Yani insanın menisini alınıp mikroskopta büyütüldüğünde insanın özelliklerini bileceklerini düşünüyorlardı. Anne karnında şimdi günümüzde anlaşılan oluşumların bir seferde aniden meydana geldiğine inanılmaktaydı.⁸¹ Ama 18. yüzyıla gelindiğinde ise yukarıdaki teorinin geçersizliği anlaşılmış olmuştur. Çünkü o zaman kadının yumurtaları keşfedildi. Sonra ise tamamen kadının yumurtasına yönelerek bu sefer de erkek tarafı unutuldu. Çünkü kadının yumurtası erkeğin sperminden büyük olduğu için erkeğin spermi sadece döllenmek için faydalı, geri kalan her şeyin kadının yumurtasına bağlı olduğu düşünüldü. Daha sonra 20. yüzyıla gelindiğinde bunların hepsi çürümüştür. Bilim ve teknolojiye ilerlemelerle anne karnındaki bebeğin bütün süreci kayda alınabildi. Sonra insanların akıllarında hiç şüphe kalmaksızın çocuğun ortaya gelmesi için hem anne yumurtasına hem de babanın spermine ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Bununla birlikte anne karnında bebeğin oluşumunun birden değil belli bir düzen ve sistemle oluştuğu anlaşıldı. Oysa Kur'an Müminûn Sûresi'nin 12. ve 14. ayetlerinde bu durumdan bahsetmektedir.⁸²

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

*“Yemin olsun ki biz insanı, balçık mayasından yarattık. Sonra onu, sağlam bir karar yurdunda bir katre su kıldık. Sonra o bir katre suyu kan pıhtısı haline getirdik, derken kan pıhtısını bir parça et haline soktuk, derken ette kemikler yarattık, derken kemiklere et giydirdik, sonra da onu başka bir yaratılışla meydana getirdik; ne yücedir şanı yaratıcıların en güzeli Allah'ın”.*⁸³ Cevherî bu ayetin iki şekilde tefsir etmiştir. Birincisi insan ve hayvanlar ilk yaratıldığı zaman ekvator yakınlarında yaratılmıştır. O yüzden insanın rahmi ve aynı şekilde hayvanın rahmi ekvatordaki sıcaklığı kendinde

⁸¹ İnsanın yaratılışı konusu için Muhammed Kutub'un “*Materyalizm ile İslâm Arasındaki İnsan*” adlı kitabına bakınız.

⁸² Herevî, *Tecellî-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 147.

⁸³ el-Mü'minûn 23/12-13-14.

saklamış ve bu sıcaklık süreci kıyamete kadar devam edecektir. İkincisi bütün canlılar ilk yaratıldığı zaman denizlerde yaratılmıştır. Sonra insan kareye yerleşmiştir. Yerdeki bitkilerden ve meyvelerden beslenmişlerdir. Bu meyvelerin vitaminleri sayesinde enerji depolamışlardır ve insanın çoğalmasına ve çocuk meydana getirmesine sebep olmuştur.⁸⁴

Bu ayette başka bir konuya dikkat çekilmektedir. Allah ayette insanın çamurdan yaratıldığını söylemektedir. Çamur dünyanın her yerinde bulunabilen bir maddedir. Bilim insanları çamuru incelemek için onu laboratuvara götürürler. Çamurun on sekiz tane maddeden oluştuğunu tespit edilir. Sonra insanın cismini de incelenir ve insanın da aynı on sekiz maddeden oluştuğunu tespit edildi. Herevî Seyyid Kutub'dan nakletmektedir. “*Kur'an'ın kullandığı lafız burada salsal'dır. Onun anlamı kurumuş çamur demektir. Onu yere ya başka bir şeye vurduğumuzda ondan ses çıkmaktadır.*”⁸⁵ Şimdi de laboratuvarda incelendiğinde insan cisminin oluşum maddesi çamurda ve toprakta mevcuttur. İnsanın cismini oluşturan karbon, oksijen, hidrojen, fosfor, kibrit, kalsiyum, potasyum, sodyum, magnezyum klorür, demir, manganez, kurşun, iyot, florin, kobalt, pas, silikon ve alüminyum gibi maddeler insanın vücudunu oluşturan maddelerdir. Yapılış şekli ayrı ama çamurun ve toprağında oluşum maddeleri bunlardır. Kur'an'da Allah insanın topraktan yaratıldığını söylemektedir. Kur'an bu konuda detay veremedi sadece başlıklarla yetinmektedir. Seyid Kutub'a göre daha ilim ve teknoloji bu süreci keşfetmeye ve gün yüzüne çıkarmaya vâkıf olamadı. Ama teknoloji gitgide ilerlemekte bunun sürecinin de ilerde belki keşfedilebileceğinden söz etmektedir.⁸⁶

Bebeğin oluşumunun aşamalarına geçtiğimizde, Aynı ayet bize bilgi vermeye devam etmektedir. *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ* Evet erkeğin spermi onun omur kemiğinin ortasında ve kadınında suyu göğüs kısmında oluşan kemiklerin ortasından gelmektedir. Bu gerçeği bilim dünyası 20. yüzyılın ortalarına doğru Kur'an'a başvurduktan sonra bulmuştur.⁸⁷

⁸⁴ Cevherî, *el-Cevahîr fî tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 11/97.

⁸⁵ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 9/483.

⁸⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 7/398.

⁸⁷ Herevî, *Tecelliy-i Kur'an Der Asr-ı 'İlm*, 149.

Bir diğ er oluşum s¼reci de “*Sonra o bir katre suyu kan pıhtısı haline getirdik.*” Herevî eserinde bu konuda uzman olan Kanadalı bilim insanı Keith L. Moore’dan (ö. 2019) naklederek şöyle demektedir: “Bebek anne karnında büyüme ye başladığında o bir pıhtı gibi ya da solucan gibi bir şeydir. Çünkü anne karnındakini alaka ile karşılaştırıldığında birisinin diğ erine benzediğ ini gördük, her iki foto da birbirine ciddi şekilde benzemekteydiler.”⁸⁸ Bu şahsa bunların hepsi Kur’an’da geçiyor denildiğ inde adam şaşkına döner. Yalnız Kur’an’da sadece bebeğ in o halinden değ il bütün oluşum s¼recinden bahsetmektedir. Bu konuda insan Kur’an’ın ortaya koyduğ u bilgiler karşısında âciz kalmaktadır. Bu kadar ayrıntılı ve gerçek ancak anatomi⁸⁹ biliminin gelişmesi ile ve son dönemlerde öğ renilmiştir.⁹⁰

Herevî bu konulara yer verirken eserinde yukarıda adını zikrettiğ imiz Keith L. Moore hakkında şu bilgilere yer vemektedir: “Ona göre bebeğ in oluşumunun ilk başından kemikleşmesine kadar aynı Kur’an’ın anlattığ ı gibi olduğ unu söylerken ona Hz. Muhammed’in 1400 sene öncesinden bu konuları bilmesinin mümkün olup olmadığı sorulduğ unda cevabı çok enteresandır. Der ki Muhammed’in o zaman bunları bilmesinin ve anlamasının imkânı yok. O zaman değ il böyle ince detayları anlamak, anne içinde nasıl s¼reçten geçtiğ ini anlayamıyorlardı. Bir de teknoloji bu kadar ilerlemesine rağmen şimdilerde bile tamamını açıklayamıyoruz.” Devamında Keith L. Moore diyor ki “Kur’an’ın Muhammed’e Allah tarafından indirildiğ ine artık bir şüphem yoktur ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğ una artık şüphem kalmadı.”. Ona bu kadar bilgi elde ettikten sonra İslam’la müşerref olmak istemez misin? denildiğ inde, bir dahaki yazdığ ım kitapta yukarıda bahsettiğ imiz gerçeğ e vurgu yaparak, İslam’ın gerçek bir din olduğ una itiraf edeceğ im cevabını vermiştir.⁹¹ Yine bunun gibi büyük bir seminerde d¼nyanın her yerinden gelen embriyologların katıldığ ı ve katılanlarında büyük bir çoğ unluğ unun Müslüman olmadığı bir ortamda, onlara Kur’an’ın bilimsel yönlerinden bahsedilirken hiç birisinin karşı koymaya cesareti

⁸⁸ Mehmet Yıldırım ve Hakkı Dalcık, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi, 2017), 361.

⁸⁹ Canlıların temel yapısını ve organların birbiriyle ilişkisini inceleyen bilim dalı, anatomi; otopsi, geniş bilgi için bkz, Esin Kâhya, "Teşrih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/573-575.

⁹⁰ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur’ân*, 7/399

⁹¹ Herevî, *Tecelliy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 152.

olmamıştır. Daha sonra içlerinden birisi bebeğin özelliklerini, mesela göz rengi, ten rengi ve saç rengi vd. hepsini erkek tarafından aldığını söylediğinde bu zamana kadar Kur'an'ın bu konuya değinmediğini düşünüyordu. Ona cevap olarak Kur'an bu konuyu da es geçmediğini söyleyerek ona Abese sûresinin 18-19. ayetlerini okunduğunda, bu cümleleri söyleyen Allah'tan başka bir zat olamaz diye itiraf etmiştir.⁹²

Böylesine ilim ve mucize dolu muhteşem kitap karşısında eğilmemek elde değildir. Böyle önemli hususların en derin ayrıntısına kadar bize bildiren ve anlatan yegâne kitap Kur'an'dır. Müfessirinde bu konuyu ele alması hem bilimsel hem Kur'an'ın mucizesini ortaya koymak adına güzel olmuştur.

1.4. Kemikler

Belki de ilahî geometriye uygun, onun kudreti önünde en bariz numune insan vücudunun kemikleridir. İnsan vücudunda sayıları iki yüz altıya varan kemik bulunmaktadır. Bunlar birisi diğerine mafsallarla bağlı olup, hareketlerini kaslar temin etmektedir. İskeletin parça parça kemiklerden teşekkül etmesinin hikmeti ise gayet açıktır. Böylece her kemik rahatlıkla hareket etme imkânı bulur. İlim bugün ispat etmiştir ki omurgada bulunan omurlar, insanın rahat bir şekilde eğilebilmesini mümkün kılacak bir hacimdir.⁹³

“*derken kemiklere et giydirdik, sonra da onu başka bir yaratılışla meydana getirdik; ne yücedir şanı yaratıcıların en güzeli Allah'ın.*”⁹⁴ Kur'an insanın heykeline ve kemiklerine gösterilen özenden bahsetmektedir. Onun oluşumu hakkında bize haber vermektedir. Yukarıda geçen ayet gibi Kur'an'ın diğer sûrelerinde de ayetlerde kemik ve onun oluşumu hakkında bilgi mevcuttur.⁹⁵

⁹² Herevî, *Tecelliy-i Kur'an Der Asr-ı 'İlm*, 153.

⁹³ Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 1/122-123.

⁹⁴ el-Mü'minûn 23/14.

⁹⁵ el-Mü'minûn 40/14.

Bilgileri incelediğimizde bütün hayvanlarda döllenen yumurta, döllene safhasından kemik şekil alma zamanına kadar birbirine benzer. Ancak bu aşamadan sonra varlığı belirlenir. Diğer canlılar ayrı görünüm alırken, insan ise ayrı ayrı şekil alır. İşte “*sonra onu bam başka bir yaratık olarak inşa ettik*” demek insana ancak bu kemiklere et giydirmesi safhasından sonra diğer canlılardan ayrı bir hürriyet kazanır.⁹⁶ Cevherî ise bu konuyu bilimsel açıdan ele almamıştır.⁹⁷

İnsan Kur’an’ın cenin oluşumu hakkında verdiği bilgiler karşısında hayran kalmaktadır. Anatomi bilimi ilerledikçe bize verebileceği bilgileri, Kur’an en küçük ayrıntısına kadar vermektedir. Buna göre kemik hücreleri et hücrelerinin aynısıdır. İlk önce kemik hücreleri oluşur ve kemik hücreleri ortaya çıkmadıkça, kemik iskeleti tamamlanmadıkça bir tek et hücresine rastlanamaz. Bu gerçek sadece Kur’an ilminin tescil ettiği bir gerçektir.⁹⁸ Zira et, kemikleri örtmektedir. Bundan dolayı o eti, kemiklerin kisvesi ve giysisi olarak addetmiştir.⁹⁹

Herevî ise eserinde “Konunun uzmanlarına göre kemiklerin konuşan varlıklar olduğunu belirtmektedir. İnsan yaşamı süresince yaşadığı önemli olaylarla ilgili bilgi vermesinin yanında ölüm şekli ve öldükten sonraki olaylar hakkında da bilgiler içermektedir. İskelet insanın kemik yapısı hakkında, ölümünden sonra da sahibinin cinsiyetini ve yaşını, hangi ırktan olduğunu bile belli etmektedir. Eğer anne baba veya büyük dedelerinde bile varsa ırk karışımı onlar hakkında ipuçları vermektedir. Bu olaylara kemikler sayesinde ulaşabilmek mümkündür. Kemikler onun kaç yaşında olduğunu, kaç yaşında öldüğünü, maruz kaldığı hastalığı ve onun ölüm sebebini de belli etmektedir. Yani kısacası insanın aklına nasıl bir soru işareti gelirse gelsin o soruların hepsinin cevabı kemiklerde mevcuttur.”¹⁰⁰ demektedir.

Anatomi ilminde kemikler sadece kendileri hakkında değil, araştırmacılara başka konularda da faydaları olmuştur. Araştırmacılar insanların nasıl hastalığa yakalandıklarına ve toplu mezarlıkta bulunanların nasıl öldüğüne dair her şeyin

⁹⁶ Süleyman, Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990), 6/88.

⁹⁷ Cevherî, *el-Cevahîr fî tefsiri’l Kur’ani’l kerim*, 11/ 98.

⁹⁸ Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, 7/398.

⁹⁹ Razî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/400.

¹⁰⁰ Herevî, *Tecellîy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 255.

cevabını kemikler sayesinde öğrenmektedirler. Uzmanlar bir insanı tanımayı ve onun tarihi süreci hakkında bilgi edinmeyi en kolay şekilde kemiklerden öğrenmektedirler. Mesela Afrikalı insanların kafatası uzun ve geniş, iki gözünün arası uzak ve kolları bacaklarından biraz daha uzundur. Aynı şekilde beyaz renkli mi yoksa siyah renkli mi, erkek mi kadın mı bunların hepsini kemikler sayesinde kolayca öğrenilmektedir.¹⁰¹

Yeni ilmi gelişmelere göre kemikler sayesinde ölen insanın cinsiyetini öğrenmek çok kolaydır. Sadece insanın kafatası onun erkek mi kadın mı olduğunu öğrenmek için yeterli olmaktadır. Çünkü erkeğin kafatasının uzunluğu kadının kafatasının uzunluğuna göre daha fazladır.¹⁰² Yine erkeğin kaş kemiği kadının kaş kemiğinden daha önde ve çıkmış bir şekildedir. Kadının kalça kemiği erkeğin kalça kemiğinden daha geniş ve büyüktür. Kadının kemikleri erkeğin kemiklerinden daha zarif ve incedir. Bu kadar delilin birisine bakarak kemik görüldüğünde hemen onun erkeğe mi kadına mı ait olduğunu öğrenilebilmektedir. Aynı şekilde ırk ve cinsiyetini öğrenmek de artık kolaydır. Ölünün yaşını öğrenmek konusunda anatomi ilmine göre bu olayı diğer olaylara göre daha kolay bir şekilde olduğunu söylemektedirler. Çünkü bütün dişler ve onların konumlandığı yerler, ölen şahsın kaç yaşında olduğunu kesin bir şekilde beyan etmektedir. Yine aynı şekilde insanın kafatasının araları ve bütün kemik oluşumu da ölen kişinin kaç yaşında olduğunu kolayca ortaya koymaktadır. Sonuçta buradan anlaşıldığı şekliyle kemikler, tek başlarına ve başka yerlerden yardım almaksızın insanın özelliklerini ortaya çıkarmaya kâdirdirler.¹⁰³

Herevî konunun devamında Rus bilgini Boznia'nın "*Suhâni bâ eslaf'i man*" adlı kitabından nakletmektedir. "İncelenmesi yapılmak için Kiev şehrinde bir kabir açıldı. Bu tabut mermerler ile süslendiği için onun Yaroslav'a ait olduğunu düşünülüyordu. Kendisi Rus hakları adı altında ilk anayasa tedvin eden şahıstır. Bu kemiklerin ona ait olup olmadığını öğrenilmek için bu ceset çok kez yerinden oynatılıp bir yerden diğer yere alınmıştır. Son olarak bir daha yerinden oynatılmaması, bu

¹⁰¹ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 254.

¹⁰² Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 255.

¹⁰³ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 256.

cesedin ona ait olup olmadığını öğrenmek için Dmitri Rokhin tarafında incelendi. Asla en ufak bir şüphe kalmayacak şekilde onun Yaroslav'a ait olduğunu açıkladı.”¹⁰⁴

Bilim insanları, insanın kemiklerinin sadece insanların ağırlığını korumak ve vücudun oluşmasına yardımcı olarak görmekteydiler. Hâlbuki Kur'an ısrarlı bir şekilde kemiklerin önemine vurgu yapmaktadır. Meryem sûresinin 4. ayetinde Allah, Hz. Zekeriya peygamberden bahsederken kemiklerin önemine de değinmektedir.

“şöyle demişti: *Ey Rabbim! Doğrusu artık kemiklerim gevşedi, saçlarım ağardı, ama şimdiye kadar sana yönelttiğim hiçbir duamın, cevapsız bırakıldığını da asla görmedim.*”¹⁰⁵ Burada dikkat çeken bir durum da Kur'an'ın kemik ile evlat olma arasında bağ kurmasıdır. Burada ilim ve teknoloji bunu destekliyor ve kendilerine bunu örnek alıyorlar. J. Ratcliffe diyor ki “Modern dünyada tıbbi araştırmalar sonucu kemiklerin canlı ve diri olduğunu öğrendik, hâlbuki şimdiye kadar onların sert ve diri olamayan bir şey olduğuna inanılıyordu. İlim neticede şöyle bir karara vardı ki kemikler çok önemli vazifeleri üstlenmekte ve insanın hayatı ona bağlıdır. İnsanın bedeni sadece şekil için değil başka şeyler içinde ona bağlıdır. Mesela kalp veya başka bir organ kemik olmadan ayakta duramaz. Aynı şekilde kemikler insan vücudunda akyuvar ve kırmızı kan oluşturan sistemdir. Bilmemiz gerekir ki insanın vücudunda dakikada yaklaşık yüz seksen milyon kırmızı kan küresi ölmektedir ve kemikler hemen onların yerine yenilerini üretmektedir. Yine aynı şekilde kemikler enerji ve gıda deposudur, vücut ihtiyacı duyduğunda hemen ona ulaştırmak için görev yapmaktadır.”¹⁰⁶

Görülmektedir ki bilim dünyasında kemikle ilgili yapılan keşifler Kur'an'da asırlar öncesinden geçmektedir. Bu durumda Kur'an'ın mucize bir kitap olduğu gözler önüne serilmektedir.

¹⁰⁴ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 257.

¹⁰⁵ Meryem 19/40.

¹⁰⁶ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 258.

1.5. Kadınların Adet Günleri

Fıkıhta ergenlik çağına gelen sağlıklı bir kadının her ay düzenli olarak rahminden akan kanı ifade eder. Kadının döl yatağının iç yüzünü kaplayan zarın yumurtasının döllenmeyip ölmesi ve yumurtalık hormon salgısının kesilmesi üzerine parçalanarak kanla birlikte dışarıya atılmasından ibarettir. Cahiliye döneminde Araplar kadınların âdet günlerini kadınların içlerinde oluşan bazı problemler olarak görmekte ve bu konuda daha çok bilgiye sahip olmamaktadırlar. Bu konuda bilgi edinmek için Hz. peygambere soru sormuşlardır.¹⁰⁷ Tam o sırada el-Bakara sûresinin 222. ayeti nazil olmuştur. O günlerde kadınlardan uzak durulmasını ve o anlarda kadınların hissettiği bir derdin olduğunu beyan etti. *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَجِضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ*

*“Sana hayız hakkında da soruyorlar. De ki: O bir pisliktir. Hayız vaktinde kadınlardan çekilin, temizleninceye dek onlara yaklaşmayın. Temizlendiler mi Allah size nasıl emrettiyse öylece yaklaşın. Şüphe yok ki Allah, adamakıllı tövbe edenleri ve iyice temizlenenleri sever.”*¹⁰⁸ Bu ayetin hikmet ve gerçekliği tıp ilerledikçe anlaşıldı.

Herevî, Mısırlı hekim Abdülaziz İsmail'den naklederek insan vücudunun iki kısımdan oluştuğunu belirtiyor. Birinci kısımda insana faydalı olan mide, kalp, karaciğer gibi iç organlar ikinci kısımda ise vücuttan atılmazsa insana zarar veren sindirim atıkları, ter ve adet günleri gelen kan gibi sıvılardır. Birinci kısımda belirtilen organlar yaşamsal fonksiyonların yerine getirilebilmesi için işlev görürler. İkinci kısımdakiler ise birinci kısımdaki organların çalışmaları sonucu oluşan ve vücut dışına atılması gereken sıvılardır. Bu sıvılar vücut dışına atılmadığı takdirde organizma zehirlenerek yaşamın sona erebilmektedir.¹⁰⁹

Tıp ilmine göre kız çocuğu dünyaya geldiğinde onun yetmiş bine yakın kesesi olmaktadır. Her kesede birer yumurtalık mevcuttur. Bu yumurtalar kızlar buluş çağına

¹⁰⁷ Sözlükte “suyun akıp taşması, kanın akması” anlamlarına gelen hayız (hayz) kelimesi, fıkıh terimi olarak ergenlik çağına giren sağlıklı kadının rahminden düzenli aralıklarla akan kanı ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/51-53.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/222.

¹⁰⁹ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 261.

eriştiğinde pişmiş ve olgunlaşmış olmaktadır. Sonra her ay bir yumurta kendi nöbetleri ile keseden ayrılıp âdet gününde içerden basıncın azalması sonucu ve kan damarların sürtünmesi sonucu patlamaktadır. Yumurtalar kadının rahminde kadını hamile edecek maddeyi beklemektedirler. Bu patlayan keseden hücreler üremeye başlayıp, sarı rengi almaktadırlar. Sonra eğer o yumurtalar erkeğin menisi ile birleşmezler o zaman bu sarı renkli hücreler kendi aralarında birbirleri ile çarpışmaktadır. Bu çarpışma sonucu yumurta patlar ve rahimden uzaklaşmaktadır. Onların uzaklaşması sonucu kılcal damarlar kan akıtmaya başlamaktadır. Yumurtadan çıkan sarı renk ile kan birleşerek hayız kanını oluşturmaktadır.¹¹⁰

Yukarıdaki ifadelerden anlıyoruz ki âdet kanlarının çıkması kadın vücudu için önemli ve sağlıklıdır. Bu kan vücuttan çıkmadığı takdirde kadın vücudunu zehirleyerek hayatlarını kaybetmelerine neden olabilmektedir. Elbette ilmin ilerlemesiyle anlıyoruz ki kadınların organları hayız veya âdet zamanlarında iç organları tıkanık ve sinirleri de ızdırap halinde olmaktadır. Bu hâl onlarda baş ağrısı, bitkinlik, bütün vücudun ağrması ve yorgun olması gibi sorunlara yol açabilmektedir.

Yine aynı şekilde kadınların âdet zamanlarında ilişkinin yasaklanmasının sebebi de şöyledir. O zaman bulaşıcı hastalıkların olduğunu söylemektedirler ve bu hastalıkların erkeğe bulaşma ihtimali de çok yüksektir. Tıp ilmi kadınlar âdet zamanı geçtikten sonra gusül abdesti almalarının lazım olduğunu söylemektedir. Kur'an bunu bin dört yüz sene önce emretmiştir.¹¹¹ Tıbbı göre yıkanmak ise kadınların vücudunda olan mikropları uzaklaştırmaktır. Psikolojiye göre ise kadının yıkanması erkeğinin gözüne öncekinden daha güzel olduğunu hissettirmektir. Allah, erkekler içinde cünüp¹¹² olduklarında onların da yıkanmasını ve gusül abdesti almasını

¹¹⁰ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 263.

¹¹¹ Sözlükte “yıkamak, temizlemek” mânasında masdar ve “yıkanma” anlamında isim olan gusül (gusl) kelimesi terim olarak cünüplük, hayız ve nifas gibi hükmî kirlilikten temizlenme niyetiyle bütün vücudu su ile yıkamay ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Şener, "Gusül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/213-214.

¹¹² Sözlükte hulm (hulum) ve bu kökten türeyen ihtilâm “rüya görmek, ergenlik çağına ulaşmak” mânalarına gelir. Hulm rüya ile eş anlamlı olmakla birlikte rüya daha çok hayırlı ve güzel olan, hulm da şer ve kötü olan şeyleri görme anlamında kullanılmaktadır. İhtilâm, sözlükteki kullanımına paralel olarak fıkıh ilminde “rüyada cinsel zevk veren bir ilişki ve davranışta bulunduğunu görme, ergenlik

emretmektedir. “Eğer cünüp olsanız kendinizi gusül abdesti ile güzelce temizleyin”¹¹³ Tıp ilmine göre erkek ile kadın ilişkiye girdiklerinde onların vücutları birbirlerine daha çok temas etmektedir. İkisinin de vücudunda olan hastalıkların gitmesi için gusül abdesti alması gerektiği bilgisi önemli olan şeylerdendir. Yine cünüp olduktan sonra abdest almak kan akışını hızlandırırken insan psikolojisini de mutlu etmektedir. Çağdaş müfessirler ise bu ayetin tefsirinde bilimsel konuları ele almamıştır.¹¹⁴ Bu durumlardan da anlaşılmaktadır ki Kur’an konuyu her açıdan ele alarak insanlar için en faydalı olanı tavsiye etmekte ve bütün zamanlara ışık tutmaktadır.

2. ASTRONOMİ

İnsanlığa yol gösterici olarak gönderilen Kur’an farklı bilim dallarıyla ilgili çok sayıda bilgiyi içinde barındırmaktadır. Bu bilim dallarından birisi de astronomidir. Astronomiye “gök bilimi” adı da verilmektedir. Evreni, gök cisimlerini ve onları birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim¹¹⁵ şeklinde tanımlanmaktadır.

2.1. Göklerin Görülmeyen Direkleri

Allah Kur’an’da sürekli düşünmez misiniz, akıl etmez misiniz diyerek insanlığı uyarmaktadır. İnsanın düşünüp hayretler içinde kalacağı şeylerden birisi de tepelerinde gördüğü göklerdir. Onların nasıl yaratıldığı ve nasıl direksiz üzerimizde durduğu meselesidir. Kur’an’ın indiği zamanda insanlar tepelerinde direksiz bir gök gördükleri için göklerin direği ve sütunu olmadığını düşüyorlardı. Bunu Allah’ın şu ayetinden öğrenmişlerdir. *اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا* “Allah O’dur ki gökleri sizin görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükseltti.”¹¹⁶ Klasik dönem müfessirlerin görüşü ise bu konuda farklıdır. Kurtubî (ö. 671/1273) bu anlamdaki buyruk ile ilgili iki görüşün olduğunu söylemektedir. Birinci görüşü Katâde (ö. 54/674) ve İyas b. Muaviye (ö. 122/740) den rivayet etmektedir. Ona göre gökler insanların gördüğü

çağına ulaşma” şeklinde terim anlamı kazanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Orhan Çeker, "İhtilâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/569-570.

¹¹³ el-Mâide 5/6.

¹¹⁴ Cevherî, *el-Cevahîr fî tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 1/205.

¹¹⁵ Philip William Goetz, *AnaBritannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, (İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1986), 2/415.

¹¹⁶ er-Ra'd 13/ 2.

şekilde direksiz olarak yükseltilmiştir. İkinci olarak ise göklerin direkleri olmakla beraber insanlar onları görmemektedir. İbni Abbâs'a göre göklerin direkleri Kaf Dağı'nın üzerlerindedir. Farklı bir görüş olarak da göklerin direkleri Müminlerin tevhididir demektedir.¹¹⁷

Taberî (ö. 310/923) ise tefsirinde yedi göğü direksiz olarak yükselten Allah'tır, siz göklerin direksiz olduğunu ve Allah'ın o gökleri adeta yeryüzü için bir tavan olarak görmektesiniz diyerek tefsir etmektedir.¹¹⁸

Zemahşerî (ö. 537/1143) ise bu ayetin bilimsel yönüyle ilgili ve direklerin ne olduğuyla ilgili bilgi vermeksizin sadece “*Teravnehâ*” kelimesinin anlamına değinmektedir. Bu kelime müstakil bir ifade olup gökleri bu şekilde görmeleri ile delil göstermektedir.¹¹⁹

Herevî, artık günümüzde bilimsel olarak açıklanan göklerin çekim gücü ile direksiz olarak durduğunu ifade etmektedir. Allah'ın sizin göremeyeceğiniz demesinden kastı sizin dünya gözü ile göremeyeceğiniz direklerle yaptı anlamını kastettiğini belirtmektedir. Yerin çekim gücü ile göklerin bizim üstümüzde direksiz olarak durduğunu belirtmektedir.¹²⁰

Kur'an'da Allah gökleri direksiz dayanaksız yükselttim demesinden bize iki ayrı kanundan bahsetmektedir. Birincisi yer çekimi kanunu, ikincisi de çekim kuvvetinin dışında kalanların bileceği kanundur. Nitekim uzayda çekim gücü olmadığından cisimler yukarıda direksiz durmaktadır.¹²¹

Allah burada bir tabiat kanunundan bahsetmektedir. Allah gökleri bizim görebileceğimiz gücün haricinde direksiz ve dayanaksız olarak yükseltti demek, gökleri birbirinden uzak tutan, birbirlerinin üstüne düşmekten koruyan bir kuvvet vardır. Biz o kuvveti göremeyiz. Bu kuvvet bizim gözle görebileceğimiz bir madde

¹¹⁷ Muhammed bin Ahmed el-Ensarî el-Kurtubî *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (Beyrut, Dar'ü İhya el-Arabî, 1966), 5/279.

¹¹⁸ Taberî, *Camiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 13/93

¹¹⁹ Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşerî, *El-keşşaf 'an hakâ'iki ğvamidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, (Riyad: Mektebet'ü Âbikân, 1998), 3/332.

¹²⁰ Herevî, *Tecellîy-i Kur'an Der Asr-ı 'İlm*, 41.

¹²¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Kur'an Tefsiri*, 6/3022.

değil, gözle görülmesi mümkün olmayan bir maddedir. Gök cisimleri arasında eğer itme kuvveti olsaydı birbirlerini sonsuz şekilde uzaklaştırırlardı. Lakin gök cisimleri birbirlerine hep aynı mesafededirler ve birbirinden uzaklaşmamaktadır. Oysaki bunların kendi aralarında sonsuza dek uzaklaşmayı engelleyen bir güç vardır o da gök cisimlerinin birbirlerini çekme gücüdür.¹²² Yukarıda zikrettiğimiz gibi her dönemin müfessirleri bu ayeti farklı yorumlamışlardır. Modern dönem müfessirlerinden olan Ateş iki görüşünün birisinde Herevî ile aynı görüştedir. Fakat o da o mana ve anlamın mecaz anlamında olup, aslı manası gözlerle görülmeyen direklerin olduğu kanaatindedir.

2.2. Gökteki Gezegenlerin Hareket Düzeni

Nüzul çağının insanları yıldızların hareket ettiğini görüyorlardı. Bunların zaman içerisinde birbirlerine yaklaşıp uzaklaştığını da o yüzden Kur'an'ın bu tabiri onlarda hiçbir şaşkırtma uyandırmıyordu. *“Ne güneşin aya erişip-yetişmesi gerekir, ne de gecenin gündüzün önüne geçmesi. Her biri bir yörüngede yüzüp gitmektedirler.”*¹²³ Bu nedenle ayetin tefsirini de günümüzde yapılan tefsirler gibi değil de o günün şartlarıyla anlaşıldığı gibi tefsir yapmışlardır. “Yusebbihûn” kelimesi yüzerler anlamında akıl sahibi canlılar için kullanılan ifade olduğunu ve “Tüsebbihû” kavramı ise cansız varlıklar hakkında kullanılan ifadelerdir. Allah bundan maksadın bu olayı akıl sahibi canlıların yapmış olduğu bir iş olduğundan bahsetmektedir.¹²⁴ Allah bu ayette güneşin ve ayın vazifelerinin farklı olduğunu, gece ve gündüzün birbirini takip etmelerine rağmen birisi diğerini geçmeyeceğini ve böylelikle de kendinin varlığının ve kudretinin büyük bir delili olduğunu göstermektedir.¹²⁵ Cevherî bu ayetin bilimsel yönünden daha ziyade, ibret alınması gereken hususlara değinmiştir.¹²⁶

Ancak günümüzde Kur'an'ın yıldızlar ve gezegenler hakkında tabiri o kadar sabittir ki; bu tabirlerle yıldızlar ilmini insanlığa kazandırdı. Kur'an'ın bütün çağı kapsayan bir mucize kitabı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Kur'an bu

¹²² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 4/452.

¹²³ Yâsîn 36/40.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 8/32-33.

¹²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, 23/6.

¹²⁶ Cevherî, *el-Cevâhîr fi tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 17/144.

ilimlerden bahsederken dünyada hiç kimse bu konular hakkında düşünmüyordu bile. Kur'an bu konulardan bahsettikten birkaç yüz yıl sonra yıldızlar ve ay hakkında bilim almak ve öğrenmek için rasathaneler yapıldı. Galileo (ö. 1642) 1609 yılında teleskop yapmayı başardı. Onun sayesinde cismin etrafını otuz kez ve cismin yüz kısmını bin kere insan gözüyle yakından görmeye kadir oldu. O zaman yıldızların ilimleri önem arz etmeye başladı. Bu cihaz ile güneş ve yerin hareket ettiği öğrenildi. Fakat bundan önce hepsinin de sabit bir şekilde özellikle de yerinde hareket etmeden durduğu düşünülüyordu. Kur'an 1039 yıl önce bu konudan bahsetmiştir. Güneş ile ay kendilerine mahsus yörüngededirler. Ayın güneşe güneşinde aya çarpması ve kesişmeleri söz konusu değildir. Çünkü ay yerin uydusudur ve güneşten çok uzaktadır. Bir de kendine has yörüngesi vardır. Allah böylelikle kullarına hem ilim araştırma noktasını ve hem de onların hareket noktasını göstermektedir. Birincisi ay ile güneşin arasında uzun bir mesafenin bulunmasına ikincisi de ay ve güneş ayrı yönergelerde hareket etmesine yöneliktir. Burada belirtilmelidir ki; Kur'an'ın on dört asır önce hiçbir bilgisi bulunmayan konuları anlatması, kitabın insan eli ile ortaya gelmediğini, çok açık ve net bilgiler vererek göz önüne sermiştir. Bu ayetler bize hem Allah'ın kudretinin hem de Hz. Peygamberin hak Peygamber olduğunun belirtisidir.¹²⁷

Bir balığın suda yüzmesi gibi Güneş ve Ay da kendi feleklerinde yüzerler. Burada bir önemli konu daha şu ki; fiilin ikil değil de çoğul olmasıdır. Bundan anlaşılan uzayda sadece Güneş ve Ay değil yıldızların da hareket ettiğini bize bilgi vermektedir. Ayetin bir diğer belagat içeren noktası da güneş için idrak, ay için ise sür'at kelimelerinin kullanılmasıdır. İdrak arkadan gelip yetişen anlamına gelir ve sür'attan hızı yüksektir. Buda güneşin hareketinin ayın hareketinden hızlı olduğunun beyanıdır.¹²⁸

Kur'an her dönemde o çağa göre yorumlanabilen evrensel bir kitaptır. İlk dönem müfessirleri bu konuları ilmi yönünden daha ziyade kelime anlamlarının üzerinde durmuşlar ama çağdaş müfessirler özellikle de Herevî bilimsel yönünü ele almıştır.

¹²⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/5049.

¹²⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 7/348.

2.3. Denizlerin Ortasındaki Berzahlar

Şüphesiz Kur'an asırlar önce de insanların şahitlik ettikleri bir konuya yer vermektedir. Bu konu ise iki suyun bir yere toplandığında suların birinin diğerine karışmamasıdır. Bu konuya asırlar önce de insanlar şahitlik ediyordu fakat bunun özelliğini bilmiyorlardı. Kur'an bu özellikten de insanlara bahsetmektedir.

Kur'an er-Rahmân ve el-Furkân sûrelerinde sulara özel kurallardan bahsetmektedir. *وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَحِجْراً مَخْجوراً* “Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur.”¹²⁹

Allah ayette biri tatlı diğeri tuzlu olmakla iki çeşit su yarattığını söylemektedir. Bunların birisi nehir, pınar ve kuyu suları gibi insanların içebileceği sulardır. Diğeri ise içmeye uygun olmayan tuzlu sulardır mesela deniz suları gibi. Bunların ikisine de deniz demesinin sebebi ise denizlerin suyunun çok olmasındandır. Böylelikle deniz ifadesi diğer suları da içine alır.¹³⁰

Allah burada geniş bir alanı kapsayan muazzam bir sudan bahsetmektedir. Birisi şeker tadında tatlı bu da firat kelimesinden anlaşılmaktadır. Diğeri ise onun tam zıddıdır. O suları yan yana salmak ve birbirilerine karıştırmamak Allah'ın kudretidir. Eğer Allah bu iki su arasına karışmama engeli koymasaydı, yeryüzündeki tatlı su nehirleri, tuzlu deniz suyuyla karışıp içindeki ve çevrelerindeki canlılarla birlikte yok olup giderdi. Bu olayda onun kudretini delillendiren bir olaydır. Göklere direkleri olmaksızın kaldırdım derken de ondan Allah'ın kudreti anlaşılmıştı, aynı o şekilde burada da bu ayetten kastedilen Allah'ın kudretidir.¹³¹

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ “O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi.”¹³²

¹²⁹ el-Furkân 25/53.

¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, 19/32.

¹³¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/363.

¹³² er-Rahmân 55/20.

Abdullah b. Abbâs ve Said b. Cübeyr'e (ö. 95/714) göre yukarıdaki ayette zikredilen iki denizden maksat yerdeki denizler ve gökteki denizlerdir. Taberî de bu görüşü destekleyerek şu ifadeleri kullanmaktadır. “Allah o iki denizden inci ve mercan çıkarır.” buyurmuştur inci ve mercan yeryüzündeki denizlerden sedeflerin içinden çıkarılır. Bu sedeflerde gökten inen yağmur tanesi ile oluştuğu bilinmektedir.¹³³

Kur'an'ın bahsettiği konuyu insanlar yıllardır biliyorlardı. Bu olay iki derenin birisinin suyu tatlı diğèrinin ise tuzlu olmasıyla meydana gelmektedir. Mesela Pakistan'ın Changam şehrinde bulunan iki dere daha sonra Arakan şehrinde ayrılıyorlar. O iki derenin birleştiği yere baktıklarında herkesin de açıkça görebileceği şekilde birisi çamurlu diğèri ise berrak olmasıyla beraber birisi tatlı diğèri tuzludur. Özetle bu yüzeysel çekim denilen tuzlu suyu tatlı suya karıştırmayan maddedir.¹³⁴

Klasik dönem müfessirleri farklı yorumlasalar da Herevî'nin yukarıda yorumladığı çağdaş ve modern dönem müfessirleri tarafından onaylanmıştır. Aşağıda zikredeceğimiz birkaç modern müfessirlerin yorumlarına göz atalım.

Bu sular iki kısımdır birisi susuzluğu gideren diğèr ise susuzluk için kullanmayacak kadar acı ya tuzlu olan sudur. Bu nedenle birisinin diğèrine karışması imkansızdır. Yani Allah, yüce kudreti ile onların ortasını ayırmıştır.¹³⁵

Kur'an hem ilahi kudretin bir düzenlemesinden bahsederken aynı zamanda hak ile batılı, acı ile tatlıyı, tatlı su ile tuzlu suya benzetmektedir. Bir de Kur'an berzahtan bahsetmekle iman ile küfrün bir arada durmayacağına vurgu yapmaktadır. Ayrıca yine denizlerdeki suyun tuzlu ve acı olduğunu ırmak, nehir, kaynak vs. suların tatlı olduğu bilgilerini bize öğretmektedir. Eğer ırmağın, nehrin suyu da denizlerin suyu gibi acı ve tuzlu olsaydı o zaman bitkiler ve canlıların yaşama tutunması zor ve nerdeyse imkânsız olurdu. Denizlerde bulunan erimiş tuzların hikmeti ise oradaki suların akıntı yapmasını sağlamaktadır.

¹³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, 27/127.

¹³⁴ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 44.

¹³⁵ Cevherî, *el-Cevâhîr fî tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 12/206.

Yine bilindiği gibi suyun temel kaynağı denizlerdir. Denizlerin suları tuzludur. Tuzlu olmasının sebebi de denizde yaşayan hayvanlara elverişli olmasıdır. Eğer denizlerin suları tuzlu olmasaydı o zaman kokuşur ve çabuk bozulurdu. Hâlbuki aslında deniz suları güneşin buharı sayesinde tuzlardan arınıp buharlaşmakta ve tekrardan Allah'ın emri ile yağmur, kar ve dolu olarak tuzsuz bir şekilde geri gelmektedir. Bir diğeri de yer altına topraktan süzüle süzüle giden suyun tuzu arınır ve yer altı sularını bir de ırmak sularını oluşturur, onlar yine tuzlardan arınmış halde olurlar. Diğer bilgiler hemen hemen bir önceki kaynakla aynıdır.¹³⁶ Ayeti iki şekilde ele almışlardır. Birincisi Allah'ın hikmeti ile ilgilidir. Tuzlu su nasıl olurda tekrar buharlaşma sebebi ile tatlı yağmur ve kar suyu olarak gelir. Yine aynı şekilde tuzlu ve acı olan deniz suları yer altında süzülme sebebiyle ırmaklar vs. yerlerden insanlığın kullanabilmesi için tatlı suya dönüşür.

Görüldüğü gibi bu konulara hem klasik müfessirler hem de çağdaş müfessirler kendi eserlerinde yer vermişlerdir. Sadece onlarla kalmayıp Müslüman olmayan bilim adamlarının da ilgisini çekmiştir. Bu Kur'an mucizesi birçok insanın hidayet bulmasına vesile olmuştur.

2.4. Kâinatın Yaratılışı

Kur'an, yaratılış olayına evren, bitkiler, hayvanlar ve insanları bir bütün olarak ele alan kutsal kitaptır. Evrenin yaratılışı ile ilgili olarak da Kur'an, semâvât ve yer (gökler ve yer) kavramlarını kullanır. İslam âlimleri ve modern bilim insanları arasında hayrete düşüren bir husus, Kur'an'ın asırlar öncesinde evrenin genişlemesi ve başlangıcı ile ilgili bazı özellikleri açıklayan ayetler içermesidir. Özellikle, "Big Bang" olarak bilinen evrenin başlangıcı teorisi, evrenin bir noktada yoğun ve sıcak bir şekilde bir arada olduğunu ve ardından hızlı bir şekilde genişlediğini öne sürer. Bu teori, modern bilimsel araştırmalarla uyumlu bir şekilde, Kur'an'da da ifade edilen bazı ayetlerle benzerlik gösterir. Enbiyâ Sûresi 30. ayette ifade edildiği gibi, "*Göklerle yer ikisi bitişik bir halde iken, onları birbirinden yarıp ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler bilmezler mi, hâlâ inanmayacaklar mı?*" ifadesi, evrenin

¹³⁶ Ateş, *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, 6/66.

başlangıcında var olan bütünlük ve sonradan ayrılmasına vurgu yapar. Ayetteki “*Görmediler mi?*” ifadesi, o dönemdeki insanlara olayın gerçekliğini hatırlatmak ve anlamalarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu, Kur'an'ın mucizevi niteliklerinden biridir ve evrenin yaratılışıyla ilgili olarak ileri bir bilgi içerdiği düşünülmektedir.

Ancak, modern bilim ve Kur'an'ın anlamı arasındaki ilişki, her zaman net ve kesin bir şekilde anlaşılmamıştır. Kur'an, temel olarak tevhid ve insanlara rehberlik etmek amacıyla inmiş bir kitaptır. Bilimsel konularda açıklayıcı olmaktan ziyade, insanlara düşünmeye ve araştırmaya teşvik etmek için bazı işaretler içerir. Dolayısıyla, Kur'an'ın mucizevi niteliklerine dair çeşitli yorumlar ve tartışmalar olmuştur.

Allah tarafından görevlendirilen peygamberlerin en büyük özellikleri Allah'ı anlatmak olmuştur. Eğer Allah yanlış bilinmiş olsa bütün kâinat yanlış temele oturtulmuş olur. Her şeyin ilkinin ve her şeyin tek yaratıcısının Allah olduğunu Kur'an bize birkaç yerde beyan etmektedir. Yine Kur'an'dan öğrendiğimize göre her varlığa bir ömür biçilmiştir ve her şeyin sonunda yine Allah kalacaktır.

Yaratma hâdisesi ise yok olanı var etme ve yine aynı var olanlardan başka bir varlıklar meydana getirmedir. Bu ancak Allah'ın işidir. Kur'an'da “Halk” kelimesi sadece yoktan var etme değil de bir şeyin diğer bir şeyden var edilme manasında da kullanılmıştır. Mesela Âdemi topraktan, Cânn'in dumansız ateşten yaratıldığı halk fiiliyle ifade etmektedir.¹³⁷

“*أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا*” *Kafir olanlar görmezler mi ki gerçekten de göklerle yer birdi de biz onları ayırdık ve her şeyi, sudan yarattık, hala mı inanmazlar?*”¹³⁸

Klasik dönem müfessirleri bu konuyu iki farklı şekilde ele almışlardır. Birincisi İbn Abbâs, Atâ (ö. 126/744), ed-Dahhak (ö. 103/723), ve Katâde şöyle demektirler “Gök ve yer tek bir bütün, yapışık halde idiler. Sonra Allah onları hava ile ayırdı. İkinci görüş ise Mücahit (ö. 103/721) ve es-Süddî'nin (ö. 127/745) de aralarında bulunduğu gruba göre bu ayetten maksatın Allah'ın gökleri yedi tabakaya ayırması ve yine aynı

¹³⁷ Celâl Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, (İstanbul, Erkam yayınları, 2018), 47.

¹³⁸ el-Enbiyâ 21/30.

şekilde yeri de yedi kata ayırmıştır. Bunlar birbirlerine yapışık halde idiler sonradan Allah onların aralarını ayırdı.¹³⁹

Günümüzde araştırmacılar uzunca bir çalışmadan sonra şu neticeye vardılar ki kâinat ilk başta sakin ve sıkıştırılmış gaz halindeydi. Yaklaşık beş milyar yıl önce şiddetli bir patlama gerçekleşmiştir. Ondan sonra evren genişlemeye ve uzamaya başlamıştır. Bu uzama hareketi devam etmektedir. Çünkü kanun gereği uzaklaştıkça çekim gücünün azalması parçaların birbirinden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu uzama kanunu günümüzde de devam etmektedir.¹⁴⁰

Yukarda zikredilen ayetin bilimsel yönünü farklı yorumlayan müfessirlerde olmuştur. Asıl madde olan kâinatın nasıl yaratıldığı konusu haricinde her şeyin öz maddesi su olduğu konusunu bilimsel olarak ele almışlardır. Tabâtabâi (ö. 1402/1981) ve Elmalılı ayetin devamında geçen her şeye can veren “sudur” ifadesini bilimsel olarak ele almış ve yorumlamışlardır. Elmalılı ise bu ayette “Reteka” ve “Feteka” kelimelerinin tefsiri üzerinde durmuştur. Yere gökten yağmur yağmıyordu, yerden bitki üremiyordu, deliksiz bitişikti. Yahut yer de dağlar dereler yoktu, gökte de güneş, ay ve yıldızlar yoktu. Öyle iken onu koparıp ayırdık veya yok iken yarattık diyerek bilimsel yönü üzerinde durmuştur.¹⁴¹

Kâinatın yaratılışı konusunu derinlemesine anlatan ve bilgi veren Kur'an'dan başka bir kitap yoktur. Aynı şekilde kâinatın nasıl sonunun geleceği konusunda en derin ve kapsamlı şekilde anlatan yegâne kitap Kur'an'dır. Sonuç olarak, Kur'an'ın evrenin yaratılışı ile ilgili ayetleri, modern bilimsel keşiflerle uyumlu olduğu düşünülen bazı hususları içerir ve bu da bazı alimleri hayrete düşürebilir. Ancak, her türlü bilimsel teori ve bulgu, insanların Allah'ın yaratıcılığına olan hayranlığını ve evrenin sırlarını keşfetmeye olan ilgisini arttırmaktadır.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/282.

¹⁴⁰ Herevî, *Tecellî-yi Kur'an Der Asr-ı 'İlm*, 54.

¹⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/43.

2.5. Yerin Oluşumu

Kur'an ayetlerinden, yerin oluşum ve tekâmül sürecinin ilk yaratıldığı zaman şimdiki gördüğümüz gibi olmadığını öğreniyoruz. Yerin bu halini alması için uzun zamanların geçtiğini bize Kur'an öğretmektedir.

Allah'ın Kur'an'da bize anlattığına göre yerin ilk oluşumunun şimdiki gibi olmadığını anlıyoruz. وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا. “*Ve yeryüzünü de bundan sonra yaydı, döşedi. Ondan (yerden) suyunu ve bitki örtüsünü de O çıkarmıştır.*”¹⁴² Kur'an'ın bu ayeti müthiş bir şekilde bilimsel açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıtaların birbirinden ayrıldığı konusunu bize anlatmaktadır. Allah bu ayette yer parçalarının önce birisinin diğerine yapışık olduğunu ve sonra yavaş yavaş ayırdığından bahsetmektedir. Bu olay ilk defa 1915' te ortaya konulmuş bir konudur. Kıtalar aslında bir parça olarak meydana getirilmiştir. Aradan zamanın geçmesi ile bunların arasına okyanus ve denizlerin girdiğini söylemektedir. Böylelikle hayvanların ve bitkilerin bir kısmı bir kıtada diğer kısımları ise başka kıtalarda kalmıştır.¹⁴³

Bu konuyu ilk defa Kur'an bahsettikten sonra, Alman bir bilgin olan coğrafya uzmanı Freid Wagner şu ifadeleri kullanmıştır. “Eğer biz kıtaları tekrardan birleştirirsek öyle birleşirler ki en ufak boşluk bile kalmadan birbirilerine yapışırlar, bir vücudun parçaları gibi.” Bu Alman âliminin sözlerini destekleyen başka âlimlerde olmuştur. Örneğin bunların içinde bitki ilimler uzmanı olan Ronald Good şöyle demektedir. “Kıtaların arasında deniz olmasına rağmen, dağların ayrı kıtalarda olmasına rağmen birbirilerine benzemesi ve hayvan cinslerinin aynı türde bütün kıtalarda olması ve özellikle de bitkilerin bütün tür ve çeşitlerinin kıtalarda olması, kıtaların ilk zamanlar birleşik olduğunun göstergesidir.” İngiltereli tabiat ilimler uzmanı Blockite Hindistan'da bulunan taşların yetmiş milyon sene önce ekvatorun güney tarafında olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Afrika'nın güneyinde bulunan

¹⁴² en-Nâzi'ât 79/30-31.

¹⁴³ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 83

dağların üç yüz milyon yıl önce Afrika'nın güney ucundan ayrıldığını ifade etmektedir.”¹⁴⁴

Yeni bilimsel gelişmelerle bulunan yerin oluşum süreci Kur'an'da on dört asır öncesinden anlatılmış ve insanlığın merak ettiği bu sürecin ipuçları verilmiştir. On dört asır öncesindeki bilimsel gelişmeler göz önüne alındığında Kur'an'ın apaçık bir ilahi kitap olduğu anlaşılmaktadır.

2.6. Kâinatı Oluşturan Madde

İnsanların dünyaya gelmelerinden önce kâinat mevcuttur. O zaman kâinata hiçbir canlı yaşamamaktadır. Allah bize o süreci Kur'an'da beyan etmektedir. Kâinatın ilk oluşumundan son hâline kadar bize açıklık getiren Kur'an şu ifadeleri kullanmaktadır. Evrenin yaratılışı ve onun öz maddesini Kur'an'da Duhân olarak adlandırmaktadır. Kur'an'a göre duhân gaz ve dumanın karışma şekli olup evrenin yaratılışını teşkil etmektedir.

“*Bundan başka, gaz hâlinde olan göğe yöneldi. Hem ona hem de yeryüzüne: “İsteseniz de istemeseniz de gelin!” buyurdu. İkisi de: “İsteyerek geldik” dediler.*”¹⁴⁵

Bilimsel görüşe göre evren ilk önce sodyum isimli maddeden oluşmuş, daha sonra da yıldızlar ve ay olarak bölünmüş, yerse kendine mahsus ağırlık alarak onlardan ayrılmıştır.¹⁴⁶ Teknoloji ilk zamanlar sodyumun nasıl bir madde olduğunu anlamak için uğraşmıştır. Onun tarifi hakkında birkaç görüş beyan etmiştir. Bazıları sodyumun gazdan oluşmuş, sıcaklık derecesi yüksek bir madde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sonradan araştırmacılar sodyum hakkında toplu bir şekilde tanım yapmışlardır. Sodyum havada muallak bir gazdır, akıcı ve sert cisimden oluşmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre Kur'an'da zikredilen duhân kelimesinden sodyum olduğunu, duhanın da bir gaz çeşidi olup sert olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 84.

¹⁴⁵ Fussilet 41/11.

¹⁴⁶ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 55.

¹⁴⁷ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 546

Herevî evrenin yaratılışından ve öz maddesinden bahsettikten sonra onun son olacağı konusuna değinmektedir. *يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ* “*O gün biz gökyüzünü yazılı kağıt tomarlarını dürer gibi düreceğiz.*”¹⁴⁸ Bu ayetten de anlaşıldığı üzere dünyanın bir gün son bulacağı ve o gün yerde ve gökte olanların bir kâğıt gibi dürüleceğinden bahsetmektedir. Modern dönem müfessirlerinin görüşleri ise şöyledir.

Kâinat ilk yaratılışında gaz halinde yanan bir madde şeklindeydi. O gaz buluta benzeyen günümüzde sodyum dediğim gazdır. Sodyum halinde altmış bin yıl kalmıştır. Bu tekâmül sürecini sadece yer yaşamayıp, bunu bütün kâinatın evreleri yaşamıştır.¹⁴⁹

Allah’ın göğü yazı tomarlarını katlar gibi katlaması onun kudret ve büyüklüğünün işaretidir. Bu mecaz bir anlam taşır. Çünkü insanlara göre gök aklın almayacağı kadar büyüktür. Bu devasa büyük göğün katlanması veya ortadan kalkması zordur. Denilen şey Allah nezdinde bir yazılı tomarlar kadar küçüktür. Bu da Allah’ın kudretinin ne kadar büyük olduğunu anlatır.¹⁵⁰

Araştırmalar sonucundan anlaşılmaktadır ki; bilim dünyası da böyle bir şeyin oluşmasının mümkün olduğu hakkında aynı görüştedirler. Geçmiş zamanların insanları teknolojiden uzak olduğu için sadece gözlem yolu ile hareket etmekteydiler. O yüzden gök yüzüne baktıklarında cisimlerin hareket ettiği ve birbirlerine yaklaşıp uzaklaştığını düşünüyorlardı. Aslında böyle olmadığını ilim ve teknoloji ilerledikçe anlaşılmıştır. Yıldızların düşünülen mesafelerden daha uzak olduğu, yerden çok uzakta olduğu için yerden bakan gözlemciler göre onların birisi diğerine yakın gibi görüldüğü anlaşılmıştır. Eskiden bütün yıldızlar mükemmel bir cisim olarak algılanıyordu. Günümüzde onların içinde ve dışında boş fazların olduğu anlaşılmaktadır.

Atom çok sayıda elektron, proton ve nötrondan oluşan topluğunun adıdır ve birisi diğerine yapışık şekilde değildir. Belki her birisinin arasında büyüklü küçüklü boşluklar mevcuttur. Örneğin bir parça demire bakıldığında birbirine sımsıkı yapılmış

¹⁴⁸ el-Enbiyâ 21/104.

¹⁴⁹ Cevherî, *el-Cevâhîr fi tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 19/90.

¹⁵⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 17/528

şekilde görülür ama gerçekte onların da arasında gözle görülemeyecek şekilde boşluklar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü elektronlar bir parça atomda milyonda bir kadar yer işgal etmiyor.¹⁵¹ Sıkışık gibi görünen katı maddelerin de aralarında boşluklar olduğu anlaşılmaktadır.

Evrenin bilimsel olarak yok olması konusuyla Allah'ın Kur'an'da insanlara bahsettiği ayet şöyle karşılaştırılabilir. Birkaç sene önce mülhit ve dinsizler, Allah'ın dinine inanmadıkları için bir dünyanın yok olup gitmesi olayını bir safsata olduğunu ve böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini söylüyor ve savunuyorlardı. Ama günümüzde ise ister mülhit olsun ister dinsiz, Allah'ın bu sözünü inkâr edecek hiçbir kimse kalmamıştır. Bilim insanları ilk zamanlar bir gün güneşin gücünün biteceğine ve dünyanın yok olacağına inanıyorlardı. Ama bu görüş pek uzun sürmedi. Güneşin gücünün yok olmayacağı kanaatine varıldı.

Yukarıdaki görüşleri tutmayınca bilim insanları yer küresinin güneşe doğru sukut edeceğini ve böylelikle eriyip biteceği düşüncesini öne sürmüşlerdir. Ama yer küresinin de diğer gezegenler gibi güneşin etrafında döndüğünü ve böylelikle güneşe doğru sukut edeceğinin nerdeyse imkânsız olduğunu düşünerek bu düşüncelerinden de vazgeçtiler. Sonra diğer gezegenlerden birkaç tanesinin yer küresine isabet edeceğini söyleyenlerde olmuştur. Ama bütün gezegenlerin bir hüküm altında çekim gücüyle dikkatli bir şekilde hareket ettiğini ve böyle bir şeyinde imkânsız olduğunu anlamışlardır. Herevî konu ile ilgili bilim insanlarından şöyle nakletmektedir.

James Jens (d. 1979) isimli yıldız ilimleri uzmanı diyor ki “Bizim yaşadığımız yer uzayın en uç köşelerinde yer alan bir gezegendir. Bir o kadar da küçüktür biz içinde yaşadığımız için bize büyük bir yermiş gibi geliyor, buna bir diğer gezegenlerin çarpması söz konusu değildir.”¹⁵²

Loward Opry (d. 1981) evrenin büyüklüğü konusunda “Bizim aklımız ezeli ve ebedi olanı hayal etmekten âcizdir. Aynı bunun gibi buradaki mekanları da hayal etmek bir o kadar imkansızdır. Buradan şunu anlıyoruz ki bir gezegenin diğer

¹⁵¹ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 58.

¹⁵² Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 60.

gezegene çarpması Akdeniz’de olan bir geminin Karadeniz’de olan bir gemiye çarpması ne kadar imkansızsa onların birisinin diğerine çarpması o kadar imkansızdır.” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁵³

En son araştırmalar da yerin ve göğün ne zaman ömrünün son bulacağı hakkında toplu şekilde bir sonuca varmışlardır. 1400 sene önce Kur’an o sistemden bahsetmekteydi. Bu da bazı azotların atomların arasından çıkması sonucu meydana gelen bir olaydır. Bu olay uranyum maddesinde atom bombası yapılırken kullanıldı ve ispat edilmiştir. Modern dünyada herkesin itiraf ettiği bir gerçek var o da pozitif elektron ile negatif elektronun birleşmesinden meydana gelen şeye atom diyoruz. Şimdi su her maddenin karışımında vardır. Eğer böyle olay suda meydana gelirse su kendiliğinden hidrojen ve oksijen olarak ikiye bölünmektedir. Ondaki atomlardan bir atom patlarsa ne olur? Şüphesiz hidrojen yanan bir madde ve boşa çıkan oksijende onun yanmasına yardım eder. Böyle bir durumda gözümüzü açıp kapayana kadar denizler ve nehirler ateş gölüne çevrilecektir.¹⁵⁴

وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ *“Ve yakılmış denize yemin olsun Rabbinin azabı kesinlikle gerçekleşecektir”*.¹⁵⁵ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ *“Denizler ateşlenip kaynatıldığı zaman”*¹⁵⁶ İki atom birleşip ve onların birleşmesinden helyum meydana gelip onların patlaması sonucu büyük bir tsunami gerçekleşecektir. Dünyayı kasıp kavuracak ve gökyüzü de kendini o ateşe feda edecektir. Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır. فَإِذَا انشَقَّتْ *“Gök yarılıp kızarmış yağ gibi kıpkırmızı bir güle dönüştüğünde son derece korkunç bir hal alacak ve müthiş işler olacak.”*¹⁵⁷ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ *“Göklerdeki ve yerdeki bilinmeyen güçlerin ve imkânların tasarrufu Allah'a aittir. Kıyametin kopacağı an ile ilgili icra planının gerçekleşmesi ise göz açıp kapama kadar veya daha az bir zaman alır. Allah'ın her şeye gücü kudreti yeter.”*¹⁵⁸

¹⁵³ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 61.

¹⁵⁴ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 59.

¹⁵⁵ et-Tûr 52/6-7.

¹⁵⁶ et-Tekvîr 81/6.

¹⁵⁷ el-Rahmân 55/37.

¹⁵⁸ en-Nahl 16/77.

En son zikrettiğimiz ayetten anlaşıldığına göre evrenin yanması ve yok olması bir lahza da meydana gelecek ve gerçekleşecektir. Bunu günümüz bilimi de kabul etmektedir. Eğer gökteki negatif bir protona pozitif proton temas ederse insanın akli almayacak şekilde hızlı gelişme olacağı kanaatindedirler. Yeryüzünde insanlardan tutun bitkiler, hayvanlar ve tüm yaratılanlar dâhil olmak üzere aniden yok olacağı düşüncesindedirler.

2.7. Yer Küresindeki Eşsiz Denge

Yer küresi Allah'ın yarattığı varlıkların hayatlarını devam ettirmesi bakımından eşsiz bir dengeye sahiptir. Eğer yerin kütlesi şimdiki olduğundan az veya fazla olsaydı, o zaman hayat onun üzerinde imkânsız olacaktı. Örneğin eğer yer ayın kütlesi kadar olsaydı o zaman dünyanın çekim gücü şimdiki çekim gücünün altı da biri kadar olacaktı. Neticede zemin, hava, su, dengesini sağlamayacaktı. Aynı ayda olduğu gibi yerde ne su ne de hava mevcut olacaktı. Onun sebebi de orada çekim gücünün az olmasıdır. Başka bir taraftan da yerin çekim gücünün azalması demek, geceleri hava sıcaklığının düşmesi demektir. Bu nedenle de yeryüzünde olan her şey buz olacaktır. Gündüzleri de sıcaklık o kadar yükselecekti ki her şey yanmaya mahkûm olacaktı. Yine eğer yerin kütlesi ayın kütlesi kadar azalsaydı yerdeki suların azalmasına sebep olacaktı. Hâlbuki yeryüzünde suların çok olması yerin mevsimlerinin dengesini sağlamak için en önemli etkendi.¹⁵⁹

Sonuca bakılınca yerin kütlesi ayın kütlesi seviyesine indiği zaman, havanın yukarıya gitmesine ve sonunda kaybolmasına sebep olacaktı. O zaman da sıcaklık ve soğukluk derecesi en yüksek ve en düşük seviyeye inecekti, hayat zor hatta imkânsız olacaktı. Benzer şekilde eğer yerin çapı şimdiki çapının iki katı kadar büyük olsaydı, o zaman çekim gücünde şimdikininki iki katı olacaktı. O halde yerin atmosferik örtüsü 500 mm arası iken, o zaman bu sayı düşecekti.¹⁶⁰ Herevî konunun devamında bilim insanlarından nakletmektedir.

¹⁵⁹ Herevî *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 268.

¹⁶⁰ Herevî, *Tecelliy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 269.

Newton okuma ve müşahedesi sonucu şu karara vardı: “Cisimlerin bazıları bazılarını kendilerine doğru çekmektedirler.” Ama o da bu illetin sebebini anlayamamıştır. Çünkü kendisi de bu işleme tam bir tanım getiremediğini itiraf etmektedir. Hyatt Heed bu olaya dair diyor ki; “Newton kendi itirafı ile büyük bir felsefi gerçeğin üstünü açtı, o gerçek şudur ki eğer tabiat ruhsuz olsaydı, asla kendisi tarif ve tefsir edemezdi, ölen bir kişinin bize gerçekleri hikâye edemeyeceği gibi. Ama şüphesiz bütün mantıklı tefsir ve tanımlar bu gerçek için çok faydalıdır ki bir hedefi ortaya çıkarıyorlar. Çünkü ölü hedef ve hayal kuramaz.”¹⁶¹

Jeoloji uzmanlarına göre yerin şimdiki korteks kalınlığından on adım fazla olsaydı, sadece oksijen bile hayatta kalmak için büyük sıkıntılar oluştururdu, hatta komple ortadan kalkar ve kaybolurdu. Bilindiği gibi bir insanın oksijensiz hayatta kalması mümkün değildir. Eğer yerin hava ölçüsü şimdiki olduğundan daha ince olsaydı, göktaşları her ân atmosferik katmanını delebilirdi. O zaman yer şüphesiz gökten gelen taşların yeri olurdu ve bu durum dünyada yaşayanlar için bir kıyamet olurdu, hem de o zaman geceleri bile yeryüzünde aydınlık olarak görülürdü.¹⁶²

Yerin etrafındaki atmosferik katmanlar, altı çeşit gazdan oluşmaktadır. Bunun %78 nitrojen gazı, %21 oksijen gazı ve geri kalanları ise diğer gazlardan oluşmaktadır.¹⁶³ Bu atmosferler her inçte on beş oranında yere baskı yapmaktadır. Bu baskıda oksijen ölçümü ise üç inç oranındadır. Oksijenin diğer kalanları ise yere karışmaktadır. Şimdi bundan anlaşıldığına göre oksijen sadece insanların hayatları için değil, denizde yaşayan hayvanlar ve hatta toprak katmanları içinde çok önemli bir yere sahiptir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu muhteşem düzeni sabit tutmak için hiçbir şey kendiliğinden gerçekleşmeyip bir sabitleyici tarafından idare edilmektedir.

2.8. Gökten Dinlemek

Her geçen gün ilmi keşifler artmaktadır. Kur'an'ın ilk dönem ifade ettiklerini iman etmeyen birisi için inanması ve kabul etmesi zor olsa da günümüzde bunun oluşmasını ve meydana gelebilme imkânının olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu

¹⁶¹ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 70

¹⁶² Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 272.

¹⁶³ Engin Naci, Hava Kirlenmesi “*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*”, 47 (1989),1-4

keşiflerden birisi de Yapay Astronomi'dir. Bu da yeni bir ilim dalı sayılmaktadır.¹⁶⁴ Günümüzde ilmin ilerlemesi astronominin de ilerlemesine sebep olmuştur. Astronomi bilimleri uzmanı Karl Jansky (ö. 1950) 1931 yılında yaz ayları akşamında tatil günlerini geçirmek için köyüne yerleşir. Kablosuz aleti ile dünyanın çok yerinden yayın veren radyoları dinlerken aniden o kablosuz aletinden tanıdık olmayan sesler duymaya başlamıştır. İkinci akşamda aynı sesleri duymaya devam etmiştir. Sonra bu şahıs bütün işini gücünü bırakıp bu işin peşine düşmüş ve her akşam dinlemeye başlamıştır. Bu değişik seslerin ne olduğuna bir açıklık getirebilmek için bu işe odaklanmıştır. Onun ilgisi daha çok bu seslerin gök gürültüsü ve dalga sesleri olmadığını öğrenince çoğalmaya başlamıştır. Yine bu sesleri her gece aynı taraftan duymaya devam etmektedir. Zamanla bu hâdiseler onun bu konu hakkında daha çok çabalamasına sebep olmuştur. En son büyük çabalar sonucu ile öğrendi ki bu sesler programlı ve nizamlı bir şekilde gönderilmektedir. Burada ilk yapay astronomi ilminin bilgini Karl Jansky olarak bilinmektedir.

1933 sonlarına doğru astronomi uzmanlarının katıldığı bir konferans olmuştur. O zaman Karl Jansky kendi sunumunu yaptıktan sonra şu sözleri ifade etmiştir. “Kesinlikle gökteki yıldızlar sürekli konuşmaktadırlar. Bu konuşma ve sesleri duymak kablosuz teleskoplarla mümkündür. Bizim konumuzun ilerlemesinin insanlığa daha çok faydasının olacağını düşünüyorum.” Karl Jansky bu sunumu ile bu konuda ilk tuğlayı koyan kişi olmuştur.¹⁶⁵ Sonrasında ilim daha ilerleyip 1940 yılında ilk kez gökyüzünün haritası çizilmiştir. 1942 yılının şubat ayında Karl Jansky görüşlerinin doğru olduğu konusunda ve onun görüşünü güçlendiren deliller ortaya çıkmıştır. Bilim insanları bu görüşün doğru olduğunu kabul etmeleri ile birlikte İngiltere’de radarları bozuntuya uğratan kablosuz sesler oldu o zaman bunun bir gerçek olduğu kanaatine varıldı. Sonra bilim insanlarının çabaları sonucu bu radarları bozuntuya uğratan şeyin ne olduğunu anlaşıldı ki; bunlar şifreli, irtibatsız ve nereden geldiği belli olmayan sinyallerin yıldızlardan geldiği görüşüne varıldı.

¹⁶⁴ İslâm bilim tarihinde astronomi karşılığında kullanılan terim. *İlm-i Felektir*. Geniş bilgi için bkz, Mehmet Şener, “İlm-i Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/126-129

¹⁶⁵ Herevî, *Tecellî-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 277.

Bundan sonra dünyanın en önde gelen üniversiteleri ki onların başında Cambridge Üniversitesi, Manchester, Hyde gibi dünyanın çok yerinde rasathaneler kablosuz teleskopları tesis etmeye karar vermişlerdir. Balomar rasathanesi en önde gelen rasathane olarak dünyanın en güçlü kablosuz teleskopuna sahip olmuştur. Bu kablosuz şifreleri sekiz bin milyon yıllık ışık elde ediyordu. Bu teleskopu kurdular. Buna göre yıllık ışık (5785343000000) mildir. Buna göre ışığın hızı saniyede yüz seksen altı mildir. Yukarıdaki teleskop (4628272500000000000000000000) milden kablosuz şifre ve işaretleri bulup çözebilecek kabiliyettir. Sonuç olarak şimdiye kadar yıldızlardan müphem sesler duyulmuştur. Ama bu teleskoplar yıldızların incelenmesi konusunda en güçlüsüdür. 1958 Kasım ayında Britanya astronomi uzmanı Farlofel(ö.?) Jüpiter gezegeninden kablosuz dalgaları bulmayı başarmıştır.¹⁶⁶

Günümüzde de bilim insanları bu konuya aydınlık getirmek için evrenin hakkında çalışmalarına devam etmektedirler. Kablosuz teleskop ve seslerin neticesinde belirli şeyler belirli mekânda bulmayı umut etmektedirler. Son çalışma ABD’de insansız uzay araçlarını Mars gezegenine göndermek oldu. Bu sayede yıldızların net sayısının öğrenileceği umut edilmektedir.

Kur’an’da Allah 1400 sene önce bize haber verdiğine göre cinler göklerde olan sesleri duymak için pusuda yattıklarını ve sonra Allah istedi ki onlar meleklerin seslerini duymasınlar diye bu konu hakkında bize Cin Sûresi’nde haber vermektedir.¹⁶⁷

“*Ve gerçekten de biz, orada, bir söz duymak için bazı yerlere otururduk, fakat şimdi kim, dinlemeye kalkışsa kendisini gözetleyen bir göktaşı buluyor.*”¹⁶⁸ “*Ey cinler topluluğu bizler semanın dinlenebilecek bir yerinde oturduk. Şimdi kim orada konuşanlara kulak verirse, kendini takip eden bir ateş koru bulur.*”¹⁶⁹

Bu ayetin tefsirinden şu anlaşılmaktadır. Cinler Hz. Peygamber gelmeden önce Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen yıllarda meleklerin Allah’a kulları hakkında

¹⁶⁶ Herevî, *Tecellî-yi Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 278

¹⁶⁷ Herevî, *Tecellî-yi Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 279.

¹⁶⁸ el-Cin 72/9.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*, 29/111.

verdiği bilgileri veya Allah ile melekler arasında geçen konuşmalarından bilgi sızdırma girişiminde bulunabiliyorlardı. Meleklerin bu konuşmaları Allah'ın yeryüzüne ilişkin planının ve dilediğinin uygulaması ile ilgili idi. Cinler bu bilgileri dostları olan kâhinlere aktarmaktaydı ve bu kâhinler de şeytan planı ile insanlar arasında bozgunluk çıkarmaktaydı.¹⁷⁰

Bu durumda şöyle bir soru sorulabilir; acaba cinler gibi şimdiki âlimler ve bilim insanları da mı cinlerin elde edemediği bilgiyi elde etmeye çalışıyorlar? Böylelikle insanların içinde yaygın olan kıssa ki “*cinler vahyi duymak için çabalıyorlardı*” denilen kıssanın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü vahiy sadece vahyolunan kişi haricinde kimsenin duymadığı bir şeydir.¹⁷¹ Böylelikle bu görüşünde yanlış bir görüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü sadece Hz. Peygamber vahyi duyabiliyor onun yanındakilerin haberi olmamaktadır. Hatta Hz. Peygamberin hanımları dahi yanlarında uyumalarına rağmen ne vahiy duyuyorlardı ne de haberleri oluyordu. Cinlerin Kur'an'ı dinlemediği konusunu Kur'an kendisi Cin sûresinin ilk ayetinde söylemektedir. Hz. Peygamber'e hitaben yüce Allah buyuruyor ki; “*Cinlerden birisi Kur'an'a kulak veriyordu ve dinledikten sonra biz gerçekten de hayretler içinde bırakan Kur'an'ı dinledik derler.*”¹⁷²

Tefsirlerde anlatıldığına göre, cinler öteden beri göklerde dolaşır, oradaki melek vb. varlıkların konuşmalarını dinlerler, aldıkları bilgilere kendi yorumlarını katarak onlarla irtibat kuran kâhinlere anlatırlardı. Ancak Hz. Peygamber gönderildikten ve Kur'an indirilmeye başlandıktan sonra, cinlerin gökleri dinlemesine izin verilmediği anlaşılmaktadır. 8. Ayette verilen bilgiden cinlerin gökleri araştırdıkları ancak göklerin alev toplarıyla donatıldığı ve bekçiler tarafından korunduğu anlaşılmaktadır. Dokuzuncu ayetten gök ehlini gizlice dinlemeye çalışan cinlerin alev toplarıyla kovuldukları ifade edilmektedir.

¹⁷⁰ Kutub *Fî zilâl'il Kur'an*, 10/436.

¹⁷¹ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 279.

¹⁷² el-Cin 72/1.

2.9. Gökte Hayat

Yaşadığımız dünya haricinde, başka bir gök cisminde veya uzayda canlıların yaşayıp yaşamadığı konusunda farklı incelemeler yapılmıştır ve değişik görüşler ileri sürülmüştür. İncelemede bulunanların bir kısmı canlıların yaşama özelliklerini göz önünde bulundurarak dünya dışında başka bir yerde yaşamın olmayacağına ihtimal vermezken, kimisi de bunun imkânının olduğunu söylemektedir. Bazıları da şimdiki kadar verilen verileri yeterli bulmayıp bu konuda temkinli davranmaktadır. Kâinatın bizim hayal edemediğimiz kadar büyük olduğunu ve bizim yaşadığımız dünyanın bir toz zerresi kadar küçük olduğunu düşünecek olursak¹⁷³ ve gittikçe de genişleyen bir evren düşünürsek Allah bu kadar büyük olan evreni sadece bir toz zerresi kadar küçük alanda yaşayan insan için mi yarattı? Hâlbuki Allah hiçbir şeyi boşuna yaratmaz.

Herevî konuya girişte Abdürrezzak Nevfel'in (ö. 1405/1984) görüşlerinden bahsetmektedir. Nevfel *Sakînâmı Kevâkîb* isimli eserinde şu gerçeklere değinmektedir. "Kur'an ilk kitap olarak göklerde yaşayanların hakkında bilgi vermektedir. Nevfel bu eserini yayınladıktan sonra bu konuda çok rağbet gördü. Yazılan bilimsel makalelerinde göklerde yaşayanların da olduğu konusunda hiç şüphe bırakmayacak şekilde açıklamalar yapmıştır. Kur'an açık bir şekilde ve hatta defalarca göklerde yaşayanların olduğunu ve onların Allah'a hamt ettiklerini söylemektedir."¹⁷⁴ Herevî konunun derin ve detaylı oluşundan dolayı tespit edilenlerin bu kitaba sığmayacağından dolayı öz ve kısa örnekler vererek yetineceğini söylemektedir.

Yukarıda zikredilenler bilimsel gerçeklerle tamamen örtüşmektedir denemez. Ancak Kur'an her türlü şüpheyi bizim yolumuzdan bir kenara çekmektedir ve birkaç ayette göklerde yaşayan canlıların olduğundan haber vermektedir. Bu da ileride yapılacak olan bilimsel çalışmalarla ortaya çıkacak gerçeklerdir. Uzayda yaşayan canlılarla karşılaşıldığında Kur'an'daki bir mucize daha görülmüş olacaktır.

¹⁷³ Tuna Taşkın, "Uzay ve Dünya", (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1991), 50.

¹⁷⁴ Herevî, *Tecellîy-i Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 288.

2.10. Kâinatın Genişlemesi

Allah, varlığı yokken takdir etmiş ve onu kendi tasarısındaki zamanda ve biçimde yaratmıştır ve yaratmaya da devam etmektedir. Kur'an'dan anladığımız kadarıyla varlığın yaradılışı tek bir takdir ve bir tek emirle başlamıştır. Her şeyin bir tek ilk takdiri vardır. Zaman, şekil, biçim ve özellikler buna göre ister istemez kendiliğinden devreye girmişlerdir.¹⁷⁵

Kur'an'da dile getirilen biçimlerde yaratılış, yeni madde ve âlemlerin oluşumu hiçbir zaman durmadan devam etmektedir. Suya atılan taşın etrafında oluşan halkalar gibi her an varlığa yeni halkalar eklenmektedir.¹⁷⁶

Amerikalı astronom Edwin Hubble (1889-1953) teleskobu icat ettiği sırada yıldızların ve galaksilerin birbirinden uzaklaştıklarını tespit etmiştir. Hubble'ın teorisi bütün bilim dünyasının kabul ettiği kesin gerçek durumundadır.¹⁷⁷ Hubble göre uzayın derinliklerinde ve samanyolundan çok uzaklıkta yer alan gökadalara hem samanyolundan gök adasından hem birbirinden giderek uzaklaşmakta evren genişlemekte ve gökadalara uzaklaştıkça evrendeki hızları da artmaktadır.¹⁷⁸

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ
 “Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz elbette onu genişleticiyiz.”¹⁷⁹ Burada da dikkatimizi çektiği gibi Kur'an açık bir şekilde evren ve göklerin sürekli genişlediğinden söz etmektedir. Günümüzde de ilim modern aletlerle bu gerçeğe açıklık getirmektedir. Bilim insanları evrenin sürekli genişlediğini zihinde canlandırmak için şöyle ifade etmektedirler.¹⁸⁰

Cevherî de genişletmek ayetini yer ile göğün aralarının genişlemesi olarak yorumlamıştır.¹⁸¹ Nevfel kâinatın genişlediğini anlamak için üç görüş beyan etmektedir ve en az üç görüşün biri ile amel etmek gerektiğini söylemektedir. Uzun periyotlu

¹⁷⁵ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 293.

¹⁷⁶ Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, 111.

¹⁷⁷ Said Alpsoy, *Kur'an En Büyük Mucize*, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 14-15.

¹⁷⁸ Thema Larousse, *Tematik ansiklopedi: Türk-İslam: edebiyat arkeoloji sanat tarihi müzik ve dans sinema medya*. (İstanbul: Milliyet Sanat ve Kültür, 1993), 75.

¹⁷⁹ ez-Zâriyât 51/47.

¹⁸⁰ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 294.

¹⁸¹ Cevherî, *el-Cevâhîr fî tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 23/115.

değişkenler bunların parlaklıkları güneşin parlaklığının on bin katını bulmaktadır. Chepidlein görülmediği derinliğinde ölçü vasıtamız bunlardır.¹⁸²

Vahdettin Han eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır “Günümüzde bu gerçek artık sabit oldu, evren çok geniştir bu çok geniş olan evrende sayısızca yıldız ve gezegenler hızlı ve muhteşem bir şekilde hareket halindedirler ve onları saymak ya da zapt etmek imkânsızdır. Bu yıldızların bazıları tek başlarına hareket halinde iken bazıları da çiftler halinde uzayda yüzmekte ve hareket etmektedirler. Bazıları da toplu bir şekilde kendi mesirlerine doğru yol almaktadırlar. Eğer siz odanızda güneşin girdiği pencereye bakarsanız orada çok küçük toz tanelerini göreceksiniz ki havada hareket halindedirler. Şimdi siz bu evrendeki her tarafı geniş, toz tanelerini güneş sayesinde gördüğünüzde toz taneleri birbirlerinin yerlerini almakta ve birbirlerine çarpılmaktadırlar. Ama bütün gökada ve gezegenler uzayda birbiriyle çarpışmamaktadır. Çünkü bunlar şiddetli ve nizamlı bir şekilde hareket etmektedirler. Bu yüzden birisinin diğerine çarpma ihtimali sıfırdır ve aynı zamanda bunlar genişleme halindedirler.”¹⁸³ Elmalılı Hamdi Yazır’ın açıklamalarından kâinatın genişlemesi tezinin o dönemde çok yaygın bir anlayış olmadığını söylemek mümkündür. Elmalılı, ilgili ayeti şu şekilde açıklamıştır: “*ve hiç şüphesiz birçok vüs'a malikiz ifadesinde iki mana vardır. Birisi, kudret genişliğini ifade eder, kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki semayı bina ile tükenmedikten başka onu daha çok genişletebilir. İkincisi de zenginliği, nimette genişliği ifade eder, biz darlıkları genişletiriz. Yalvaran muztarlara icabet eder, sıkıntıları açar, ihtiyaçları def'eyler, fakirleri zenginleştiririz anlamına gelir.*”¹⁸⁴ Süleyman Ateş “*Biz genişleticiyiz*” ifadesini açıklarken, bilim adamlarının uzay cisimleri arasındaki mesafenin git gide açıldığını, yani evrenin genişlediğini tespit ettiklerini, bunun da Kur’an’ın bir mucizesi olduğu bilgisine yer vermiştir.¹⁸⁵ Ayette geçen ifadenin isim cümlesi şeklinde gelmesini bazı müfessirler “*devamlı ve durmadan genişletiyoruz*” manasıyla açıklamışlardır. Büyük patlama modeline göre de kâinat doğduğu andan itibaren sürekli genişlemektedir. Kur’an ayetleri farklı zamanlarda farklı yorumlanabilmekte

¹⁸² Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 1/39.

¹⁸³ Vahdettin Han, *el-İslâm Yetehaddi*, (Delhi, Hindistan, Risale yayımları Mektebet’ü Nur, 1974),193

¹⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/543.

¹⁸⁵ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 13/62.

ve farklı görüşler meydana gelebilmektedir. Yukarıdaki ayeti son asır da yaşamış âlimler arasında bile farklı görüşleri olan ve evrenin genişlemesi konusunda farklı yorumlayanlar olmuştur.

2.11. Kameri Takvim

Allah'ın bize bağışladığı en önemli şeylerden birisi de zamandır. O yüzden zaman ölçümü insanların yaşamında bir düzen olması açısından büyük önem taşımaktadır. Onu da ancak hayatı zamansız yaşadığımızda anlayabiliriz. Mesela yakın zamanda en eski mağara ABD'nin Kitson eyaletinde bulunmuştur. Bu mağaranın ömrünün yaklaşık olarak bir milyar 460 milyon yıl olduğu tespit edilmiştir. Bu sayede yerin tarihi öğrenilmeye başlanacaktır. Evet, şimdi hayattan faydalanmak için müstakim zamana ve onun akışına ihtiyaç olmaktadır. Aslında güneşe bakıldığında saatin kaç olduğunu tahmin edebilir ancak ayın kaç olduğunu ve tarihin kaç olduğunu tam olarak anlayamaz. Buradan anlaşılıyor ki saati gösteren zaman ölçümü güneş, ama tarihi ve günleri gösteren ise aydır. Şimdi ise konu edilen İslam'ın da tarihi olan kameri takvimidir. Batılı bilginler yerin 360 gün 5 saat 48 dakika ve 46 saniyede güneşin etrafından döndüğünü düşünerek bu kadar vakti on iki aya bölerek günlerini ayırmaya çalışmışlardır. Tam sayı tutmayınca ayların bazısını 31, bazısını 30, bazını 29 ve 28 olarak ayarlamışlardır. Bu kadar çelişki içinde kalmalarına rağmen yine sorun çözülmedi bu sefer yıl girişlerinde ve hafta girişlerinde sorunlar çıkmıştır. Mesela birisi 31 Aralık'ta ABD de akşam saat 00/00 da yeni yılı kutlarken, aynı şahıs eğer televizyonu açıp Chicago'ya bakarsa o zamanlar da yeni yıldan haber yok ki Chicago bir saat sonra yeni yıla giriyor ve kutlama yapmaktadır. Sonra aynı şekilde İnfers ve San Fransisco da birer saat geç kutlama yapıldığını görülmektedir.¹⁸⁶

Yine örneğin bir deniz yolcusu ister istemez sürekli saatini ya ileriye ya geriye almak zorundadır. Ya da gemide çarşamba günü akşam yemeğini yiyen birisi uyuyup sabah uyandığında tekrar çarşamba günün sabahına uyanabilir. Bu kişi haftada iki kere çarşamba yaşamış olacaktır. Bunun gibi başka örnekler de vardır. Ama kameri takvimde böyle bir sorun ile karşılaşılmamaktadır. Her ay, hafta ve gün hepsi de o

¹⁸⁶ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 74.

kadar hassas ayarlanmış ki ay hafta ve gün birbirine girmiyor. İnsan Allah'ın işine karışmayıp boyun eğdiğinde her şey yolunda gidecektir. Herevî'nin eserinde zikrettiği bilimsel bilgileri diğer müfessirler eserlerinde zikretmemektedirler.¹⁸⁷

“Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve dokuz yıl artırdılar.”¹⁸⁸ Burada bahsedilen kavim Ashab-ı Kehf'tir. Allah onların 309 sene mağaralarında kaldıklarını sevgili peygamberine söylemektedir. Hıristiyanlar Hz. Peygamber'e 300 yılı anladık 9 yıl nedir diye sordular. Allah Resülü onlara şu cevabı verdi. “De ki Allah ne kadar olduklarını çok iyi bilendir.” Peki şimdi bu 300 ile 9 sene arasında ne ilişki var? Bunu çağdaş bilim açıklamış bulunmaktadır. Güneş yılı 365, 242, 217 gündür. Ay yılı ise 354, 367, 067 gündür. Güneş yılı ile ay yılı arasındaki fark 10, 275, 149 gündür. Buna göre güneş yılı ile ay yılı arasındaki fark 33 senede bir 358, 879, 917 gün yani hemen hemen bir yıla ulaşır. Bu vesile ile arasındaki her 100 senede 3 senedir. Buna göre 300 güneş yılı ay yılına çevrildiğinde 309 yıl olmaktadır.¹⁸⁹

Zaman düzenlemesine bakıldığında da görülmektedir ki Kur'an hayatı düzenlemek için insanlığa öncülük etmektedir. Kur'an ölçü alınarak yapılan düzenlemelerin hayatı daha da kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.

2.12. Yerin Sabitleyici “Kazığı”

Allah'ın bize ibret almamız için verdiği örneklerden birisi de dağlardır. Allah dağları nasıl yarattığını ve ne için yarattığı konusunda Kur'an'ın farklı yerlerinde bilgiler vermektedir. Dağlar sadece ibretlik bir oluşum olmayıp canlıların üzerinde yaşadığı yerin çivisi ve tutkalı hükmünde görev yapmaktadır. Allah Kur'an'da dağları yerin dengesini koruması için hem de onu tutan ve çivi hükmünü gören şey olarak adlandırmaktadır. “Sizinle beraber *وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ*”¹⁹⁰ 13 asır boyunca insanların konu hakkında en ufak bir fikri yoktu. Ama

¹⁸⁷ Cevherî, *el-Cevâhîr fî tefsiri'l Kur'ani'l kerim*, 16/87.

¹⁸⁸ el-Kehf 18/28

¹⁸⁹ Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 2/174.

¹⁹⁰ en-Nahl 16/15.

son zamanlarda bu konu bilim insanlarının dikkatini çekmiş ve onları araştırma yapmaya sevk etmiştir. Bu ilmin adına da denge ilmi manasına gelen (Isostasy) olarak tanımlamaktadırlar. Ama bu konuda araştırma yapılırsa da ilk adımlar atılıyor denilebilir.¹⁹¹

Herevî konuda uzman olan Anglen'den nakletmektedir ki aslında her söylediği söz Kur'an'ı tasdik etmektedir. “Bizim gördüğümüz yerin üstünde olan dağlar aslında denizin altında olan kısmından hem hafif hem de küçüktür, bizim görmediğimiz sadece yerin üst kısmında olduğunu düşündüğümüz dağların bir de alt kısmı var bu da denizlerin altını kapsayan ve altı üstünden daha büyük olan bir oluşumdur.” Yine Angelen'e göre denizin altında da yeryüzündeki gibi mağaralar vardır. Bu mağaralar yeryüzündeki mağaralardan daha derin ve daha büyüktür. Bu mağaralara insanların ulaşabilmesi zordur. Derinlikleri denizin yüzünden otuz beş bin puntedir. Bundan anlaşılıyor ki dünyanın en yüksek dağları bile oraya yerleşir. Mesela deniz altındaki mağaralardan birisine Himalaya dağının zirvesi olan Urust konulsa bile yüksekliği kurtaramaz. Söylenmesi gerekir ki Himalaya dağı 29002 adım kadar yüksekliktedir.¹⁹²

Dağlarla ilgili verilen bilgiler de diğer konularda olduğu gibi Kur'an'ın mucize bir kitap olduğunu gözler önüne sermektedir.

3. JEOLJİ

Jeoloji veya yer bilimi, dünyanın katı maddesinin yapısını, fiziksel özelliklerini, tarihini ve onu şekillendiren süreçleri inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalında dünya içerisindeki tabakalar, yer kabuğu, manto ve çekirdek gibi yapılar detaylı olarak araştırılmaktadır. Yer bilimleri alanındaki modern araştırmalar, dünyanın katı tabakalarının ve iç yapısının farklı bileşenlerden oluştuğunu doğrulamıştır. Bu tabakalardan en üstte yer kabuğu bulunur ve dünya yüzeyini kaplar. Yer kabuğunun altında, manto adı verilen akışkan ve sıcak bir tabaka vardır. Daha içte ise çekirdek yer alır.

¹⁹¹ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 80.

¹⁹² Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 81.

3.1. Yerin Küre Şeklinde Olması

Dünyanın güneşten ayrıldığı sıralarda eksenini etrafındaki hızı bugünkünden çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Kendi ekseninde bir dönüşü dört saatte tamamlamaktadır. O zamanlar gece ve gündüz toplam sadece dört saattir. Ama zamanla dünyanın kendi ekseninde hızı azalmıştır. Gece ve gündüz vakti de böylece dört, beş ... 24'e ulaşmıştır. Bu astronomi uzmanlarına göre 120 bin saniye olduğu ve 432 milyon senede bir saate ulaştığını ifade etmektedirler. Bu bir insanın ömrü için uzun bir süre ama dünyanın ömrü için ise uzun bir süre değildir. Eğer bu görüş kabul edilirse dünya bir gün mutlaka duracaktır ve durduğu zaman güneşe bakan yüz sürekli gündüz diğeri ise sürekli gece olacaktır.¹⁹³

Allah bu ayette¹⁹⁴ Kur'an'ın indiği zamanlar Araplar içinde yaygın olan yalan düşünceyi reddetmektedir. Onların batıl düşünceleri şöyleydi; ilk olarak akşam gelir, sonra onun peşinden gece gelmektedir. Yani gündüz geceyi geçemez gibi bir düşünceleri mevcuttur. Kur'an bu yanlış düşünceyi düzeltmek için buyurmaktadır ki وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ yani Allah burada siz gündüz geceyi geçemez düşüncesindediniz ama aynı şekilde gecede gündüzü geçemeyecek. Yani anlaşılan ne gece gündüzü ne de gündüz geceyi geçebilir, çünkü ikisi küre şeklinde olan bir düzen içerisinde. Bu şekil ilk yaratıldığı günden kıyamet gününe kadar böyle devam edecektir. Yerin yarısı gece olurken diğeri yarısı ise gündüz olarak devam edecektir. Herevî diğeri ayetlerden de örnek verdikten sonra akli delil olarak şu örneği zikretmektedir. *“Farz etsek ki bir fabrika yirmi dört saat çalışıyor, o zaman muhakkak en az üç vardiyalı olması lazım ki birisi diğeri yerine gelsin ve doldursun. Şimdi bu vardiyalar içinde bizim dikkatimizi çeken bir ilk vardiya vardır. O vardiya aslında hiçbir vardiyanın yerine gelmemektedir. Çünkü onlardan önce bir fabrika yoktu ki yerini onlarda veya kendilerinden önceki vardiyadan alabilsin. Elbette dünyada da her şey bu şekilde yürümektedir. Bu yüzden Allah gündüzü ve geceyi birisini diğeri yerine getiriyor demektedir. Allah kendisi bu kuralı gece ve gündüz için koydu, o zaman bu dönme ve birbirlerini takip etme olayı ilk yaratıldığı saatte meydana gelmiş olmaları lazımdır.*

¹⁹³ Nevfel, *Allah ve Modern İlim*, 2/173.

¹⁹⁴ Yasin 36/40

İkisi de aynı zamanda yaratılıp birisi diğerinin yerine geçecektir. Burada anlaşıldığına göre yer sabit bir şekilde durmamaktadır kendi etrafında dönmektedir. Eğer böyle olmasaydı o zaman gece ve gündüz olmazdı. Belki de ikisi de olduğu ve yaratıldığı gibi kalmış olurlardı.”¹⁹⁵

Yüce Allah önemli iki hususa vurgu yapmaktadır. Böyle hem ilmi araştırma yapana temel bilgi vermekte hem de bu konuda hareket noktasını göstermektedir. Birinci hususta ay ile güneşin arasında uzun bir mesafe olmasına, ikinci hususta ise ay ve güneşin ayrı yörüngelerde hareket etmesine yönelik olmaktadır. Buradan belirtmeli ki on dört asır önce bu bilgiyi veren Kur'an, insan eseri olmadığı kesindir.¹⁹⁶ Yerküre yaratıldığından beri doğudan batıya doğru dönme hareketini sürdürmekte ve meridyenlere göre önce gündüz sonra gece gelmesi söz konusu değildir. Çünkü dünyanın tersine dönmesi yani doğudan batıya doğru dönme hareketini sürdürmesi düşünülemez.

3.2. Dünyanın Dönmesi ve Dağların Hareketi

İnsanoğlu, dünyaya geldiğinden beri kendi yaratılışı başta olmakla birlikte etrafındaki oluşumları sürekli sorgulamaktadır. Bu soruların cevaplarını farklı bilgilerde aramışlardır. Bu araştırmalar sonucu bir kısım teorileri ortaya konulmuştur. Bu fikirlerden birisi de dünyanın hareketi ile ilgili çalışmalar olmuştur. N. Kopernik, arz güneşin etrafında dönüyor deyince ve bu görüşü de çoğunluk tarafından kabul edilinceye kadar geçerli olan Batlamyus nazariyesi idi.¹⁹⁷ İtalyan astronom bilgini dünyanın durağan olmayıp güneşin etrafında döndüğünü söyleyince, fikrine aykırı olduğu için kilise tarafından idam edilmiştir.¹⁹⁸

“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”¹⁹⁹ Bil ki bu kıyametin kopmasının üçüncü

¹⁹⁵ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 223.

¹⁹⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 10/5049.

¹⁹⁷ Kırca, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, 177.

¹⁹⁸ Larousse, *Tematik Ansiklopedi*, 78.

¹⁹⁹ en-Neml 27/88.

delilidir. Yani dağların yürütülmesidir. İnsanların ise dağları hareketsiz sanmalarının sebebi çok büyük cisimler aynı yönde ve aynı keyfiyette hareket ettirilirse bunlara bakan kimseler ise onları duruyor gibi algılar. Aslında onlar süratle yollarına devam etmektedirler.²⁰⁰

Dağların hareketsiz görülmesinin aslında gerçek değil, yanlış bir anlamadan ibaret olduğunu anlaşılmaktadır.²⁰¹ Bu ayet okunduğunda ve dağların da hareketsiz olduğu görüldüğünde bu durum şaşırtıcı olmaktadır. Çünkü Allah bize dağların da hareket ettiğini ve bizim onun hareket ettiğini düşünmediğimizi söylemektedir. Bu ayetten anlamamız gereken bizim dağların hareket ettiğini gözlerimizle göremediğimiz ve aslında hareket halinde olduğudur. Allah mutlak kudreti ile dağları o kadar büyük yaratmış ki onu gözü zayıf insan bile görebilmektedir. Eğer dağların hacmi küçük olsaydı o zaman derdik ki onlar o kadar küçük ki biz hareket ettiğini göremiyoruz, ama dünya gözü ile baktığımızda da onların hareket ettiklerini göremiyoruz. Şimdi acaba dağlar hareket halinde mi yoksa sakın bir haldeler mi? Allah ayetin devamında bize bulutlardan bahsetmektedir. Onlarda rüzgârların vesilesi ile hareket etmektedir. Normalde bulutlar sakın duran ve hareket etmeyen su buharlarıdır. Aynı şekilde dağlarda bulutlar gibi aslında kendileri hareket etmiyorlar bir kuvvet dâhilinde hareket etmektedirler. Normalde biz bugün Avrupa'da görülen dağ yarın ABD'de görülmez ama yer kendi etrafında hareket ettiği için dağlarda dolaylı olarak hareket etmektedirler ve yerin vesilesi ile hareket ettikleri için insan gözüyle bu hareket algılanmamaktadır. Yani yerin hareket ettiğini hissetmediğimiz gibi dağlarında hareket ettiğini hissetmemekteyiz.²⁰²

İskenderiyelilerin benimsedikleri Batlamyus teorisine göre arz, (yer) dünyanın merkezinde yer almaktadır. Ay, Zühre vd. gezegenlerde dünyanın etrafında dolaşan gezegenlerdir. Bu gezegenler dünyanın etrafındaki bir yörüngede doğudan batıya doğru yürümektedirler. Bu hareket ve yürüme sayesinde güneş yıl ve diğer yıldızların yılları meydana gelir. Ama bu yedi feleği kuşatan iki felek daha vardır. Bunlara da sabit felek ve atlas denir. Aslında bu yedi felek kendilerini kuşatan bu iki felek içinde

²⁰⁰ Râzî, *Mefâtîh 'l-gayb*, 17/644.

²⁰¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 6/390.

²⁰² Herevî, *Tecelliy'i Kur'an Der Asrı İlim*, 228.

bulunmaktadırlar.²⁰³ Ama Râzî gibi önemli isimler dünyanın sabit olduğunu ve hareket etmediğini söylemektedirler. Ona göre “dünyanın gölgesi yuvarlaktır. Böylece arzın da yuvarlak olması lazım der.”²⁰⁴

Herevî eserinde klasik ve modern dönem müfessirlerinin görüşlerine yer vererek bu önemli konuya parmak basmıştır. Bu tez çalışmasında çağdaş olan müfessirlerin görüşlerine yer verilmiştir. Böylelikle hem yukarıda zikredilen ayet ile ilgili hem klasik hem de modern dönem tefsir âlimlerinin görüşlerini beyan edildi. Herevî eserinden bir konferansta yapılan araştırmalara yer vererek devam etmektedir.

3.3. Denizler

Denizler dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan ve çok sayıda canlıya hayat kaynağı olan su ortamlarıdır. Başta balıkçılık olmak üzere insanlığın birçok gıdası denizden gelmektedir. Deniz aynı zamanda taşımacılıkta da insanlar için önemli bir unsurdur. Görünen yüzü sadece yüzeyde olurken görünmeyen dipleri de çok sayıda gizemlerle doludur.

Şimdi Allah’ın icaz ve kudretini anlamak için denizlerin altı incelenecektir. en-Nûr Sûresi’nin 40. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: *أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ* “Yahut da derin bir denizi kaplayan karanlıklara benzer; onu bir dalgadır, sarmıştır, üstüne bir dalga daha gelir, daha üste de bulut çökmüştür, karanlıklar, karanlıklar üstüne yığılmıştır, öylesine ki elini çıkarsa onu bile nerdeyse göremez ve Allah, kime nur vermemişse artık bir nur yoktur ona.”²⁰⁵ Bu ayetin konusuna bakılırsa, deniz içlerinde suyun doluluğu ve derinliğinden dolayı, son derece karanlık ortamlar olmaktadır. Dalgaların peş peşe gelmesi durumunda daha da karanlık olmaktadır. Deniz üzerinde bir de bulutlar varsa o zaman çok daha karanlık olmaktadır. Böyle

²⁰³ Ateş; *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 6/95.

²⁰⁴ Râzî; *Mefatihü'l gayb*, 4/217.

²⁰⁵ en-Nur 24/40.

bir denizin altında olan bir kimse ise karanlığın son halini yaşar. “el” kelimesini zikretmesi ise onun görülebilen ilk şey, kayıp olan son şey olduğundandır.²⁰⁶

Bu ayetle ilgili denizin yüzündeki ve dibindeki dalgalara değinilmektedir. Denizlerin dibinden ve aynı seyirden meydana gelen dalgalar denizlerin en korkunç ve tehlikeli dalgalarıdır. Mesela kuzey kutbuna giden gemilerin ölü deniz diye adlandırılan ölü dalgalara tutularak çok zor yol aldığı öteden beri bilinmektedir ve zikredilir. Bugün araştırıldığında o dalgaların derinden geldiği anlaşılmaktadır.²⁰⁷

İndiği zaman itibariyle denizlerin dibiyle ilgili en ufak bir bilginin olmadığı bir dönemde bu kadar ayrıntılı bilgi verilmesi ancak insan idrakinin ötesindeki bir bilgiyle olabilir. Bu da Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiğinin apaçık bir delilidir.

²⁰⁶ Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 17/110.

²⁰⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4234.

İKİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'NİN TEFSİRİNDE PSİKOLOJİ'Yİ ESAS ALARAK YAPILAN YORUMLAR

İnsan bedeni ruhla canlılık kazanmaktadır. Ruh kadim felsefede “en-nefsü'l-küllî” diye ifade edilmektedir. Âlemin her yerinde yaygın bir şekilde bulunmasına rağmen, uygun ortam ve aletler olmadan eseri görülmeyen elektrik gibi külli nefis de bütün âlemi kuşattığını ancak onu kabul edilebilecek cisim elbisesi olmadan eseri ortaya çıkmamaktadır.

Hayatımızın her alanında bize yol gösterici olarak gönderilen Kur'an insanı bütün yönleriyle ele almıştır. Fiziksel yönden, sosyal yönden, beşerî ilişkiler yönünden, sağlık yönünden ve daha birçok yönden ele aldığı gibi insanı psikolojik açıdan da ele almıştır. İnsanın bedeni yönü olduğu gibi düşünce ve ruh yönü de vardır. İnsanın bedenindeki sıkıntılarla tıp ilgilendiği ve araştırma yaptığı gibi ruh ve düşünce yönüyle de psikoloji ilgilenmektedir.

Psikoloji, insan davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bir uygulamalı bilim dalıdır ve insanların psikolojik, biyolojik ve sosyolojik süreçlerini inceler. Bireylerin yaşamlarını etkileyen bir alandır ve hayatın her alanına sirayet etmektedir. Din ise insanların kendi anlam arayışlarında bir yol gösterici olabilir. İlahi varlık ile kurulan ruhsal ve manevi bir ilişki olarak ifade edilir ve insanların en iyiye, en doğruya ve en güzele ulaşmalarına yardımcı olabilir. Dinler, insanlara hayatı anlamlı kılmayı ve dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmayı amaçlamaktadır. Ancak mutluluğun ne olduğu ve nasıl ulaşılacağı konusunda farklı dinler arasında farklı görüşler olabilmektedir.

1. UYURKEN RUHUN ÇIKMASI

Uyku ifadesini yüce Allah Kur'an'da birkaç yerde kullanmaktadır. Uykuda rahatlık ve sağlığın olduğunu, geceleri insanlar için bir sükûnet olarak hediye ettiğini ifade etmektedir.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ جِئْنَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır.”²⁰⁸

Herevî konuya girişte ilk başta uyku nedir, uyku ne zaman gelir, gibi sorularla başlamaktadır. Cevap olarak da eski ve çağdaş tanımlarla devam etmektedir. İnsan niçin uyur, uyku neden ihtiyaçtır, bunlar için farklı tanımlar ama yanlış tanımlar yapılmıştır. Bazı âlimler uykuyu hastaların ihtiyaç duyduğu bir şey olarak görmüşlerdir ama bu da pek mantıklı görülmemektedir. Çünkü hasta olmayan birisi de uyumaya ihtiyaç duymaktadır. Bu gerekçeyle bu tanım iptal edilmiştir.²⁰⁹

Râzî ise “İnsanların ruhları onları aydınlatan bir melekedir. Bu bedeninin tamamı ile alaka kurduğunda bedeninin tamamını aydınlatır ve buna hayat denir. Ruhun bedenden tamamen ayrılmasına ise ölüm denir. Allah uyku halinde ruhların bir kısmını salıverir ama ölüm geldiğinde ise ruhların hepsi bedenden hem içerden hem dışarıdan ayrılırlar. Bu sebeple şu sözleri söyleyebiliriz. Uyku halinde ruhlar kısmen alakayı keser ölüm halinde ise tamamen alakasını keserler.”²¹⁰ diyerek ifade etmektedir.

İkinci bir olay ise insanların uyurken kısa ve uzun olarak rüya görmeleridir. Bilim insanlarının uykunun ruhsal bir şey olduğunu öğrenmesi onun ardından gelen bu rüya meselesinin çabuk çözmelerine sebep olmuştur. İnsan uyuduğunda gördüğü rüyaları kısa veya uzun fark etmeksizin uyandıktan hemen sonra hayatında gerçekleştiğini de söyleyenler olmuştur. Diğer bir ilginç ve bilim insanlarının dikkatini çeken tarafı da insan rüyada gördüğü şeyi insan veya mekân olsun uyandığında onları görünce hemen tanıyor olması olmaktadır. Bu konuda ilk delil getiren şahıs Hudson Tettel'dir. O “Ruhların Sırrı” adlı kitabında şu sözleri ifade etmektedir; “İnsan uyuduğunda ruhun ondan ayrılması veya çıkması konusunda insan bedeninden çıkan ruhun seyahat ettiğini söylemek için anadan doğma görme engellisi birisinin üzerinde

²⁰⁸ ez-Zümer 39/42.

²⁰⁹ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 92.

²¹⁰ Râzî, *Mefâtîhul-gayb*, 19/195.

deneyim yaptık. O rüyasında çok şeyler görüyordu ve gördüklerini çok dikkatli ve şaşırtıcı bir şekilde tarif ediyordu. Bu hanım öldükten sonra onu muayene ettiğimizde anladık ki bu hanımın gözünün görme özelliği hiç olmamış ve hayatı boyunca hiç görmemiş.”²¹¹

Çağdaş ve modern dönem müfessirleri tefsirlerinde bu ayetin bilimsel yönüne yer vermeyip uyku ile ölümü karşılaştırmışlardır. Uykunun sırrının daha çözülmeyeceğinden bahsetmektedirler. “Hayatımızın üçte birini kapsayan uyku sırrı henüz tam anlamı ile çözülmüş değildir. Bilimsel araştırmalar bir takım yararlı bilgiler toplayıp verseler de bu sırrı bütünüyle çözülmüş değildir.”²¹²

Kur’an’a ibret gözüyle baktığımızda göre biliyoruz ki Kur’an uykuyu ölüm gibi tarif etmektedir. Yani ruhun cisimden ve bedenden devamlı çıkmasının adı ölüm, belli bir süreli çıkmasının adı da uykudur. Bu yüzden İslam âlimleri Kur’an ve hadislere dayanarak uykuyu küçük ölüm olarak adlandırmışlardır. Yine Kur’an kitap olarak uyku hakkında söz eden ilk kitaptır. “*Allah’ın kudretinin nişanelerinden birisi de gece ve gündüz uyuduğunuz uykularınızdır.*”²¹³ ve Kur’an’ı en güzel şekilde tefsir eden peygamberin sünnetinde öğlenleri kaylûle adı verilen uykuyu tavsiye etmektedir. Öğlenleri uyumanın faydası var mıdır ve eğer varsa nelerdir? Sorularına doktorlar ittifak bir şekilde öğlen uykusunun sadece yorgunluğu gidermekle kalmayıp, tansiyonu on beş ile otuz mm aralığında düşürdüğünü ve kalp atışlarının dengesini sağlayıp ona rahatlık vermekte olduğunu söylemektedir. Bu konuda dünyada Müslüman olmayan bilginler bile öğlen uykusu hakkında kitaplar yazmış ve bilgiler vermiştir.

2. BÜYÜ VE NAZAR

İnsanlar içinde göz değmesi malına, çocuğuna ve vücuduna nazar değmesi yaygındır. Bu konuda hala insanlar içinde rivayetler mevcuttur. Her ne kadar bu konularda efsaneler yazılsa da bunun bir doğru ve gerçek tarafı yoktur. Bu konu inananlarda kendilerine kaynak olarak Kur’an’ı göstermektedirler. Kur’an’da bu

²¹¹ Herevî, *Tecellî-yi Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 94

²¹² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, 10/5249.

²¹³ er-Rûm 30/23.

konudan bahseden Felak Sûresi acaba onların o düşündüklerini mi yoksa ilmi bir şeyden mi bahsediyor? Bu kısımda bu konu ele alınacaktır.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

“De ki: ‘Sabahın Rabbine sığınırım. Yarattığı şeylerin şerrinden, ortalığı karanlığıyla kuşatıp çöktüğü zaman karanlığın kötülüğünden ve şerrinden, düğümlere üfleyen kadınların şerrinden ve haset ettiği zaman, hasetçinin şerrinden.’”²¹⁴ Herevî’nin yorumuna göre Allah, sevgili resulünden insan, hayvan veya bitki olsun hepsinin şerrinden kendisine sığınmasını istemekte ve kullarına da bunlardan gelecek bütün şerlerden kendisine sığınmaları gerektiğini belirtmektedir.²¹⁵ Elbette şerlerin en kötüsü gecenin karanlığında gelen şerdir. İster bu şer deprem ister yangın ister sel ve fırtına olsun bunların hepsi gece olduğunda daha korkunç ve daha tehlikelidir.

Taberî burada şerden maksadın büyücüler olduğunu söylemektedirler ki bir şeye okuyup üfledikten sonra sihir meydana gelmektedir. Karanlığı ile hücumu geçen, karanlık her şeyin kötülüğünden ona sığınırım. Muska yaparken ipliklerdeki düğümlere üfleyen kadın büyücülerin şerrinden Allah’a sığınırım.²¹⁶

Aslında gecenin kendisinden ve yahut karanlığın kendisinden sığınma kastedilmemiştir. Gecede ve karanlıkta suç işleme ortamının müsait olması ve suçların pek çoğunun gece karanlığında işlenmesinden dolayı bu ifadeler kullanılmıştır.²¹⁷

Herevî’ye göre burada zikredilen ukat kelimesi sıkı bağlanmak ve kavi olmak anlamında kullanılmıştır. Burada geçen *شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ* iki kısım kadından söz edilebilir. Birincisi laf gezdirenler, ikincisi de evlilerin, kardeşlerin, arkadaşların arasını bozan kadınlar. Acaba bu şer ve kötülük diğer şerden daha kötü değil midir?

²¹⁴ el- Felâk 113/1-5.

²¹⁵ Herevî, *Tecellî-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 179.

²¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’ân*, 30/350- 352.

²¹⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 5/506.

Kıskancın şerrinden bana sığın dedi Allah. Kıskanç, kıskanılanın malının ve varlığının yok olması taraftarı bir kimsedir.²¹⁸

Herevî burada psikoloji uzmanlarının görüşlerini zikretmektedir. Psikoloji uzmanı Pitra Janıkron diyor ki “Haset eden kişi deccal ve sihirbaz gibidir ki onun üç tane başı olur. Bunlardan birisini gördüğünüzde diğer ikisini de muhakkak göreceksiniz. Onlar haset, kin tutmak ve başkasının kazandığına ve nimetine üzülme. Herkimse de kin gördüğünüzde düşünün ki o hasede kapılmıştır.”²¹⁹

Görüldüğü gibi Herevî Kur’an’daki ayetleri psikolojik açıdan ele almış ve konuyu bilim insanlarının çalışmalarıyla da desteklemiştir. Hasedin ne olduğu, kıskançlığın ne olduğunu ele alırken aynı zamanda bireysel ve toplumsal etkileri üzerinde durmuştur. Herevî bu tür sıkıntılardan ve diğer sıkıntılardan Allah’a sığınılması gerektiğini belirtmektedir.

3. CİN VE İNSAN VESVESESİ

Kur’an’da en son sûre olan Nâs Sûresi, insanı cinlerin ve şeytanın evhamlarından, vesveselerinden Allah’a sığınmaları gerektiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda dıştan insana evham veren kötü insanlardan uzak durulmasını ve onların şerlerinden Allah’a sığınılması gerektiğini söylemektedir.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ
مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ
مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

“De ki: ‘Sığınırım insanların Rabbine. İnsanların sahibine. İnsanların mabuduna. Gizlice, sinsi sinsi vesveseler verenin şerrinden. Öylesine ki insanların gönüllerine vesveseler sokar. Cinden olsun, insandan olsun, bu çeşit kişilerin şerrinden.’”²²⁰ İnsanlar çoğunlukla başkalarının söyledikleri ve verdikleri vesveseler etkisinde kalmaktadır. Normal hayatta sağlam birisi rengi benzi atmış ve kendini kaybetmiş bir şekilde görüldüğü zaman bu durumun nedeni kendisine sorulduğunda

²¹⁸ Herevî, *Tecellîy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 180.

²¹⁹ Herevî, *Tecellîy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 181.

²²⁰ en-Nâs 114/1-6.

onu başka bir fitnecinin vesvese ile zehirlediği görülmektedir. İnsanlardan birisine onun hastalığının pekiyi hastalık olmadığı kötü ve ölümcül bir hastalık olduğu söylendiğinde önceden öyle bir hastalığa yakalanmamış olsa bile sonrasında kendisini vesveseye vererek o hastalığa yakalanabildiği görülmektedir. Mesela veba hastalığının özellikleri çok ama içinden birkaç tane belirti bir insanda meydana geldiğinde onun yanındaki şer odaklı insanlar da hastalığın veba olduğunu söylediğinde kişi kendisini veba hastalığına yakalanmış algısına kapılmaktadır. Buna doktorlar psikolojik hastalık demektedirler. Günümüzde bilim insanları insanın kendi içinden gelen vesveseler ve dıştan verilen vesveseler o kişinin bireysel ve toplumsal hayatına zarar vereceği kanaatinde dirler.²²¹

Aynı şekilde J.A. Harvilled diyor ki; “Vesvese insanın gücüne bile o kadar etki etmektedir ki bunu ispat etmek için üç kişiyi denemeye aldım. Nerdeyse hepsinin gücü aynıydı. İlk denemeye gitmelerinden önce tarttığımda (Dinamo metre tartı adı) yüz bir kilo gelmekte olan şahıslar, onların fikirlerine ve psikolojilerine kötü etki edecek şeyleri söyledikten sonra o kadar güçlerini kaybettiler ki yirmi dokuz kiloya yani normal olan güçlerinin üçte birine kadar indiler. Sonra tekrardan onları motive edecek şeyleri söylediğimde ise onların güçlerinin yüz kırk iki ye kadar çoğaldığını gördüm. Yani insanların güç ve denge ağırlığı onların kafalarının rahat ve psikolojilerinin yerinde olmasına bağlı bir şeydir.”²²²

Herevî vesvesenin insanı nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. Vesveseden kurtulmanın yolunu da Kur'an'da bulan Herevî bütün sıkıntılardan olduğu gibi vesveseden ve vesvese yapanların şerlerinden Allah'a sığınılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

4. RUH SAĞLIĞI

Kur'an, Allah'a gönülden iman eden ve salih amel işleyen kimselerin gerçek mutluluğa eriştiğini beyan eder. Bu ifadeler ruh sağlığı açısından İslam'ın önemini ortaya koymaktadır.

²²¹ Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 182.

²²² Herevî, *Tecellî-yi Kur'ân Der Asr-ı 'İlm*, 183.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ آيَاتِهِمْ *“Öyle bir mabuttur ki inançlarına inanç katsın diye inananların gönüllerine, tam bir sükun ve huzur indirmiştir.”*²²³ Ayeti imanın ruh sağlığı bakımından önemli bir temel olduğunu beyan etmektedir. Allah’ı seven kulların müminlerin kalplerinde sürekli sükûnet vardır. Allah bir verdiğinde şükreden, ona vermediğinde ve zorlandığında sabredebilen insanın kalbinde huzur ve sükûnet vermektedir. Çünkü gerçek bir mümin her şeyin ona ait olduğunu, istediği zaman alır istediği zamanda verir, diye düşünür ve öyle düşünmesi gerekmektedir. Bu imtihan insanoğlu için evladı, malı vs. olabilir. Allah böyle sabırlı ve kanaatli olan kullarından bahsederken *“Onların ruhları sakin, hüznü ve mutluluğu ondan bilenlerdir”* diyerek ifade etmektedir. O yüzden müminler Allah’tan başkasından korkmaz ve çekinmezler. Kelimeden maksadın yakın inanç ve kalplerin sebat üzere olması muhtemeldir.²²⁴

Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre psikolojik sorunların olmaması için ilk önce maneviyat sonra cisim sağlığı önemlidir diye görüş beyan edilmektedir. Hâlbuki Kur’an 1400 sene önce ruhun huzurunun sadece müminlerde olduğunu ve Allah yolunda olanlarda olduğunu söylemektedir. Bu konuda yazılan kitap Y. Libman (ö?) *“Ruh Huzuru ve Sağlığı”* adlı kitabında şu şekilde ifadelere yer vermektedir. *“Aslında ruhun huzurlu olması, Allah tarafından verilen bir bağış ve hediyedir. Onu Allah ancak kendi seçtiği kullarına hediye etmektedir. Allah birçok kuluna mal, şöhret, makam verebilir ama ruhun huzuru ise tamamen şans işidir ki Allah onu seçtiği kullarına armağan etmektedir, buna da kader denilmektedir.”*²²⁵

Herevî iyi bir beden sağlığının iyi bir ruh sağlığıyla mümkün olacağını ifade etmektedir. İyi bir ruh sağlığının da ancak gerçek bir imanla mümkün olacağı Kur’an’da belirtilmektedir. Dünyaya imtihan için gönderilen insanın kazandığı her şeyi Allah’tan geliyor olarak bilmesi ve kaybettiklerinin de Allah tarafından elinden alındığını düşünmesi ruh sağlığı açısından önem taşımaktadır.

²²³ el-Fetih 48/4.

²²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/137.

²²⁵ Herevî, *Tecelliy-i Kur’ân Der Asr-ı ‘İlm*, 189.

SONUÇ

Kur'an düşünmeye, akletmeye ve yeryüzünde gezip öncekilerin sonuçlarından ibret almaya davet eden bir kitaptır. Atalarını körü körüne taklit edenler aklını kullanmadığı için eleştirilmektedir. Kur'an "Akıl etmez misiniz, düşünmez misiniz?" buyurarak insanları aktif bir düşünceye çağırmaktadır.

Aklını kullanmak asırlar öncesinde Kur'an'ın bir emriyse aklın kullanıldığı, bilimsel araştırmaların yapıldığı bir mecra dinden uzak olamaz. Öyleyse bir Müslüman bilimsel araştırmalara ve gelişmelere mesafeli duramaz. Eski dönem âlimlerin içinde Kur'an'a olan hassasiyetlerinden ötürü bilimsel çalışmalara olumsuz bakanları olmuştur. Aslında onlar akıl etmeye ve düşünmeye karşı olmayıp Kur'an'a olan hassasiyetlerinden dolayı bilimsel tefsir çalışmalarına olumsuz bakmışlardır. Aynı şekilde o zaman ilim ve teknoloji o kadar ilerlemediği için bilimsel verileri Kur'an ışığında yorumlamaya ihtiyaç duymamışlardır.

Son yüzyıllarda dünyadaki hızlı değişim ve gelişim dikkat çekicidir. İlim dünyasında her geçen gün yeni bir hakikatin ortaya çıktığı görülmektedir. Bütün bu gelişmelerin Müslümanın anlam dünyasındaki etkileri elbette farklıdır. Çünkü Müslüman için hayat rehberi Kur'an'dır. Müslümanlar elde ettikleri verileri, ulaştıkları sonuçları Kur'an ayetleri ışığında yeniden anlamlandırma ihtiyacı hisseder. Bu bakımdan bilimsel tefsiri, İslam düşüncesinin son dönemdeki çalışmaları açısından önemli ve değerli görmekteyiz.

Müslüman coğrafyalar içinde Farsça konuşan ülkelerde öne çıkan tefsir çalışmalarından birisi de Herevî'ye aittir. Sözü edilen bu eser bilimsel açıdan önemli açıklamalar içermektedir. Her şeyin olumlu ve olumsuz tarafı olduğu gibi Herevî'nin bu eserinin de takdir edilecek ve eleştirilecek yanları mevcuttur. Afganistan gibi kırk senedir iç savaşta olan bir ülkede diğer ilimlerin yanı sıra bilimsel tefsiri ele alması ve bu kapıyı aralaması önemlidir. Teknolojiden ve fenni gelişimlerden uzak olan bir coğrafya da bilimsel konulara ışık tutması son derece önemlidir. Ama olumsuz tarafı da Herevî eserini kendisinden önce bilimsel tefsir konularını ele alan âlimlerin eserlerinden toplamıştır. Aynı şekilde eserinde şahısların hayat geçmişlerini ve onların

eserlerinde anlattıkları olayları bilimsel olarak ele almıştır. Eserinde birkaç konu haricinde Kur'an ayetini bilim ile karşılaştırmamıştır. Şahısların hayat geçmişlerini ve eserlerinde yer verdiği olayları bilimsel olarak ele almıştır. Zaten Herevî dini ilimlerin yanında fenni ilimleri de tahsil etmemiştir. Ve eserindeki bilimsel verilerin çoğu kendisine ait olmayıp diğer âlimlerin eserinden toplamadır. Bütün bunlar eserin bilimsel camiaya faydasını olumsuz etkilemektedir.

Müellifin kendi döneminde ve coğrafyasında hâkim olan bilimsel gelişmelerle birlikte batı kaynaklarından da istifade ederek yorumlarda bulunduğu görülmüştür. Var olan bilimsel gelişmelerin ve gerçeklerin asırlar öncesinde zaten Kur'an'da bulunduğu inancındaki müellifin ayetlerle ilgili bilimsel yorumları dikkat çekicidir. Ancak kimi zaman bu açıklamaların sathi ve yetersiz kaldığı da açıktır. Bununla birlikte son dönem Farsça yazılan bir tefsir çalışmasında bilimsel açıdan ortaya konan yorumların tefsir çalışmalarına yeni bir bakış kazandırması hedeflenmektedir.

Bilimsel tefsirin amacı ayetlerin daha iyi anlaşılması ve bu açıdan Kur'an'ın hedefine hizmet etmektir. Dolayısıyla amaç, bilimsel verilerin Kur'an ile uyduğuna göstermek ve Kur'an'ın icazını ortaya koymaktır. Bu bakımdan aslolan Kur'an'ın hakikatleridir. Bilim de bu hakikatleri meydana çıkaran araçtır. Bilimsel verileri meşrulaştırmak için Kur'an ayetleri bir araç olarak kullanılmamalıdır. Yani bilim Kur'an'a değil Kur'an bilime hâkim olmalıdır. Bu önemli ilkeleri dikkate alan bilimsel tefsir çalışmalarının tefsirin son dönemdeki gidişatına yeni bakış açısı kazandıracığı açıktır.

EK 1

Herevî ile yapmış olduğumuz röportaj

Faizullah Nafas: Salamun Aleyküm hocam, vakit ayırdığınız için teşekkür ederim.

Herevî: Ve aleyküm selam hoş geldiniz, ben teşekkür ederim.

Faizullah Nafas: Dini ilimlerin yanı sıra fenni ilimlerde eğitim aldınız mı?

Herevî: Hayır dini ilimlerin haricinde fenni ilimler tahsil etmedim, bilgisayar programları hariç.

Faizullah Nafas: Bilimsel tefsir kaynaklarınızı nasıl topladınız ve bilgileri nasıl elde ettiniz ?

Herevî: Bilimsel tefsir bilgilerimi çağdaş ve eski dönem müfessirlerinden elde ettim. Özellikle çağdaş bilim insanları mesela Şeyh said zarûr en-Neccâr, ve mühendis Abdüddâyim el-Kesîl gibi âlimlerden sesli, yazılı kaynaklardan yararlanarak elde ettim.

Faizullah Nafas: Bilimsel tefsire bakışınız nasıl? görüşünüzü paylaşa bilir misiniz?

Herevî: Bilimsel tefsir demek benim için günümüzde İslam'â davet dili demektir. Çünkü yaşadığımız asır ilim ve teknoloji asırıdır. Bu yüzden İslam'a en iyi şekilde davetin yolunun bilimsel tefsir olduğunu düşünüyorum. Bilimsel çalışmalar İslam'ın faydasınadır çünkü mülhit ve İslam'a şüphe ile bakanlara en iyi cevabı vermektedir.

Faizullah Nafas: “*Envâr'ül- Kur'an*” tefsiri hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Herevî: Bu tefsir şeyh Ahmet Cami'nin isteği üzerine ve Mevlana Muhammed Server Serbuzî gözetmenliğinde yazılmaya başlanmıştır. Ben cihat zamanında İran'da muhacir iken, onlar benden Ehl-i sünnete uygun, okunması kolay ve sade bir tefsir yazmamı rica ettiler. Gerçi ben kendimi Kur'an tefsiri yazacak kabiliyette görmüyordum. Ama yine onların isteği üzere başladım. Elhamdülillah 1375 - 1380 hicri yılları arasında bu çalışmayı gerçekleştirdim. Bu tefsir aslında İbn Kesîr'in

Tefsiri, İmam Şevkânî'nin, Fethu'l-Kadîr'i, Vehbe Zuhaylî'nin Tefsîru'l-Münîr'i ve diğerk tefsirlere müracaat etmek suretiyle kaleme alınmıştır.

Faizullah Nafas: “Tecelliy’i Kur’an Der Asrı İlim” eseri hakkında bilgi verir misiniz?

Herevî: Bu kitap aslında doçentlik unvanımı almamı sağlayan bir kitaptır. Bir tahkik kitabıdır. Bu eseri yazmam bir seneden biraz fazla zaman aldı. Eserin ilk konularını makaleler şeklinde Rûznâme’i Herat Gazetesi’nde yayımladım. Sonra o makaleleri toplayarak ve eklemeler yaparak topladım. Zamanın en muteber kaynaklarından istifade ettim.

Faizullah Nafas: Tecelli Kur’an eserinden sonra konuyla ilgili fikrinizde değışim oldu mu?

Herevî: Bu eseri tamamladıktan sonra bazı konularda yeni bulgular ortaya konuldu. Sonra yeni bulguları esere eklemek istedim ama kitabın hacmi şimdikinden iki kat fazla olacağını düşündüğüm için eklemedim.

Faizullah Nafas: Yazdıktan sonra olumlu veya olumsuz geri dönüş aldınız mı?

Herevî: Hayır eseri yayımladıktan sonra hem bakanlığa hem de akademik yerlere gönderdik. Herhangi bir olumsuz geri dönüş almadık. Aynı şekilde Afganistan’ın en muteber akademik uzmanlarının olduğu yer, YÖK Bakanlığında onaylandı ve herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadık.

Faizullah Nafas: Eserinizde başka bir tefsirden alıntı yaparken o tefsire atıfta bulunmuyorsunuz. Neden?

Herevî: Ben bu sorunun cevabını eserin giriş kısmında belirttim. Giriş kısmından birkaç eserden bahsederek lazım olduğunda o eserlere başvurulmasını ifade ettim. Ama bazı internet sayfalarında eserin giriş kısmının hepsini silmişler. O yüzden aynı soru birkaç kez bana soruldu.

Faizullah Nafas: İslam âleminden beklentiniz nelerdir?

Herevî:

- 1- İslam âleminden beklentim, bizim bir an önce Kur'an'a ve sünnete dönmemizdir. Ve yine aynı şekilde insanları İslam ve Kur'an'a davet etmemizdir.
- 2- İslam birliğini ortaya koymak ve ırkçılıktan el çekmemizdir. Bu ırkçılık aynı şekilde bir milletin diğer millete, bir toprak parçasının diğer toprak parçasına, üstün olduğunu düşünmektir. Herkes kendi vatanını sevebilir bu önemli bir şeydir ama diğer milletleri hor görmek İslam'a zarar vermektedir. Osmanlı yıkıldıktan sonra İslam âlemi toprak ayrımı ve millet ayrımı yaparak paramparça oldular.

Faizullah Nafas – bize vakit ayırdığınız, ve röportajı kabul ettiğiniz için teşekkür ederim.

Herevî – Rica ederim başarılarının devamını temenni ederim.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Ahmet. “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15, (Aralık 2016), 75-93
- Alpsoy, Said. *Kur’an En Büyük Mucize*. Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ateş, Abdurrahman. “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, (Şubat 2002), 117-141.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Baltacı, Burhan. *Şatibi’nin Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi*. (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhârî*. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Fecr Yayınları, Ankara, 1996.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevahîr fi tefsiri’l Kur’an’il kerim*, Mekteet’ü Mustafa el-banî el-halebî, Kahir, 1350.
- Çeker, Huzeyfe, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür yayınları, Konya, 2018.
- Demir, Şehmus. *Kur’an’ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Râzî, Fahrüddin. *Tefsîru’l-fahri’r- Râzî-Mefâtîhu-l-gayb*. Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Eren, Cüneyt. *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*. Ensar Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şa’râvî, Muhammed Mütevellî. *Kur’an Mucizesi*, çev, M. Said Şimşek. Esra Yayınları, Konya, 1993.
- Fârî, Muhammed Ârif Ahmed. *Menhecü vehbe ez-zuhaylî fi tefsirihî li’l-Kur’ani’l-Kerim-Tefsiru’l-Münir*, Câmîatü Âli’l-Beyt, Ürdün, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî. *İhyâ’ü ulûmi’d-dîn* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2010), 1/289.
- Gazzâlî, Ebu Hamit Muhammed. *Tehâfutu’l-Felâsife*, Matbaa el-Âmir, Kahire, 1321 H.
- Gezer, Süleyman. *Kur’an’ın Bilimsel Yorumu*. Kitap Yurdu Yayınları, İstanbul, 2005.
- Goetz, Philip William. *Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*. Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986.

- Gördük, Yunus Emre. "Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (Aralık 2015).
- Güllüce, Veysel. *Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi: Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları, İstanbul, 2010.
- Herevî, Abdurraûf Muhlis. *Tecelli'yi Kur'an Der Asrı İlim*. Mektebet'ü Âkide, Tahran, 2015.
- Karaman, Hayrettin. *Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Kaya, Mehmet. *Bilimsel Tefsir ve Değişim*. Mütefekkir yayınları, İstanbul, 2016.
- Kırca, Celal. *Bir Anlama Sorunu Olarak Kur'an Yorumlarında Rasyonalizasyon, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2010.
- Konur, Hatice. *El-Mizân fî Tefsîri'l Kur'an" İsimli Eserde Bilimsel Tefsir Yöntemi*. (Yüksek lisans tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2022.
- Kurtubî, Muhammed bin Ahmed el-Ensarî. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*. Dar'ü İhya el-Arabî, Beyrut, 1966.
- Kutub, Seyyid. *Fi zilâli'l-Kur'an*. Tayf Yayınları, İstanbul, 2020.
- Larousse, Thema. *Tematik ansiklopedi: Türk-İslam: Edebiyat Arkeoloji Sanat Tarihi Müzik ve Dans Sinema Medya*. Milliyet Sanat ve Kültür, İstanbul, 1993.
- Merâğî, Ahmet Mustafa. *Tefsiru'l-merâğî*. Kahire, 1969.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Naci, Engin. Hava Kirlenmesi *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47 (1989),1-4
- Nevfel, Abdurrazzak. *Mu'cizetu'l-Ekrem ve t'tarkım*, Beyrut, 1983.
- Nevfel, Abdurrazzak. *Allah ve İlmü'l Hadis*, çev, Âkif Nurî. Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Nursî, Said. *İşârâtü'l-İ'câz*. Sözler Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Nurbaki, Hâluk. *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler ve İlmî Gerçekler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- Öğmüş, Harun. *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Özemre, Ahmet Yüksel. *Kur'ân ve Astrofizik (Yaratılış Teorileri)*. Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2001.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Tefsir ve Usul Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'ân, Mısır: Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü li'l-Kitâp*. 2010.
- Söyler, Abdussamed. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri İsimli Eserde Bilimsel Tefsir Anlayışı*. (Yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Şener, Mehmet. "İlm-i Felek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/126-129
- Şimşek, Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Hikmet Evi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Şimşek, Said. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*. Mektebet'ü Mustafa el-Banî, Kahire, 1954.
- Taşkın, Tuna. *Uzay ve Dünya*. Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1991.
- Turgay, Nurettin. "İlmi Tefsir", *Diyanet İlmî Dergi*, 38/1 (Ocak, Şubat, Mart, 2002), 93-102.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1936.
- Yıldırım Mehmet – Dalcık. *Hakkı. Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*. Nobel Tıp Kitapevi, İstanbul, 2017.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. Anadolu Yayınları, İstanbul, 1986.
- Yeniçeri, Celal. *Uzay Âyetleri Tefsiri*. Erkam Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yüksel, Yakup. "Fıkhi Tefsir Geleneğinde Ahkâm-ı Kur'aniyye'nin Yeri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/8, (2015/4), 161-181.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Mektebetü Vehbe, Kahire, 2010.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi. ez-zemahşerî, *El-keşşaf 'an hakâ'iki ğvamidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Mektebet'ü Âbikân, Riyad, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. et-Türkî el-Mısırî, *el-Minhâcî. el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm. Beyrut: Dâru İhyâi'tTürâsi'l-'Arabî, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Kur'an ilimleri* Çev, Halil Aldemir. Beka Yayınları, İstanbul, 2015.

